

Sipos Anna Magdolna

Az Impact Factoron innen és túl a geográfiában

A földrajzi folyóiratok a tudománymetria mérlegén

ABSZTRAKT

A folyóiratok kvalitásai mérésének eszköztárában az Impact Factor a legismertebb. A tudományos közéletben csak kevésbé ismert, hogy egyéb lehetőségek is rendelkezésünkre állnak. A nemzetközi szintű folyóiratminősítésben döntő szerepet játszó lehetőségek közül írásunk keretében a **Journal Citation Report** (JCR-index), valamint az **Eigenfactor**, továbbá a **Scimago Journal & Country Rank** (SJR-index) és **Hirsch-index**, az **Index Copernicus**, rendszerére alapozva végezzük el a geográfiai folyóiratok rangsorolását, különös tekintettel az egyes régiók és országok teljesítményére. A folyóiratminősítő rendszerek adatait kiegészítjük az **Ulrichsweb**, valamint a **Directory of Open Access Journals (DOAJ)** geográfiára jellemző információinak bemutatásával, valamint a diszciplína-specifikus **GeoBase** szakirodalmi adatbázis elemzésével. Empirikus kutatásunk eredményei azt mutatják, vannak folyóiratok, amelyek az egyik, és vannak olyanok, amelyek más szempontok mentén mutatnak kiemelkedő teljesítményt. Ezért a többféle mutatórendszer alkalmazása jóval realitásosabb és egyben differenciáltabb képet fest a szakfolyóiratok valós értékeiről, minőségéről és az azokban publikáló szerzők teljesítményéről is.

ABSTRACT

IMPACT FACTOR IN GEOGRAPHY

GEOGRAPHY JOURNALS AND SCIENCE METRICS

The best-known method of assessing the quality of journals is Impact Factor. It is lesser known in academia that there are also other ways of evaluating academic publications. The present study ranks geography journals based on the following systems of international journal assessment: **Journal Citation Report** (JCR-index), **Eigenfactor**, **Scimago Journal & Country Rank** (SJR-index), **Hirsch-index**, and **Index Copernicus**. Special attention is given to the performance of certain regions and countries. In addition to journal evaluation systems, the paper discusses information relevant to geography from **Ulrichsweb** and the **Directory of Open Access Journals (DOAJ)**, while

also analyzing the discipline-specific **GeoBase**. The results of the empirical research indicate that some journals show outstanding achievement using one set of criteria, while others' performance is considered more prominent with other criteria. Thus, working with a variety of evaluation systems provides a much more realistic and distinguishing assessment of the real value and quality of academic journals, and also of the performance of the authors publishing in these journals.

Kulcsszavak: földrajzi folyóiratok minősítése, földrajzi szakirodalom, tudománymetria

Keywords: evaluation of geography journals; academic geography journals; science metrics

BEVEZETÉS

A tudományos folyóiratok 17. századi megjelenésük óta funkciójukban jelentősen változtak, miközben mindvégig a tudományos kommunikáció legfőbb fórumaiként működtek. Az első tudományos folyóiratok, mint például a *Journal des Sçavans* (1665. január, Párizs), továbbá a *Philosophical Transactions* (1665. március, London) elsősorban a világ tudományos eredményeit közlő kiadványok szemlészését, referálását végezték, és csak a későbbiekben vállalkoztak primer publikációk közzétételére. Ez utóbbi egyre nagyobb teret nyert a folyóiratok tartalmában, ám mellette az eredeti, szemlésző, referáló funkció továbbra is fontos eleme maradt e periodikáknak. A tartalmi változások históriájának bemutatására írásunk keretében nincs mód, ezért a továbbiakban már csupán a legújabbban megjelenő funkció, a tudományometriai szerepkör bemutatásával foglalkozunk. A tudomány és a tudományos tevékenység komplex mérésére irányuló, a két világháború között megjelenő első kezdeményezések, majd a huszadik század hatvanas-hetvenes éveire tehető tudománymetria létrejötte óta eltelt évtizedekben mind a vizsgálati alany, vagyis maga a tudomány, mind az arra vonatkozó vizsgálati módszerek is sokat változtak, jelentősen differenciálódtak, de mindvégig döntően a szakfolyóiratok, továbbá az azokban megjelenő közlemények hivatkozásainak számokban, arányokban kifejezhető adataira támaszkodtak. (LOTKA, A. J. 1926; BRADFORD, S. C. 1936; GARFIELD, E. 1955; DE Solla PRICE, D. J. 1963) A tudománymetriában betöltött szerepük kialakulásával a szakfolyóiratok funkciói olyan újabb feladatokkal bővültek, amelyek a napjaink tudományos közéletére jellemző „publish or perish” kényszereinek szorításában egyre inkább felértékelik a tudományos periodikákat, továbbá a folyóiratokkal, azok minősítési rendszereivel történő foglalkozás jelentőségét, szükségességét. A tudományos folyóiratok számszerűsíthető eredményeinek mérése és ezáltal minőségi faktorainak felderítése már önmagában is izgalmas kérdés, de még érdekesebbé teszi az a tény, hogy a lapokban megjelenő közlemények szerzőire, tudományos reputációjára visszaható tényezőkről van szó, hiszen a szerző, szerzők, továbbá a kutatások finanszírozásában résztvevők számára egyáltalán nem mindegy, hogy egy tanulmány milyen minősítési eredményekkel büszkélkedő folyóiratban jelenik meg.

A folyóiratok kvalitásainak mérésére vonatkozó lehetőségek közül a tudományos közéletben az Impact Factor (IF) a legismertebb és a legelterjedtebb, ami bizonyára annak is köszönhető, hogy a legkorábban létrejött mérési módszeréről van szó. Az első Impact Factor értékeket 1975-ben közölte az Institute for Scientific Information (GARFIELD, E. 2009), és azóta, immár több, mint negyven éve létező és folyamatosan megújuló, tudatosan fejlesztett, korszerűsített szolgáltatást nyújt. A tudományos közéletben kevésbé ismert, hogy ezen kívül még egyéb lehetőségek is rendelkezésünkre állnak. Az

Impact Factor monopóliuma már rég a múlté, jóllehet ma is a leginkább használt módszerről van szó, ám mellette már évekkel ezelőtt megjelentek egyéb, az internet segítségével elérhető minősítési rendszerek is. Ezek egy része eredményesen állja az idők próbáját, míg mások gyorsan eltűntek, kiürültek, vagyis nem tudtak a tudománymetria eszközrendszerébe beépülni. Ilyen például az Euro-Factor (EF), amely „Az „eurofória” jegyében fogant 2002-ben a VICER osztrák kiadó kezdeményezése egy európai folyóiratindikátor adatbázis létrehozására a JCR amerikai túlsúlyát kompenzálendő. A hangzatos szlogenek mögött kevés tartalom volt.” (SCHUBERT A. 2015; JACSÓ, P. 2005). Némileg más szempontok hívták életre, de szintén egyfajta regionális szemléletmódot mutat a lengyel gondozásban közreadott Index Copernicus (IC, 1999-). A világot átfogó folyóiratminősítési szolgáltatások gyűjtőkörében csak igen hiányosan található meg az európai, de különösen a volt szovjet befolyási zóna, Közép- és Kelet-, valamint Dél-Európa periodikái, továbbá a nem angol nyelven közreadott szakfolyóiratok, ezért az IC elsősorban ezek kvalitási mutatóinak feldolgozására és közreadására vállalkozott. (INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL. 2016) Az Index Copernicus folyamatosan fejlesztett, ma is élő és fejlődő szolgáltatás, ám átütő erőt ma még nem képvisel a tudománymetriában.

A többi hasonló jellegű kezdeményezés is szerény eredményekkel kecsegtet, amelynek legfőbb okát abban látjuk, hogy a globális szinten művelt tudomány, pontosabban annak meghatározott területei, aligha mérhetők lokális rendszerekben. Ez alól egyetlen kivételt indokoltnak és feltétlenül szükségesnek tartunk: a nemzeti folyóirattermés és tudományos publikálás számbavételére irányuló mérési, minősítési módszereket. Ezt mutatja az is, hogy a nemzetközi mérési rendszereken túl a tudománymetriában hasonló funkciójú nemzeti kezdeményezések sokasága is megjelent. A világban létező nemzeti mérőrendszerek között feltétlenül figyelemreméltó a norvég tudományindex, ami a közlési csatornák alapján is méri a tudományos közlemények minőségét, és differenciált értékelést tesz lehetővé aszerint, hogy a különböző tudományterületekre milyen publikációs szokások jellemzőek. Így lehetővé válik annak megmutatása, hogy az egyes folyóiratok az adott diszciplínában milyen tudományos színvonalat képviselnek. Ez a módszer lehetővé teszi, hogy az azonos területeken készült közlemények, továbbá az azonos szakterületen publikáló szerzők értékelése készüljön el, és ne egymástól merőben eltérő közlési szokásokat, tudományterületeket, publikációkat, szerzői teljesítményeket hasonlítsanak össze. A norvég minősítési rendszernek fontos eleme még, hogy az intézmények finanszírozása során figyelembe veszik az így nyert eredményeket, továbbá az intézmények teljesítményének összehasonlításában, majd az ennek nyomán megvalósuló pénzügyi támogatásban is fontos szerepet kap. (MISZLER T. 2014.) Mindazonáltal fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a nemzeti keretek között működő tartalmak és szolgáltatások aligha helyettesíthetik a világméretű, a világ tudományos szakirodalmát, teljesítményét reprezentáló és mérő rendszereket, és állításunk fordítva is igaz: a nemzetközi kvalitási mutatók sem helyettesíthetik a nemzeti jellegű nyilvántartásokat, kimutatásokat. Különösen érvényes ez a nemzetközi szinten funkcionáló, úgynevezett „hard-tudományok”, más néven a STM (Scientific, Technical and Medical) esetében. Mindezek mellett a tudománymetria fontos alaptétele, hogy vannak olyan diszciplínák is, amelyek művelése, befogadása elsősorban nemzeti keretek között történik. Éppen ezért e területek kutatási eredményeként megjelenő publikációk, továbbá az ezeknek közlési lehetőséget nyújtó szakfolyóiratok csak sokkal kisebb mértékben számíthatnak az egyetemes és nemzetközi jellegű minősítési rendszerek

érdeklődésére. Ilyen például a nemzeti szépirodalom, irodalomtudomány, a nemzeti nyelv, a nemzeti történelem, a néprajz és még számos más szakterület, egyebek mellett a társadalomföldrajz nemzeti tartalmú problémákkal foglalkozó szegmense is. Hangsúlyozzuk, hogy ezek a diszciplínák, szakterületek egyes nemzetek esetében stratégiai, sőt gyakran a nemzet sorsát direkt módon is befolyásoló fontosságú tudományos kérdésekkel foglalkoznak, ezért mellőzésük csupán az önsorsrontó gondolkodásmódban jelenhet meg. Éppen ezért, véleményünk szerint, a nemzeti kezdeményezéseknek e szakterületeken fontos betöltendő funkciójuk van, működésük, eredményei e diszciplínák terén jól kiegészíthetik a nemzetközi tartalommal működő szolgáltatásokat. Léttudományosságukat azonban csak úgy lehet alátámasztani, amennyiben a nemzeti minősítési rendszerek hasonló értéket képviselnek a szakfolyóiratok értékelésében, továbbá az abban publikáló szerzők számára, valamint a kutatók kvalitásainak megítélésében, mint a nemzetköziek.

A hivatkozások és az azokra alapozott tudománymetria fejlődésében rohamos változást hozott az elektronizáció, majd a digitális lehetőségek elterjedése, és ez utóbbi egyben ki is bővítette a mérések alanyát, amennyiben a kvantálható területek közé bevonta magát az információt (Informetrics), továbbá a weben megjelenő tartalmakat is (Webometrics). A fejlődés nyomán azonban nem csupán a mérésbe bevont tartalom szélesedett, hanem a digitális szolgáltatások sokrétű, differenciált lekérdezést lehetővé tevő adatbázisokba történő szervezésének köszönhetően jóval több adattal, jóval többféle módon lehet operálni. Ugyancsak e fejlesztések eredményeként számos egyéb mérési metódus kidolgozására, alkalmazására került sor, és nem utolsósorban az elektronikus feldolgozásnak köszönhetően, valamint az interneten történő szolgáltatás megszervezésének eredményeként sokkal gyorsabban, naprakészebben érhetők el az adatok. Empirikus kutatásunknak és az annak nyomán elkészült tanulmányunknak is ezek a forrás jellegű adatbázisok képezték a kiindulópontját. Azt vizsgáltuk, hogy a világban megjelenő földrajzi tematikájú, illetve a geográfiához kapcsolódó határ- és rokonterületek szakfolyóiratai a különböző folyóiratminősítő rendszerekben milyen kvalitásokat mutatnak, az egyes periodikák kvantitatív adatai milyen mértékben és milyen területeken mutatnak azonosságokat és különbözőségeket. Kutatásunk kiterjedt az egyes folyóiratokra, továbbá az egyes országok teljesítménymutatóira is.

A KUTATÁS MÓDSZERTANI JELLEGŰ KÉRDÉSEI

Empirikus kutatásunk célja megvizsgálni és bemutatni a világban megjelenő földrajzi tematikájú folyóiratok minőségi jellemzőit. Amint arról fentebb már szóltunk, a szakmai folyóiratok kvalitásainak reprezentálására világszerte többféle, az interneten is elérhető, kvantitatív adatokkal és hangsúlyozzuk, hogy minden esetben a citációkkal operáló online szolgáltatás áll rendelkezésünkre, ám ezeknek csupán egy kisebb része éri el azt a színvonalat, hogy alkalmas legyen valamennyi diszciplína, szakterület világméretű áttekintésére. Az ismertségen túl ez is hozzájárul ahhoz, hogy globálisan ezeket, a nemzetközi standardok bemutatására alkalmas adatbázisokat használják általánosan elfogadott mérceként. A nemzetközi szintű és a folyóiratok minősítésében döntő szerepet játszó lehetőségek közül írásunk keretében a Journal Citation Reports (JCR-index), az Eigenfactor, továbbá a Scimago Journal & Country Rank (SJR-index), benne a Hirsch-index rendszerére alapozva végezzük el a geográfiai folyóiratok rangsorolását, különös tekintettel az egyetemesen is vezető pozícióban

lévőkre, továbbá az egyes országok teljesítményeire. Mindezeken túl – elemzés nélkül, inkább csak az arányok érzékeltetésére, összehasonlítására – felhasználjuk az Ulrichsweb szolgáltatásainak számszerű adatait. A legújabb kezdeményezések eredményeként létrejött és prognosztizálhatóan jövőbe mutató, véleményünk szerint életképes egyéb adatbázisok elemzése is helyet kapott munkánkban: a Directory of Open Access Journals (DOAJ), továbbá a területi érintettségünk okán a Közép- és Kelet-Európa folyóiratainak minősítésére szakosodott Index Copernicus adatbázisokban megjelenő geográfiai tartalmú periodikák hasonló szempontú vizsgálatát is elvégeztük. A földrajztudományi szakirodalom világméretű feltárására szakosodott szakirodalmi adatbázisok vezető termékét, a GeoBase feldolgozott forrásjegyzékének a fentiekhez hasonló tartalmú elemzésével is foglalkozunk. Az utóbbi esetben sem tudunk ugyan majd részletező, számszerű adatokkal szolgálni, mivel nincs ilyen jellegű alrendszere a GeoBase-nek. Ebben az esetben az értéket önmagában az jelenti, hogy a geográfiai szakirodalomra összpontosító adatbázis érdemesnek tart-e egy folyóiratot gyűjtőkörébe sorolni, feldolgozni és arról a használók számára referálni.

Fontosnak tartjuk felhívni a figyelmet arra is, hogy a különböző szempontú, a folyóiratok kvalitásainak mérésére irányuló módszerekben, azok eredményeiben jelentős különbségek tapasztalhatók, és ezek a szempontok arra figyelmeztetik a tudományos közélet szereplőit, hogy óvakodjanak a csupán egyetlen mérőszámra alapozott, egydimenziós folyóiratjellemzéstől, helyette a lehető legtöbb szempontot figyelembe vevő többdimenziós modell elterjedése a kívánatos. Tudnunk kell, hogy a többféle szolgáltatás eltérő és részben más jelentésű, más tartalmú folyóirat-, citációs mérőszámokra épül, továbbá azt is, hogy az egyes alkalmazások eltérő mértékben és eltérő funkciókkal fedik le az egyes diszciplínákhoz kötődő nemzetközi folyóiratkészletet. Ám éppen ezek az eltérő funkciók, szempontok és metódusok teszik alkalmassá egy-egy folyóirat, illetve folyóiratcsoport valósághoz közelebb, differenciáltabb értékelését, árnyaltabb képének megrajzolását. A kvalitások mutatóit éves rendszerességgel teszik közzé, de az azokhoz szükséges adatokat az adatbázisok gondozói, forgalmazói folyamatosan gyűjtik. Ez egyben azt is jelenti, hogy az indikátorok értéke évente módosul. Ezzel kapcsolatosan indokoltan merülhet fel az a kérdés, hogy mennyire változhat meg egyik évről a másikra egy folyóirat számokban kifejezhető reputációja. A tudománymetria módszerei, törvényszerűségei alapján állíthatjuk, hogy rövid távon, egyik évről a másikra nem lehetséges sem a lefelé, sem pedig a felfelé történő nagy ugrás. Az elmúlt évek, évtizedek indikátorai azt igazolják, hogy a komoly, megállapodott, jól beépült, folyamatosan eredményes hatékonyságot produkáló szaklapok kvalitásmutatói meglehetősen stabilak, jóllehet kisebb mozgások, érték- és rangsor változások rendre előfordulnak. Amint azt már korábban említettük a folyóiratok minőségének jelentősebb, pozitív irányú változásai csak nagy szakmai hozzáértéssel végzett, hosszú, tudatos, szívós munka, továbbá meghatározott metódusok mentén történő haladás eredményeként jelentkezhetnek. Az ilyen jellegű, tudatos brandépítés már néhány év után hozhat ugyan kisebb eredményeket, de jelentősebb és tartós növekedés csupán a hosszabb távú, 10-12 éves befektetés eredményeként mutatkozhat.

Az írásunkhoz szükséges adatok gyűjtésének időszakában a 2014-es számok álltak rendelkezésünkre, ezért azokkal dolgoztunk. Az adatok értelmezése során figyelembe kell vennünk, hogy a különböző mutatók összeállításánál a saját művekre történő hivatkozások számításában még egy rendszeren belül is eltérő módszerek lehetségesek, sőt vannak olyanok, amelyek az ilyen jellegű

adatokat külön oszlopokba rendezik. Ezért vizsgálódásaink során erre mindig külön figyelmet kell fordítani. Tanulmányunk adatainak összeállításakor mi nem vettük figyelembe az önidézeteket.

Az általános tartalmú módszertani kérdések körét tovább bővítjük az adatbázisokhoz való hozzáférhetőség lehetőségeinek bemutatásával. Tanulmányunk összeállításában használt adatbázisok közül kettő, az Ulrichsweb, továbbá Journal Citation Reports (JCR-index) nem szabad hozzáférésű; nemzeti licenc vásárlásával (előfizetéssel) a hazai Elektronikus Információszolgáltatás Nemzeti Program (EISZ) keretében, a hazai felsőoktatás és a nonprofit kutatásban résztvevők számára nyújt hozzáférést az elektronikus tudományos tartalmakhoz. A hozzáféréshez jogosult intézmények kutatói, oktatói, hallgatói e nemzeti licence alapján térítés és korlátozás nélkül használhatják azokat keresésére és letöltésre. (MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁR ÉS INFORMÁCIÓS KÖZPONT. 2016) E szolgáltatás disztribútori feladatait, gondozását a helyi felsőoktatási és akadémiai könyvtári hálózat látja el. Az Index Copernicus és a GeoBase szintén csak előfizetéssel érhető el, ám ezekhez Magyarország nem rendelkezik előfizetéssel, így nincs hozzáférési lehetőségünk sem. S hogy az adatbázisban forrásként használt folyóiratok alapvető jellemzőit mégis meg tudjuk mutatni, az annak köszönhető, hogy a forgalmazó, az Elsevier B. V. azok listáját nyilvánosan közzéteszi honlapján. Három adatbázis azonban szabadon elérhető: az egyik az Eigenfactor, a másik a Scimago Journal & Country Rank (SJR-index), a harmadik pedig a Directory of Open Access Journals (DOAJ).

Írásunk és az abban megjelenő adatok értelmezésének igen fontos eleme, hogy az adatgyűjtés eredményeként megjelenő indikátorok a nemzetközileg indexelt folyóiratoknak csupán egy és jelentősen eltérő mennyiségű, válogatott részhalmazát tartalmazzák, és a világban ennél jóval több azoknak a folyóiratoknak a száma, amelyek be sem kerülnek a mérési rendszerekbe. Ezért a mutatók értékelése során figyelembe kell vennünk, hogy már az önmagában komoly eredményt, mi több, sikert, magas minőséget mutat, ha a vizsgált szakterület folyóiratai között – bármilyen alacsony értékkel, de egyáltalán – jelen van egy periodikum. (SOÓS S. – SCHUBERT A. 2014) Hogy állításunkat példával is alátámaszjuk, citáljuk itt a legnagyobb minősítő rendszerekbe bekerülő geográfiai szakfolyóiratok arányait. A legteljesebbnek mondható kereskedelmi célú Ulrichsweb szerint a világban összesen 5.395 olyan lektorált, tudományos periodika jelenik meg, amely kifejezetten geográfiai közlemények publikálásával, vagy geográfiai tartalmú írások közzétételével is foglalkozik. Tegyük hozzá, hogy ez a rendszer igen tágan, megengedően értelmezi az egyes tárgyszavakhoz tartozó periodikák besorolását. (ULRICHSWEB, GLOBAL SERIALS DIRECTORY. 2016) Ebből a több mint ötezer folyóiratból mindössze 122 került be a JCR-indexbe. Ennél sokkal nagyobb halmaz, összesen 2018 cím jelenik meg ugyan SJR-indikátorokat mutató adatbázisban, ám még ez is csupán töredéke a lehetséges teljes mennyiségnek. Még a GeoBase, amely a legnagyobb arányban jeleníti meg a földrajzi szakterület, továbbá annak határ- és rokonterületein közreadott szakfolyóiratait, csupán 2233 címet tart nyilván, ami a potenciális folyóiratoknak még a felét sem jelenti. És még egy adalék ehhez a témához: a piaciorientált folyóiratok honlapjaikon a promóció részeként minden esetben megjelenik, ha egy lap bekerült vagy éppen számszerűsíthető minősítést is elért bármely értékelő rendszerben, továbbá természetesen az is, ha a folyóiratot bármely szakirodalmi adatbázis referálja. Mára ez már alapkövetelményként jelenik meg egy tudományos igényű szakfolyóirattal szemben és egyben az eladhatósági rátát is pozitívan befolyásolja.

A földrajztudományi szakirodalom csoportosítása, értelmezése

A kutatás sajátos módszertani kérdései közül elsőként az egyes adatbázis-szolgáltatók szakirodalmi csoportosításáról kell szólnunk. A tudomány és az ahhoz szorosan kapcsolódó szakirodalom tematikus felosztása, csoportosítása, kategóriákba sorolása még egy országon belül sem könnyű feladat, nem is beszélve az olyan tagolásokról, amelyek a világ szakirodalmi termésének számbavételére, reprezentálására vállalkoznak. Tekintettel arra, hogy az adatbázisok a világban megjelenő valamennyi tudományos folyóirat feltárását, minősítését igyekeznek elvégezni, ezért világméretű termés rendszerezéséről van szó. A világ pedig, mint tudjuk, igen sokszínű és igen sokféle, és ez a megállapítás valós a geográfiai szakirodalom felosztására is. Semmiképpen sem áll szándékunkban és módunkban tudományrendszertani teóriákkal foglalkozni, megfejteni azt a kérdést, hogy az egyes folyóiratminősítő rendszerek miért választják két részre a földrajzi szakirodalmat, miért csoportosítanak külön természetföldrajzi és külön úgynevezett földrajzi (valójában társadalomföldrajzi) folyóiratokra, de tény, hogy azokat külön kezelik. Sőt, például a Thomson Reuters gondozásában közreadott Journal Citation Reports, továbbá az Eigenfactor a Geography, Physical csoportot a Science Citation Index Expanded (SCIE) felsőbb kategóriába sorolja, míg a Geography tematikához sorolt folyóiratokat a társadalomtudományi szakirodalom feltárásában, a Social Science Indexben (SSCI) találjuk. Az Elsevierhez kötődő Scimago Journal & Country Rank folyóiratminősítő rendszere szintén két részre osztja a geográfiai szakfolyóiratokat, de némileg más felfogásban, mint az előző: a természetföldrajzi folyóiratokat az Earth and Planetary, míg a társadalomföldrajziakat, hasonlóan a JCR-indexhez, a társadalomtudományok területhez sorolja. Ugyanakkor például a lengyel gondozású Index Copernicus forrásjegyzéke a két területet együttesen Geography kategóriaként kezeli. A földrajztudomány diszciplína-specifikus szakirodalmi adatbázisa, a GeoBase folyóiratjegyzéke sem tesz különbséget a két terület között. A kétféle felfogásnak köze lehet az adott kultúrában érvényesülő tudományrendszertanhoz, és érvényesülnek abban praktikus szempontok is. A geográfiai szakirodalom tudományometriai szempontú megosztottságáról értekezik az a tanulmány is, amely, a földrajzi kutatásokkal foglalkozó szakemberek publikációs szokásait, továbbá publikációs stratégiáit vizsgálta, és a közelmúltban jelent meg az egyik vezető szakfolyóiratban. Az empirikus kutatás eredményei azt igazolják, hogy a földrajztudományi szakirodalom erősen kétpólusú: a társadalomföldrajzi kérdésekkel foglalkozó kutatások nyomán közreadott szakirodalmi termés bibliometriai szempontból sokkal közelebb áll a társadalom- és a humán tudományokhoz, míg a természetföldrajzi kérdéseket taglaló munkák a természettudományi bibliometriai jegyeket viselik magukon. (GORRAIZ, J. – GUMPENBERGER, C. – GLADE, T. 2016)

A csoportosításhoz hasonlóan nagyon eltérő a felfogás abban is, hogy az egyes minősítő rendszerek egyáltalán mely időszaki kiadványokat sorolják a földrajz szaktudományának körébe. Ennek a látszólag egyszerű kérdésnek a megválaszolása azonban sem nekünk, sem pedig az adatbázisok forgalmazóinak egyáltalán nem könnyű. Legfőbb okát pedig talán magában az időszaki kiadványok mennyiségében kell keresnünk. Az UNESCO periodikákra vonatkozó nyilvántartását végző ISSN-Központ (International Identifier for Serials International Centre) 1 118 940 élő ISSN-rekordot tart nyilván, az éves gyarapodás, vagyis újonnan induló időszaki kiadványok száma pedig 60-70 ezer körül mozog. (INTERNATIONAL IDENTIFIER FOR SERIALS INTERNATIONAL CENTRE. 2016) Tekintettel arra, hogy ez

a legteljesebb és leghitelesebb világméretű periodika nyilvántartó rendszer, így nincs okunk annak nagyságrendjében kételkedni. A Worldometers (a világot és legfontosabbnak tartott elemeit percről percre számokban nyilvántartó és bemutató webes felület) adatai szerint 2016 első felében, nagyjából írásunk megszületéséig mintegy 1,2 millió könyvcím jelent meg, az időszaki kiadványok számai pedig szintén eddig az időhatárig meghaladták a 85 millárdot. (WORLDOMETERS, 2016) Ezek a felfoghatatlanul hatalmas számok komolyan megnehezítik a releváns folyóiratok meghatározását, csoportosítását, hiszen jószerivel azok teljessége át sem tekinthető. A mennyiségen túl meglehetősen nagy nehézségeket jelent a tudományági, szakterületi besorolás kérdése is. Napjaink egyik legfőbb tudományos tendenciája, hogy a leghatékonyabb tudományos eredmények tematikáját az inter- és multidiszciplinaritás jellemzi, így egyáltalán nem egyszerű a hagyományos tudományrendszertani kategóriák használata. Az 1930-as évek óta megbízhatóan és pontosan működő, folyamatosan és gondosan fejlesztett, nyilvántartó és feltáró rendszer, az Ulrichsweb például ma már 900 szakterületre osztotta fel a világ folyóirattermését, és annak felülvizsgálatát, fejlesztését, aktualizálását a tudományos szakirodalom tematikája változásainak megfelelően folyamatosan végzi.

Ezeket a körülményeket tovább súlyosbítja a tudománymetria egyik sarkalatos törvénye, az úgynevezett Bradford-féle szóródási törvény, amelynek felidézése közelebb visz minket a problémakör megértéséhez. A törvény megfogalmazása szerint: ha a tudományos folyóiratokat egy adott tárgykörrel, jelen esetben a földrajztudományról szóló cikkek termésének csökkenő sorrendje szerint helyezük el, úgy a kapott folyóirathalmaz három csoportra osztható. A halmaz az adott témakörnek különösen elkötelezett folyóiratokból álló magra, továbbá két ehhez csatlakozó zónára bomlik, amelyek egyenként ugyanannyi cikket tartalmaznak, mint maga a mag. A magfolyóiratok, valamint az egymásra következő zónákban található periodikák száma úgy aránylik egymáshoz, mint $1:n:n^2$ (szokásosan $n=5$). Másféle értelmezésben: valamely téma információmennyiségének és azok forrásaiban viszonyában tudományos és igazolt törvényszerűséggel érvényesül a következő arány: egy adott téma szakspecifikus folyóiratai (magfolyóiratok) az információk, a szakirodalom mintegy harmadát tartalmazzák, a másik harmad a határ- és rokonterületek kiadványaiban, a harmadik harmad pedig még távolabbi kapcsolódású, esetleg tudományrendszertani kapcsolatot nem is mutató folyóiratokban szóródik. (BUJDOSÓ E. 1986)

A magfolyóiratok meghatározása általában viszonylag egyszerű. Amennyiben példaként a hazai földrajzi, földrajztudományi magfolyóiratokat szeretnénk definiálni, úgy a teljesség igénye nélkül, egyértelműen ide tartoznak a Hungarian Geographical Bulletin (Földrajzi Értesítő), a Földrajzi Közlemények, a Történeti Földrajzi Közlemények, A Tér és Társadalom, az Időjárás stb. Annál nehezebb azonban meghatározni, hogy mely lapok tartoznak a Bradford-féle definíció szerint a második zónába, vagyis a második harmadba, a határ- és rokonterületek lapjai közé. A földrajztudomány esetében ez különösen problémás, hiszen a második zóna folyóiratainak kijelölése nagymértékben függ attól, hogy természetföldrajzi vagy a társadalomföldrajzi aspektusból közelítünk-e a témához. Az első esetben nyilvánvalóan inkább a természettudományi és az alkalmazott tudományi folyóiratok felé közelítünk, míg a második esetben a társadalomtudományi lapok lesznek relevánsak. A harmadik csoport, a távolabbi folyóiratok esetében is hasonló eredményre juthatunk, azzal a kikötéssel, hogy ez a folyóirathalmaz már szinte felderíthetetlen mennyiséget, választékot eredményez. A különböző

folyóiratminősítő rendszerek igen eltérő teljesítményt mutatnak abban, hogy hol húzzák meg annak a bizonyos második zónának a határát, vagyis mely lapokat sorolják a határ- és rokonterületekhez, továbbá abban is, hogy a harmadik zónából mely periodikákat jelölik ki az adott szakterülethez tartozónak. Amint majd látjuk a kutatási eredményekből, e téren meglehetősen sok a bizonytalanság, esetenként a következetlenséget is felróhatjuk. Vagyis nyugodtan kölcsön vehetjük és idézhetjük Teleki Pál örökérvényű mondatát: „... földrajzi tudomány elsősorban mindenkor az volt, amit annak tartottak.” (TELEKI P. 1917. p. 9.)

Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a világ folyóirattermésének áttekintésére, a lapok kvalitásainak bemutatására nincsenek más eszközeink, ezek az adatbázisok állnak rendelkezésünkre, ezeket tudjuk használni, mint ahogyan ezeket használják a kutatókat, kutatói eredményeket finanszírozó, minősítő rendszerek is.

A vizsgálat során használt adatbázisok

Jóllehet írásunk előző részeiben már többször is említettük a kutatás során használt adatbázisokat, ám eddig eltekintettünk azok részletező leírásától azért, mert véleményünk szerint az adatbázisokban történő mérések módszereinek megismertetése fontos részét képezi dolgozatunknak, így erről külön alfejezet készítését láttuk szükségesnek. Csak a részletező bemutatás révén válnak érthetővé azok kiválasztási, mérési módszerei, munkafolyamatai, és tanulmányunk legfőbb mondanivalója: a folyóiratok minőségének megítélésében és így a publikálást végzők teljesítményében csak a többféle mérési módszer eredményei mutathatnak valós képet.

1. Az Ulrichsweb

Az Ulrichsweb által szolgáltatott adatok részletező elemzésével írásunkban ugyan nem foglalkozunk, de viszonyításra, komparatív adatok bemutatására használjuk azt. Ennek oka, hogy ez az adatbázis kifejezetten kereskedelmi célokat szolgál, és nem vállalt feladata a folyóiratok kvalitásainak megmutatása. Ám ennek ellenére megjelenése óta mégis valamiféle mérőeszköz, minőséget mutató index vált belőle egyszerűen azért, mert az a tény önmagában már értéket mutat, hogy valamely időszaki kiadvány bekerült egy világméretű profitorientált kereskedelmi rendszerbe. Az 1932 óta megjelenő Ulrich's Periodicals Directory a tudományos életet segítő könyvtárak könyvtárosai előtt mindig nagyra becsült segédeszköz volt. Indulásakor még csupán 6000 folyóiratot regisztrált, összesen 183 témakörbe rendezve. A későbbi évtizedek során sem változott az Ulrich's alapvető szerkezete, de folyamatosan bővült a regisztrált folyóiratok köre és a tudomány fejlődését követve a témakörök száma is. Az adatbázist 1993-tól már e-formában, CD-ROM-on is be lehetett szerezni. A kilencvenes évek vége felé született meg a döntés az online Ulrich's létrehozásáról, és 1999-ben lett kész a szolgáltatás honlapja, az www.ulrichsweb.com. (ULRICHSWEB, GLOBAL SERIALS DIRECTORY. 2016) A ma a ProQuest Company által gondozott és forgalmazott adatbázisban több mint 100 ország 80 ezer kiadójának 300 ezer periodikumával találkozhatunk. Ezek közül mintegy 50 ezer a tudományos folyóiratok száma, amelynek mintegy fele lektorált (peer review), referált. Ám az adatbázis nem csupán tudományos folyóiratokat, hanem más jellegű periodikus kiadványokat is regisztrál, mit például e-folyóiratok, könyvsorozatok, magazinok, hírlapok, hírlevelek stb. Naprakészességét és korszerűségét mi sem iga-

zolja jobban, mint hogy a feltárt kiadványok között ma már megtalálhatók benne az úgynevezett Open Access (nyílt hozzáférésű) időszaki kiadványok is. Az Ulrichsweb szakmai körökben történő elismerését bizonyítja, hogy az annál újabban létrejött folyóiratminősítő rendszerek ma is erősen támaszkodnak erre az adatbázisra, sőt például Journal Citation Reports szolgáltatással közösen 2001-ben egymásra hivatkozó ugrópontot építettek ki. Mindez azt mutatja, hogy a folyóiratminősítő rendszerek megjelenése nem tette szükségtelenné az Ulrichsweb szolgáltatásait, hanem éppen ellenkezőleg, ennek az adatbázisnak az információi beépültek az újabb szolgáltatásokba. Látens minősítő funkciója így továbbra is használatos.

2. A Journal Impact Factor (JIF) – Journal Citation Reports (JCR-index)

A Journal Citation Reports (JCR) a tudományometriában korábban egyedülként egzisztáló Impact Factor (IF) korszerűsített, differenciáltabb képet mutató minősítési rendszer továbbfejlesztett, kibővített szolgáltatása, amelynek részeként továbbra is megmaradt az „egyszerű” Impact Factor mutató. Amint azt már fentebb is említettük az IF a tudományos közéletben a legismertebb és legrégebb óta működő rendszer, amely kétségkívül ma is vezető szerepet tölt be. Ám tudnunk kell, hogy az IF-t – eredeti funkciójától, vagyis a folyóiratok minősítésétől elrugaszkodva – ma gyakran olyan szereppel is felruhazzák, amely soha nem volt és ma sem feladata. Többek között a tudományos intézmények minősítése, a pályázatok elbírálása, a szerzők egyéni értékelése. Teszik ezt annak ellenére, hogy a témában közreadott hazai és nemzetközi szakirodalom unos-untalan felhívja ennek a hibás, téves alkalmazásnak az elkerülésére, mellőzésére a figyelmet. (BERHIDI A.- SZLUKA P.- VASAS L. 2009) Legutóbb 2016 februárjában például az Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) mutatott rá arra, hogy súlyos értékelési, módszertani hiba egy adott tudományos cikk minősítésében a folyóirat IF-értékét átszarmaztatni az abban megjelent tanulmányokra, és azokat a folyóirat IF-értékével felruházni. (MAGYAR TUDOMÁNYOS MŰVEK TÁRA. 2016) Azt már mi tesszük hozzá, hogy legalább ilyen súlyú hiba az IF-értékeket személyekre, kutatókra, szerzőkre kiterjeszteni. Nézzük meg, hogy valójában mit mutat az Impact Factor, és annak értékét hogyan lehet megállapítani! Az Impact Factor segít megítélni a folyóiratok relatív fontosságát, hatástényezőit, de hangsúlyozzuk azt a tudományometriai alapelvet, hogy csak az ugyanazon szakterületen működő többi folyóirattal történő összehasonlítás mutat valós értékeket. Egyenesen tudományometriai képtelenség például egy társadalomtudományi szakterület szakfolyóirata Impact Factorának összehasonlítása egy természettudományi területen megjelenő szakfolyóirat hatástényezővel. A folyóiratok IF mutatója azt reprezentálja, hogy egy adott tárgyévben, egy adott folyóiratnak a megelőző két évben napvilágot látott „átlagos írását” milyen gyakran idézik. Ennek számítási metódusa a következő: a folyóirat előző két évben publikált cikkeire a tárgyévben kapott idézetek számát elosztjuk a folyóiratban az előző két évben publikált cikkek számával.

Az Impact Factor kifejezés gyakori használata miatt szót kell ejtenünk a terminus technicus általunk alkalmazott írásmódjáról. Az elmúlt évtizedek alatt a hazai tudományos közéletben a tudományos teljesítmények mérésére olyan kizárólagos használatúvá vált ez a szakkifejezés, amelynek kimondása, leírása során az igen gyakran már nem az eredeti tartalmú és kizárólagos használatú márkanevként, terméknévként, illetve termék címeiként idéződött fel bennünk, hanem egy általánosan használatos eljárás eredményének megnevezéseként. Ez abból adódik, hogy amennyiben megpróbáljuk lefordítani

a kifejezést, úgy valóban egy közszó, a hatástényező megnevezés felel annak meg. Ezért minden más folyóirathatás, szerzői hatás, tanulmány hatás, kiadói hatás megnevezésére, eredményének közlésére elterjedt az „impaktfaktor” ilyen értelmű használata. Pedig a tulajdonos és forgalmazó, a Thomson Reuters levédette, védjegyi oltalommal látta el folyóiratminősítő szolgáltatásait, a JCR-rendszert, így benne az Impact Factort is. Dolgozatunkban ebben az értelemben beszélünk e terminus technicusról, ezért ezt az írásmódot követjük.

A Thomson Reuters Company keretében működő, a Web of Science (WOS) szakirodalmi adatbázisra épülő és az Institute for Scientific Information (ISI) gondozásában közreadott JCR-index (JOURNAL CITATION REPORTS. 2016) néhány évvel ezelőtt jelentősen kibővítette, több szempontúvá, differenciáltabbá tette a folyóiratok kvalitásainak mérését. A Journal Impact Factor (JIF) mellett megtalálhatók az egyes folyóiratokra vonatkozó idézettség teljes mennyiségei, az öt évre vonatkozó Impact Factor, továbbá egy újonnan kidolgozott mérési rendszer, az Eigenfactor értékei is. (Erről a mérési rendszerről a következő alfejezetben majd részletesen is szólnunk.) A szolgáltatás még további számos más tudományometriai elemzési lehetőséget is magában foglal, mint például a tudományos publikációkra alapozott és vizualizációs megjelenítéssel is elérhető gráfrendszert, amely rendkívül látványos módon és a kiadványok tematikájának mentén mutatja be a teljes tudomány, továbbá az egyes diszciplínák többdimenziós, hálózati kapcsolatrendszerét. Az Essential Science Indicators (ESSENTIAL SCIENCE INDICATORS. 2016) segítségével pedig számos kimutatásra, rangsor összeállításra, indikátor megjelenítésre van lehetőségünk: szakterületi, szerzői, intézményi, országonkénti, vagy éppen az egyes szakterületek részesedése, illetve azok aránya a teljes szakirodalmi termésben stb.

A Journal Citation Reports jelenleg 81 ország 11 365 folyóiratát tartja nyilván összesen 234 szakterületen. Az adatbázisba történő bekerülésnek komoly kritériumai vannak, ezért már az jelentős tudományometriai eredménynek számít, ha egy szaklap megjelenik a minősítő rendszerben. A regisztrált folyóiratok mintegy kétharmadát a természettudományi, orvosi, egészségügy, műszaki, mezőgazdasági stb., vagyis az úgynevezett hard-tudományok (STM, Scientific, Technical and Medical Literature) körébe tartozó folyóiratok teszik ki, ezeket Science Citation Index Expanded (SCIE) kategóriában találhatjuk meg, míg a társadalomtudományi tartalmú folyóiratok aránya csupán egyharmadot tesz ki. A feldolgozott folyóiratok mintegy 38 százalékát az Egyesült Államok, 25 százalékát Anglia folyóirattermése alkotja, míg a fennmaradó, alig több mint egyharmadnyi részen osztozik a világ többi országa. Csak mint jellemző adatot emeljük ki az európai kultúrkörben és történelmi okok miatt is tudományos nagyhatalomként számon tartott Németországot, amelynek folyóiratterméséből mindösszesen 718 szaklap, vagyis az összes feldolgozott folyóiratnak mintegy 6 százaléka kerül ki. Ezzel szemben a Hollandiában közreadott és az adatbázisban feldolgozott folyóiratok száma meghaladja a kilencszázat, ami meghatározóan abból ered, hogy a világ egyik legnagyobb szakfolyóirat kiadója, az Elsevier székhelye ebben az országban van. A referált folyóiratok zömét az angol nyelvű lapok jelentik, és bármely országban közzétett folyóiratnak lényegesen nagyobb esélye van az adatbázisba történő bekerülésre, ha angol nyelven jelenik meg. Ez a sajátosság majd vizsgált területünk, a geográfia szakirodalmában is igen markánsan megmutatkozik.

3. Az Eigenfactor

Az Eigenfactor (EIGENFACTOR.ORG. 2016) 1996 óta létező és szabadon hozzáférhető minősítő rendszere a JCR-ben regisztrált folyóiratokra épül, de mérési módszere nem csupán azt veszi figyelembe, hogy egy lapra számszerűen mennyi hivatkozás jut, hanem egyfajta súlyozást is beépített kvalitatív rendszerébe. Figyelembe veszi, hogy a folyóiratok a tudományos közéletben különböző súllyal vannak jelen, és a minőséget mutató adatokban ezt is érvényesíti. Ez úgy történik, hogy a mutatószám különbséget tesz a hivatkozott folyóiratok minőségében a szerint is, hogy a hivatkozó kiadványok milyen tudományos presztízzsel rendelkeznek. Elmélete szerint nem mindegy ugyanis, hogy az idézések, hivatkozások magasan értékelt folyóira-tokból, vagy kevésbé fontos, kisebb szakmai olvasóközönséggel rendelkező lapokból érkeznek-e. (BERGSTROM, C.-WEST, J. D.-WISEMAN, M. A. 2008; BERHIDI A.- SZLUKA P.- VASAS L. 2009) Ez a módszer nagyban hasonlít a Google Page Rank (WIKIPEDIA.EN. 2016; SZUHI A. 2016) működési elvéhez, ahol a rákattintás mennyiségén kívül szintén figyelembe veszik, hogy milyen minőségű címről történt az adott helyre történő linkelés. A 2007 óta működő folyóiratminősítő rendszer jelentős újdonsága az is, hogy nem csupán a folyóiratok, hanem azok egyes cikkeinek befolyását (Article Influence Score, AIS) is hasonló differenciáltsággal méri. A tanulmányok határfokának mérése arányosítani tudja a magas hivatkozási értékekkel bíró folyóiratokban publikáló olyan „szerzői potyautasokat”, akik valamilyen kapcsolat révén rendre megjelennek a magasra értékelt folyóiratokban, de nem a saját írásaik révén büszkélkedhetnek (csak emlékeztetni szeretnénk arra, hogy hibásan) magas „Impact Factor” értékkel. Az Eigenfactor olyan különleges mutatókat is tartalmaz, mint például az előfizetési ár, valamint a nyílt hozzáférésű folyóiratok költséghatékonysága a szerzők részére, továbbá az Eigenfactor-értékek változásai grafikus felületen ábrázolva. A rendszernek része még – többek között – az interaktív tudománytérkép és a szintén interaktív, a tudomány szerkezetét a szakirodalomra alapozó vizualizációs projekt, továbbá a tudomány-szociológia egyik fontos, a különböző tudományterületeken, diszciplínákban, szakterületeken publikáló nemek szerinti megoszlás 1665 és 2011 közötti részletező bemutatása is.

4. Scimago Journal & Country Rank (SJR-index)

Az Eigenfactorhoz hasonlóan, algoritmus alapján végzi számításait a Scimago Journal&Country Rank (SJR), a másik nagy tudományometriai és tudományos kiadói vállalathoz, az Elsevier B.V.-hez, valamint a ScimagoLab-hoz kötődő vállalkozás is. (SCIMAGO. 2007) Ám míg az Eigenfactor a Web of Science, illetve az JCR rendszerre épített adatokkal dolgozik, addig az SJR a Scopus szakirodalmi adatbázis folyóiratainak adataival, eredményeivel operál. A Google algoritmus jelentésként itt is az alapot, de azt a kiadó továbbfejlesztette, és közel sem olyan egyszerű képlet alapján számol, mint ahogyan azt az Eigenfactornál tapasztaltuk. Az SJR az úgynevezett iterálás módszerével él, ami azt jelenti, hogy a művelet többször megismétli; az egyszerű számítással kapott adatokat folyamatosan visszahelyettesítve a képletbe, és ezzel egyre finomabb eredmények érhetőek el. Az SJR szintén súlyozza a citációkat. A súlyozás értékét – szintén az Eigenfactorhoz hasonlóan – az adja, hogy a vizsgált folyóiratot milyen presztízsű folyóirat idézi. A SJR 3 évre visszamenőleg vizsgálja a folyóiratok idézettségét. A szabadon hozzáférhető és a folyóiratok minősítését végző szolgáltatás 2007 végén indult. Adatgyűjtésünk időszakában az 1999 és 2014 közötti adatok voltak elérhetőek el a

rendszerben. Az adatbázis nem csupán a folyóiratokat, hanem az évkönyveket, a könyvsorozatokat, a konferencia-sorozatok kiadványait, továbbá a nyílt hozzáférésű, elektronikus dokumentumokat is regisztrálja. Ez utóbbi a gyűjtemény több mint tíz százalékát teszi ki. Az IF egyeduralmát is megtörni szándékozó SJR a folyóiratok mellett az egyes országok teljesítményének differenciált bemutatására is alkalmas. Az adatbázis mára már a tudományometriai piac fontos termékévé vált, amelynek szerepét, így üzleti ideológiáját is alapvetően a Thomson Reuters, pontosabban szólva az ISI Web of Science konkurenciájának megteremtése motiválta és motiválja ma is. A Thomson Reuters Web of Science-re és az Elsevier által fenntartott, Scopusra alapozott Scimago versengését az határozza meg, hogy míg az első mögött a primátuson túl jelentős akkumulált tudományos információs vagyon, komoly tapasztalat, a tudományos közéletbe történő beépülés magas értéke húzódik meg, addig a második mögött hatalmas tőke- és energia-befektetés, de tegyük hozzá azt is, hogy meglehetősen erőszakos piaci terjeszkedés, továbbá a tudományos publikációk feletti monopolisztikus rendelkezésből fakadó agresszív piaci árképzés eredményeként létrejött értékek vannak.

Magunk egyértelműen nem tudnánk sem az egyik, sem pedig a másik mellett letenni voksunkat. Véleményünk szerint mindkét rendszer működése indokolt. A JCR szolgáltatás adatai korábbról is tartalmaznak adatokat, míg az SJR ugyan csak 1999 óta tudja adatait bemutatni, ám azok sokkal teljesebbek, mint a JCR esetében. 2014-ben az SJR rendszerben 231 országból összesen 30 132 folyóiratot regisztráltak. (Az Ulrichsweb adataira visszautalva, az ott felsorolt időszaki kiadványoknak csupán mintegy tíz százalékát, de az országok választékában az SJR szolgáltatás az Ulrichs-hoz viszonyítva több mint kétszeres mennyiséget mutat.) Az az érv az SCImago mellett szól, hogy míg a JCR szolgáltatásban sokkal erősebb a tengerentúli és az angol nyelvű folyóirat irodalom jelenléte, addig az SJR rendszerben nem csupán több a feldolgozott folyóiratok száma, hanem sokkal inkább megtalálhatók benne az európai és más kontinensek szakmai lapjai. Továbbá azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a SCImago adatbázisában – jóllehet ebben is az angol nyelvű szakirodalom dominál, mégis – nagyobb arányban található meg más nyelvű közlemények is.

Az SJR szolgáltatásába beépült a 2005 óta létező Hirsch index értékek közzélése is. Ez egyben hozzájárult annak garantálásához, hogy az eredetileg a szerzők minősítésére kifejlesztett index, amely alkalmas már nem csupán a tanulmányok hatásának, hanem a szerző produktivitásának mérésére is, időtállóvá válhasson. (BRAUN T.- GLÄNZEL, W.-SCHUBERT A. 2006) Az SJR és a Hirsch indexeken túl az adatbázis számos más adatot is tartalmaz, mint például a kiadványokban megjelent közlemények száma, a három évben összegyűjtött idézések száma, a két éves időintervallumra eső, egy írásra jutó átlagos idézések száma és így tovább. A feldolgozott folyóiratokat tudományterületekre és tárgykörökre bontják, ám ez jelentősen eltér a korábbi csoportosításoktól. A fejlesztők saját rendszert alakítottak ki erre, amelyben szintén tetten érhetők tudományrendszertani és praktikus szempontok is. A tematikus rangsorok összeállításán túl lehetőség van országok és földrajzi régiók szerint is keresni az adatbázisban, sőt a kétféle szempontot ötvözni is lehet. A korábbiakban lehetőség volt interaktív módon komparatív elemzésekre is, ám a legutóbbi fejlesztés során, ami éppen tanulmányunk írása közben történt, eltűnt ez az opció. Ugyancsak a legutóbbi fejlesztés során tűntek el a nemzetközi kapcsolatok kimutatására alkalmas felületek, továbbá az egyes országok és intézmények több éves teljesítményét, azok jellemzőit, trendjeit megmutató adatok és diagramok is. Véleményünk szerint

ezeket lehetőségeket meg kellett volna hagyni, mivel azok hiányában az új felület jóval szerényebb szolgáltatásokat nyújt, mint tette azt korábban.

5. *A Directory of Open Access Journals*

A Directory of Open Access Journals (DOAJ) nem a folyóiratok minősítésére, hanem az azokban közreadott publikációk online elérésére szakosodott rendszer. (DOAJ. 2016) Ám ennek ellenére érdemesnek tartottuk megvizsgálni, hogy az egyes országok geográfiai szaklapjai milyen mértékben érhetők el ezen az egyre népszerűbb és a szakirodalom hozzáféréseben prognosztizálhatóan mind nagyobb szerepet betöltő, online és teljes szövegű hozzáférést biztosító felületen. Jóllehet DOAJ ideológiájától távol áll a folyóiratok minősítése, ezzel szemben preferálja és kifejezetten kívánatosnak tartja az egyes írások, tanulmányok hatásainak vizsgálatát. A DOAJ-ba történő bekerülés mégis valamiféle iránymutatást ad, tudományos értéket jelent, ha egy folyóirat itt megjelenik, mivel az adatbázisba történő bekerülésnek komoly minőségi előírásai vannak, amelynek teljesítését a DOAJ tanúsítvány igazolja. A DOAJ minőségvizsgálati rendszerét a közelmúltban, 2014-ben alakították át. Míg ezt megelőzően viszonylag könnyűszerrel bekerülhettek a gyengébb vagy kétes minőségű kiadványok is, addig az új, a szigorúbb kritériumok esetében ez ma már aligha fordulhat elő. A 2014-et megelőző években mindössze 7 kérdésre kellett kielégítő választ adni ahhoz, hogy egy folyóiratot befogadjanak, ám a most alkalmazott minősítési rendszerben 33 szempontból 55 önellenőrző kérdésre kell a megfelelő kvalitást biztosító minőségű választ adni. Ilyenek például magának a folyóiratnak, továbbá az azokban közzétett publikációk tudományos kiadási kritériumainak teljesítése, a nyíltság és a nyitottság, a licence-lehetőségek, az archiválás biztosítása, a szerzői jogok rendezettsége (a Creative Commons – CC használata, továbbá az azzal szabályozott hozzáférés mértéke), a metaadatok meglétét és annak minőségi jellemzőit, a nemzetközi szabványosítás, a dokumentumok azonosítására alkalmas kód (Digital Object Identifier – DOI) használata stb. (DUDÁS A. 2015) Az új minőségi feltételek meghatározása után a DOAJ-ban szereplő valamennyi, mintegy tízezer OA-folyóirat újbóli értékelése indult el. Ennek nyomán csökkent a rendszerben regisztrált folyóiratok száma, ám a működtetők szándéka az, hogy a felülvizsgálat után megmaradó folyóiratok valóban magas minőséget képviseljenek.

A revízió másik fontos motivációja az úgynevezett „parazita vagy ragadozó” (predatory journals) folyóiratok kiszűrése. A predátor folyóiratok, mint ahogyan azt a magyar fordítás pontosan visszaadja, olyan ismeretlen, élőködő folyóiratok, amelyek haszonszerzés céljából lovagolják meg a tudományos kutatók publikációs kényszereit, továbbá az OA által megteremtett, közlési díj ellenében megjelenő publikálás modelljét. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy ha semmi más jelenségnek nem hisszük el a tudományos közlés kényszeréből adódó anomáliákat, a tudományos kiadványok piacának kiváló jövedelmezőségét, annak már bizonyára hinni fogunk, hogy megszületett és virul az ezzel való visszaélés, csalás műfaja.) Jellemzőjük, hogy többnyire kéretlen levelekkel keresik meg a kutatókat, tanulmányokat, cikkeket kérve, esetleg konferencia meghívást küldenek. Magukat minden esetben komoly tudományos szervezetnek tüntetik fel, ám ezek mögött valós teljesítmények nem állnak. Ezzel szemben jelentős összegeket kérnek a közlés vagy a részvétel fejében, és aki fizet, annak írásai megjelennek (bár esetenként arra is van példa, hogy nem), illetve előadásait elfogadják. Az anyagi jellegű követeléseik azonban általában utólag derülnek ki, vagy amennyiben azt előre

közlik, úgy gondosan „becsomagolva” az úgynevezett „apróbetűs” közlemények között. A predátor folyóiratok szerkesztőbizottságát is általában az internet segítségével toborozzák, gyakran komoly tudományos kvalitású kutatókat is megtévesztve, akik mit sem sejtve, jóhiszeműen igent mondanak a felkérésre. Majd a visszaélés kiderülése után komoly és hosszadalmas harcba kezdhetnek annak érdekében, hogy a nevük kikerüljön a szerkesztőségi tagok listájából, és ezek a kalandok többnyire komoly presztízs- és hírnévvesztéseket okoznak a hiszékeny kutatóknak. A tudományos közélet igyekszik védelmet nyújtani a parazita jelenség ellen. A Jeffrey Beall által gondozott Scholarly Open Access blog részletezően mutatja be a világméretű jelenséget, továbbá igen alapos munkával összeállított, különböző szempontokat érvényesítő és a lehető legaktuálisabb állapotokat feltáró feketelistákat, mint például a parazita kiadókról, folyóiratokról, továbbá az egész hamis rendszer működését, valódinak tűnőségét igazoló és tudatosan félrevezető mérőszámokat előállító cégek listája stb. (BEALL, J. 2016; HOLL A. 2013) S hogy hogyan kerülhető el viszonylag biztonságosan az élősködő folyóiratok csapdájába történő bekerülés? Előjárójában szeretnénk leszögezni, hogy teljes biztonság nincs ellenük, hiszen a csalók arra szakosodtak, hogy elhiggyük állításaikat, felkéréseiket. Felismerésük egyáltalán nem könnyű. Több professzionális szervezet, mint például a Thomson Reuters, az Elsevier, a DOAJ is felült már erre a hintára. Javaslatunk, hogy minél több helyen ellenőrizzük a hasonló jellegű megkeresések hátterét. Ezek elvégzésére alkalmas egyrészt a már említett Jeffrey Beall-féle blog és az azon megtalálható listák, az The Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) (OPEN ACCESS SCHOLARLY PUBLISHERS ASSOCIATION. 2016) oldalán pedig megtalálható a hivatalosnak tekinthető OA-kiadók jegyzéke, továbbá segíthet a DOAJ-ban történő ellenőrzés is. Mindazonáltal ne azonosítsuk az OA-t a tudományos közélet emlőin élősködő folyóiratokkal!

A predátor folyóiratjelenség OA hitelét romboló csalása mellett azonban ma még a tudományos közéletben gyakran uralkodik az a nézet, hogy az Open Access (OA, nyílt hozzáférésű) folyóiratok minősége már eleve kívánivalókat hagy maga után. Ezt a felfogást tovább erősíti, hogy a nyílt hozzáférésű lapok rendre elektronikus formában érhetők el, és a két irányból történő hibás megítélés már elegendő ahhoz, hogy komolytalan vállalkozásoknak minősítsék azokat. Ez a felfogás egyszerűen téves. Egy folyóirat kvalitása nem attól függ, hogy nyomtatott vagy e-formában, netalán előfizetéssel vagy nyílt hozzáféréssel érhető el. (DUDÁS, A. 2015) A fenntartások inkább erednek a megszokásból, az előítéletekből és az új közvetítő eszközöktől való tartózkodásból, mint ahogyan felfedezhetők benne generációs problémák is. S hogy a minőség nem függ a nyílt hozzáféréstől, azt mi sem igazolja jobban, mint az, hogy a JCR szolgáltatásában külön ablakot nyitottak az OA-folyóiratok számára és a rendszerben feldolgozott, nyílt hozzáférésű folyóiratok száma jelenleg 1 252, ami megközelíti a teljes adatállomány tíz százalékát. Ugyanezt tapasztalhatjuk a másik nagy minősítő rendszer esetében is: az SJR indikátor szintén a közelmúltban nyitott külön ablakot az OA-folyóiratok részére, és ott 3 796 lapot sorol fel, ami már jelentősen meghaladja a teljes regisztrált folyóirat mennyiség tíz százalékát. Ezekben az esetekben már nem csupán arról van szó, hogy egy rendszerben regisztrációs presztízsűnek ítélték egy folyóiratot, hanem azt, hogy JIF, illetve Eigenfactor, vagy SJR, illetve Hirsch-index értéke van.

A DOAJ vizsgálatának kutatásunkba való bevonását azonban más szempontok is meghatározták. Meggyőződésünk ugyanis, hogy az Open Access paradigmaticus változásokat hozott és a jövőben

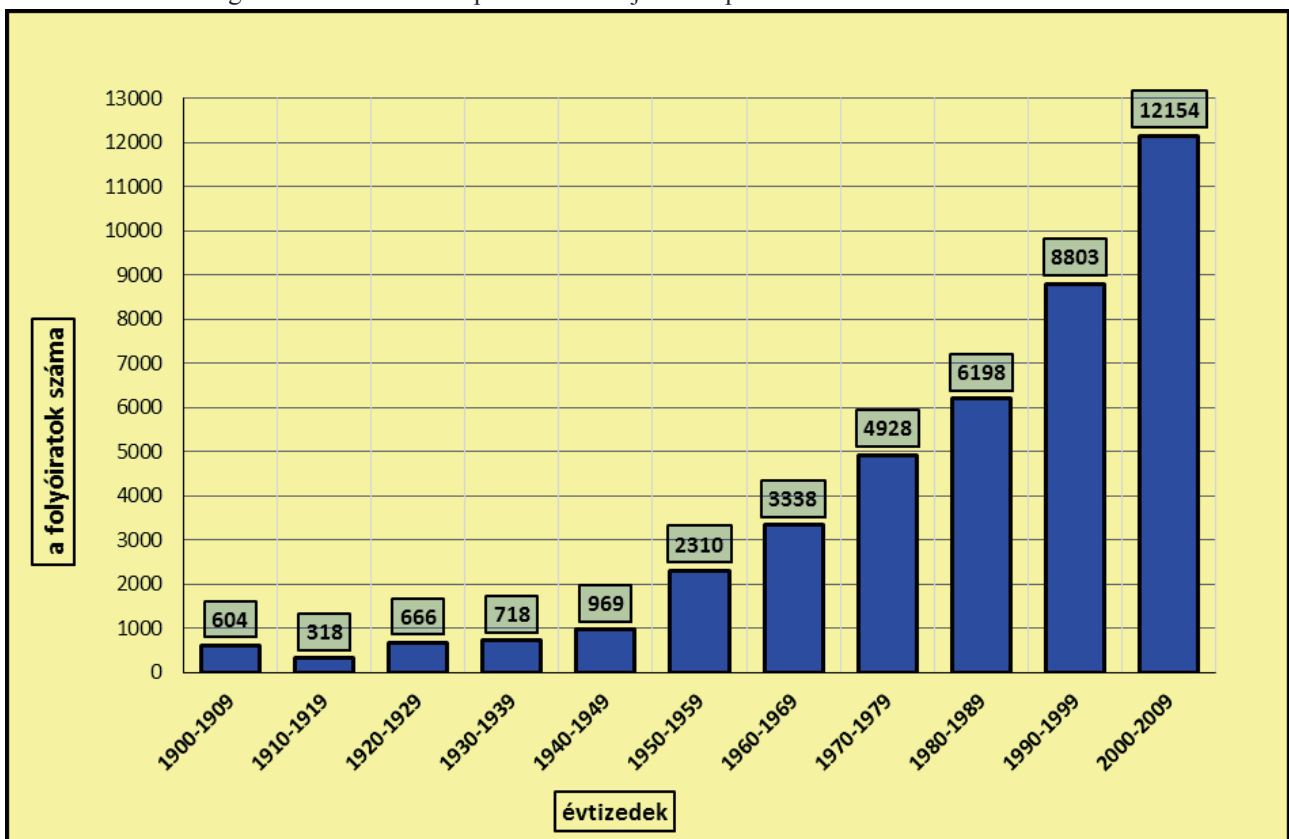
még inkább hoz mind a tudományos közlés szokásaiban, mind pedig a közlemények piacán. (LEWIS, D. W. 2012; MOHOR J. 2013) A prognosztizálhatóan a jövőben még gyorsabb ütemben terjedő, a világot átfogó kezdeményezésnek már eddig is jelentős, kézzel fogható eredményei vannak. Éppen ezért érdemesnek tartjuk röviden bemutatni, hogy mi is ez a forradalmian új jelenség, a nyílt hozzáférés.

A nyílt hozzáférés kezdeményezés (Open Access Initiative) a tudományos folyóiratok előfizetésének üzleti modellje alternatívájaként jött létre, csírái az 1990-es évekre nyúlnak vissza, és lényegében összefügg a kilencvenes években egyre nyilvánvalóbbá váló és azóta a tudományos közlemények piacán meghatározó tendenciát mutató folyóiratpiaci válsággal. Mindazonáltal önmagában még ez a jelenség nem hívhatta volna azt életre, szükség volt más összetevők megjelenésére is. Mindenekelőtt a tudományos kommunikáció több évszázados hagyományaira épülő modell erodálására, aminek lényege, hogy a korábbi évszázadokban kialakult tudományos közlési folyamat a 20. század végére mind mennyiségileg, mind pedig minőségileg olyan mértékben átalakult és kibővült, hogy azt a hagyományos közlési metódusokkal már nem lehet működőképesként megtartani. (BIKÁDI K. 2014; VARGA M. 2016) „[a] publikációk számának növekedési trendje – 15 évenként megkétszereződik – ötven év óta ismert ... és ma is érvényes ... 2006-ban több mint 1,3 millió lektorált közlemény jelent meg, ... a trend alapján 2014-ben mintegy 2 millió új tudományos közleményt becsülhetünk.” (BIKÁDI K. 2014. p. 9.) A 20. század második felében elindult növekedési dinamizmust már önmagában az is minősíti, hogy az 1900-1909 közötti évekhez viszonyítva a lektorált folyóiratok száma meghúszszorozódott. Ennek igazolására álljon itt az Ulrichsweb alapján összeállított, 1900 és 2009 között megjelent, lektorált folyóiratokról készített, tíz éves intervallumokra osztott kimutatás. (1. diagram) Az adatok közül szándékosan kihagyott, jelenleg zajló évtized eddigi adatai azt mutatják, hogy a folyamat nem lassult, hanem éppen ellenkezőleg. A 2015-ig tartó fél évtized alatt közel tízezer (9687) folyóirat jelent meg ebben a kategóriában, és amennyiben ezt statisztikai átlagnak tekintjük, úgy megvan az esély arra, hogy az évtized végére már megközelíti, esetleg meg is haladja a lektorált folyóiratok száma a húszszázat.

A folyóiratkrízis másik nagy összetevője a tudományos folyóiratok árának évről évre folyamatosan és nagy arányban történő emelkedése. Mint azt a fenti diagram is mutatja, az 1950-es, 1960-as évektől ugyan különböző dinamizmussal, de rohamosan nőtt a megjelenő folyóiratok száma, áraik pedig – különösen a kutatási és a könyvtári költségvetésekhez képest – követhetetlenül emelkedtek, és ez a folyamat különösen a természettudományos, műszaki, orvosi, vagyis az úgynevezett hardtudományok, más néven az STM (Scientific, Technical and Medical Literature) terén jelentkezett, de a kedvezőtlen változásnak részesei a humán- és a társadalomtudományi területek lapjai is. „... Az árválság központi oka az STM-kiadást jellemző tökéletlen piac, amellyel a kereskedelmi kiadók visszaélnék. Rájöttek arra, hogy ha képesek ellenőrizni a kínálatot, akkor diktálhatják az árakat. Ezzel szemben a kutatói közösség gyakran úgy tekint a tudományos eredményekre, mint ingyenes termékre, csereajándékra. A szellemi tulajdon, amely lényeges eleme a kutatási folyamatnak, és a tudományos megismerés fontos eredménye, egyre inkább a kereskedelmi kiadók ellenőrzése alá kerül. Az ebből adódó piaci anomáliát azonban a tudás előállítói nem tapasztalják közvetlenül, mert elvárják intézményeiktől a számukra szükséges publikációk beszerzését és rendelkezésre bocsátását. Így az egyetemek és főiskolák, amelyek már jelentős összegeket fordítottak a kutatás személyi és

anyagi kiadásainak fedezésére, horribilis pénzeket kényszerülnek ismét fizetni a kutatási eredmények kiadásának és terjesztésének funkcióját kezükbe kaparintó kereskedelmi kiadóknak. A piac fölött ellenőrzést gyakorló néhány kiadó profitja gyorsabban növekedett, mint az infláció a kiadási költségekben. Az előfizetési árak drágulása jelentős mértékben a kiadók ármegállapítási praktikáinak a következménye. A tudományos folyóiratok piacát a kiadók fúziója is károsan befolyásolja. Még viszonylag kisebb méretű egyesülések is ártanak a versenynek, és magasabb árakat eredményeznek. A kereskedelmi kiadók a konszolidáció és a címek szaporításának stratégiáját alkalmazzák, hogy egy-egy szűkebb szakterületet ellenőrizni tudjanak. A tudományos folyóiratok néhány nagyobb kiadójának a profitja valóban kivételesen nagy, ami a verseny hiányából fakad....” (WEBSTER, D. 2000)

1. diagram Az 1900 és 2009 között megjelent, lektorált folyóiratok száma
Figure 1. The number of peer-reviewed journals published between 1900 and 2009

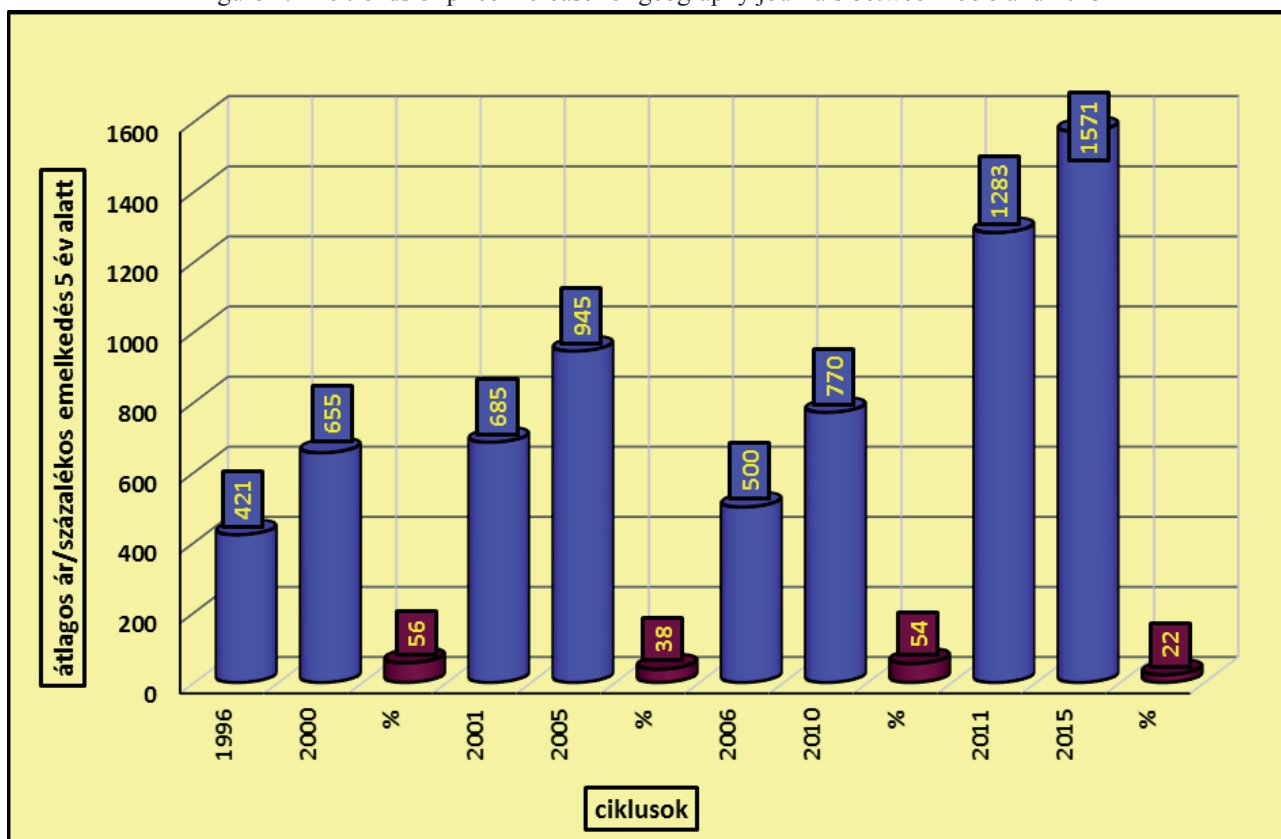
Forrás: Ulrichsweb; a szerző gyűjtése és szerkesztése / Source: Ulrichsweb; data compiled by the author

Webster megállapításait számszerű adatokkal is alá tudjuk támasztani. A Library Journal közleményei alapján, 5 éves ciklusokra bontva kigyűjtöttük az elmúlt húsz év átlagos folyóiratárait, valamint az előfizetési díjak évről évre történő emelkedésének százalékos arányait, és annak alapján a következőket tapasztaltuk. Valamennyi tematikájú folyóiratot figyelembe véve 1996 és 2005 között a folyóiratok árai 140,83, vagyis évente 7,04 százalékkal emelkedtek. Ha figyelembe vesszük, hogy a legdrágább szakterületek (fizika, kémia) esetében az éves előfizetés átlaga meghaladja a négyezer dollárt, hazai fizetőeszközben kifejezve közel 1 200 000 forintot, úgy azt látjuk, hogy az évről évre történő előfizetés emelkedése csupán egyetlen folyóirat esetében meghaladja a nyolcvanezer forintot. Ennek analógiájára a vizsgált húsz év alatt több mint 1,5 millió forint többletre lenne szükség

egyetlen folyóirat előfizetési árának fedezetére. És ez csupán egyetlen folyóirat áremelkedését jelenti, így bátran állíthatjuk, hogy azok az intézmények, szervezetek, könyvtárak, amelyek ilyen tartalmú kutatásokkal foglalkoznak, és így nyilvánvalóan nem nélkülözhetik ezeknek a diszciplínáknak a periodikáit, teljesen lehetetlen helyzetbe kerülnek. A kiadói áremelésekkel képtelenek lépést tartani a finanszírozásban.

Tekintettel arra, hogy írásunkban a geográfiai szakfolyóiratok vizsgálatával foglalkozunk, így érdekesnek tartottuk, hogy röviden bemutassuk, az elmúlt húsz évben miként változott az ilyen tematikájú lapoknak az ára. A földrajzi szakfolyóiratok előfizetési árának aránya a közepes méretűek közé tartozik: a ciklus elején 421, míg annak végén átlagosan 1571 dollárba kerültek. A vizsgált években folyamatosan nőtt az ebben a témában nyilvántartásba vett folyóiratok száma is: a ciklus elején mindösszesen 64, a végén pedig 106 féle időszak kiadványt soroltak ebbe a kategóriába.

2. diagram A geográfiai szakfolyóiratok áremelkedésének tendenciái 1996 és 2015 között
 Figure 2. The trends of price increase for geography journals between 1996 and 2015

Forrás: Library Journal éves Periodicals Price Survey adatai; a szerző gyűjtése és szerkesztése /
 Source: Library Journal annual Periodicals Price Survey; data compiled by the author

Az áremelkedés összegét és arányát a következő diagramon mutatjuk be, de néhány mondatban értékelést is fűzünk ahhoz. (2. diagram) A geográfiai tartalmú folyóiratok ára a húsz év alatt összesen 170 százalékkal, tehát az átlagnál valamivel több, mint 20 százalékkal emelkedtek. Különösen magas értékeket mutat az első (1996-2000), valamint a harmadik (2006-2010) ciklus, amikor 50 százalékot meghaladó az emelkedés aránya. A két évtized összesített adatai alapján a földrajzi szaklapok előfizetési ára éves szinten és átlagosan 8,5 százalékos emelkedést mutat. Hazai pénznemre és mai árfolyamra átszámítva, 1996-ban hozzávetőleg 120 ezer forintba került egy nemzetközi szinten is

számon tartott szaklap előfizetése, 2015-ben pedig megközelítőleg 450 ezer forintba. Éves szintre kivetítve ez azt jelenti, hogy minden évben 16,5 ezer forinttal kellett megtoldani egyetlen darab geográfiai folyóirat előfizetését.

Ilyen mértékű áremeléssel az előfizetői szervezetek a világban szinte sehol sem tudtak megbirkózni, és ez fokozottabban érvényesül Magyarországon. A lapokat megrendelő intézmények előtt nem maradt más lehetőség, mint az, hogy a megrendelt folyóiratok számát évről évre csökkentsék, ami azonban a tudományos közéletben komoly problémákat jelentett, és hatásai fokozatosan és mára már markánsan érzékelhetővé váltak a tudományos teljesítményekben is.

A kiadványok számának rohamos növekedése, valamint az előfizetési árak drasztikus emelése mellett van még egy tényező, amely a tudományos közlemények piacán az elmúlt évtizedek során változásokért kiáltott. Ez pedig annak a felismerése, hogy a tudományos közlemények alapjául szolgáló kutatások, kísérletek infrastrukturális és emberi erőforrás feltételeit is többnyire azok az intézmények – általában államilag finanszírozott, fenntartott kutatóhelyek – biztosítják, amelyek egyben a közleményeknek helyet adó folyóiratok előfizetői is. Így jószerivel a kutatásokat finanszírozó szervezetek kétszer fizetik ki egy-egy közlemény árát: egyszer akkor, amikor fenntartják a kutatást, másodszor pedig akkor, amikor a kutatások eredményeként létrejövő publikációknak helyet adó folyóiratokra előfizetnek.

A fenti jelenségek kezelésére a különböző vérmérsékletű szervezetek más és más megoldási javaslatokkal álltak elő. A legszélsőségesebb javaslatok közül közismert az előfizetési bojkottok indítása. Jóllehet az első bojkott-felhívás az American Library Association részéről már a kétezres években elindult, ám annál jóval nagyobb nemzetközi visszhangot tudott elérni a 2012-ben indított és a teljes nemzetközi tudományos közéletet megmozgató, az Elsevier Kiadó drasztikus áremelése ellen irányuló tiltakozás. A 2012 februárjában az interneten kezdeményezett bojkott-nyilatkozatot mára már több mint 16 ezren írták alá, és az aláírók száma folyamatosan növekszik, ám hatása az árak alakulására csak mérsékelten érvényesül. (THE COST OF KNOWLEDGE. 2016) Tény, hogy a korábban már említett, húsz évre szóló folyóiratár kimutatásunk a 2011 és 2015 közötti ciklus átlagárában kisebb arányú növekedést mutat (27,19 százalék), mint a korábbi ciklusokban, 1996 és 2010 között, amikor ugyanez az arány 37-38 százalék körül mozgott, ennek ellenére sem állíthatjuk, hogy a bojkott eredményes lenne. A másik világszerte ismert radikális lépés a tudományos közélet részéről a cikkek illegális letöltése, magyarul „lelopása” a szolgáltató oldalról. Az elmúlt években ennek a nemzetközi „Robin Hoodkodásnak” hatalmas kultusza alakult ki, és a tudományos közélet számára teljesen elfogadott módussá vált. „... *A negyvennyolcmillió tudományos cikket ingyenesen bárki rendelkezésére bocsátó Sci-Hub néhány héttel tavaly októberi betiltása után új domainnéven lett ismét elérhető. Alapítója, a tudomány Robin Hood-jaként emlegetett Alexandra Elbakyan sok más kutatóval együtt abban hisz, hogy a tudásnak – beleértve az új kutatási eredményeket is – mindenki számára elérhetőnek kell lennie. Ez azonban a jelenlegi publikációs rendszerben lehetetlen....*” (TÓTH R. 2016; PÁLOS M. 2015; OXENHAM, S. 2016) Ám az ilyen jelegű vállalkozások sorra bukhatnak meg a kiadók által indított jogi eljárások következtében, igaz, mindig újra is indulnak. A rabló-pandúr versenynek bizonyára még lesz folytatása, és a tudományos közélet valóban sokat nyer a kalózkodásokból, de nyilvánvaló, hogy egy jogilag indokoltan kifogásolható módszer nem hozhat végleges megoldást.

Az előző bekezdésben említetteknel konszolidáltabb megoldást keresők részéről jelent meg a nyílt hozzáférés kezdeményezése. Maga az ötlet már az 1990-es évek elején megjelent, de a kidolgozott modell majd csak az ezredfordulón kezdett erőteljesebben terjedni. A fogalom a tudományos folyóiratokban megjelent publikációk szabad elérhetőségét, kereshetőségét jelenti az internet segítségével. A kezdeményezés egymásra épültséget mutat az Open Science (a kutatás teljes folyamatának átláthatóbbá tétele, nyílt tudomány), az Open Metology (a kutatások módszerének részletező, mindenki számára elérhetővé tétele), az Open Data (nyílt kutatásnyilvántartás), továbbá az Open Peer Review (a bírálatok átláthatóvá, nyílttá tétele) folyamatokkal. A nemes eszméken túl a nyílt elérésnek kézzel fogható haszna is van. Ezek közül direkt módon jelentkeznek a kiadók irreálisan magas folyóiratelőzetési árának megtakarítása, és ez nyilvánvalóan jó a tudományos közélet és annak szereplői számára, de áttételesen hasznára van az egész társadalomnak is. Ám ezen kívül számos más tudományos és nem tudományos haszna is van az eljárásnak. Az interneten szabadon elérhető tanulmányokat többen olvashatják, így szélesebb a hasznosulásuk is. De miben jelentkeznek a nyílt hozzáférés közvetlen tudományos, kutatói haszna? A világszerte végzett felmérések szerint a nyílt hozzáférésű publikációkat jóval hamarabb kezdik idézni, és a vonatkozó vizsgálatok eredményei azt mutatják, hogy kb. 30-35 százalékkal több citáció is érkezik rájuk. (HOLL A. 2016)

Az OA intézményesülésének első lépései Budapesthez kötődnek, amikor 2001-ben közreadták Budapest Open Access Initiative (BOAI) felhívásukat. Az itt készült definíció szerint: „... a nyílt hozzáférés az interneten keresztül megvalósuló szabad elérés, lehetővé téve bármely felhasználó számára az olvasás, letöltés, másolás, terjesztés, nyomtatás, keresés vagy linkelés, szoftverrel való feldolgozás lehetőségét pénzügyi, jogi vagy technikai akadályok nélkül”. (BUDAPESTI FELHÍVÁS A SZABAD HOZZÁFÉRÉS ÉRDEKÉBEN. 2002) Ugyancsak itt született meg a nyílt hozzáférés megvalósításának két modellje is: az egyik az új, előfizetési díjak nélküli folyóiratok indítása, vagy a régiek átszervezése ilyenné; a másik pedig olyan szabad hozzáférésű elektronikus archívumok, repozitóriumok kialakítása, amelyben a szerzők elhelyezhetik közleményeiket (saját archiválás). A viszonylag gyorsan terjedő mozgalmat hamarosan felkarolta a politika is, és ma már az Európa 2020 Horizont programban támogatott kutatás eredményeit OA-elérésűvé kell tenni. Az elmúlt közel másfél évtized alatt azonban a budapesti kezdeményezés tartalma – elsősorban a professzionális kiadók érdekeinek megjelenésével – nem kis mértékben módosult. A budapesti kezdeményezésben felvázolt két módszer közül sem maradt mindkettő „pénzmentes” megoldás. Az eredeti elképzelést megtartotta az úgynevezett saját archiválás, más néven a „zöld út”, amelynek révén már hazánkban is számos, főként a tudományos kutatás elsődleges műhelyei, mint az MTA, továbbá a felsőoktatási intézmények által fenntartott, szabadon használható repozitórium működik. Ám a cikkeket közreadó, nyílt hozzáférésű folyóiratok nem anyagi befektetés nélkül működnek, mivel ebben az esetben többnyire a szerzők fizetik meg a publikálási díjat a folyóirat számára („arany út”). Igaz, a használók ingyenes és szabadon élvezhetik a gyűjteményeket. A két hagyományos módszer mellé a profitorientált kiadók létrehozta egy harmadik, úgynevezett hibrid modellt is. Ez a szabad hozzáférés szerző által történő megváltása az egyébként előfizetéssel hozzáférhető folyóirataikban. Ez azt jelenti, hogy amennyiben a szerző kifizeti a kiadó várt hasznát, úgy az adott cikk szabadon hozzáférhető lesz az interneten. Ám aki erre nem vállalkozik, azoknak írásai továbbra is csak előfizetéssel vagy a cikkenkénti letöltés ellenértéké-

nek kifizetése mellett lesz elérhető. A kiadók által szabott megváltás általában lényegesen magasabb a nyílt hozzáférésű folyóiratok díjainál – gyakran 2-3 ezer dollár cikkenként, míg az OA folyóiratok átlagos publikálási díja 900 dollár körül mozog. (HOLL A. 2013)

A nyílt hozzáférés alapján létrejött és működő DOAJ ismertetésének zárásaként kézenfekvő a kérdés: ha ennyi előnye van a nyílt hozzáféréssel közreadott publikációknak, akkor miért publikálnak a kutatók még ma is döntően a hagyományos folyóiratokban. Ennek megválaszolásában több tényező is rá kell mutatnunk. Az első és talán a legfontosabb, hogy minden változás nehezen honosodik meg, és a tudományos közlési rendszer meglehetősen konzervatív, továbbá, mint arról már korábban is szóltunk, a szemléletmódbeli és a generációs kérdés tovább erősíti az átállás akadályait. A másik nagy hátráltató tényező, hogy az OA publikációk megjelenési helyei még nem rendelkeznek azokkal az attribútumokkal, amelyekkel a hagyományos megjelenésű folyóiratok. Gondolunk itt elsősorban a folyóiratok minősítő rendszereinek már jól bejáratott és a tudományos közéletbe alaposan beépült rendszereire, mint például az Impact Factor, a JCR-index vagy az SJR-index. Az új típusú közlési csatornák reputációjának felépítéséhez sok munka és idő szükséges. A repozitóriumok, OA folyóiratok éppen újdonságuk okán még nem, illetve alig rendelkeznek ilyen elemekkel, jóllehet – mint azt korábban már leírtuk – az OA-folyóiratok kvalitásainak definiálása már minden nagyobb, a profitorientált kiadók gondozásában működő minősítő rendszerben elindult, ám korántsem beszélhetünk még teljességről. A repozitóriumok minősítésére is vannak már kezdeményezések, többek között Magyarországon is; nálunk az MTMT vállalta magára ezt a feladatot. (MAGYAR TUDOMÁNYOS MŰVEK TÁRA. 2016) A legnagyobb nemzetközi nyilvántartó/minősítő rendszerek kezdeményezései is kialakultak már: Registry of Open Access Repositories (ROAR), Open DOAR. (ROAR. 2016; OPEN DOAR. 2016) Ám bizonyára még hosszú éveknek, évtizedeknek kell szorgos munkával eltelni ahhoz, hogy egyáltalán a minősítés módszerei kikristályosodjanak és azok alkalmazásában nemzetközi standardokként is működni tudók jelenjenek meg, terjedjenek el és váljanak olyan globálissá és egységessé, mint amilyeneket a hagyományos folyóiratminősítő rendszerek – szintén évtizedek alatt – létrehoztak.

6. Az Index Copernicus

Az eddig ismertetett folyóiratminősítő rendszerek közös jellemzője, hogy általánosságban kijelenthetjük, adataikat globálisan, világméretben gondolkodva gyűjtik, elemzik. Ám tudnunk kell, hogy a valóságban ez csupán korlátozottan valósul meg. Amint arról már a bevezető részben is szóltunk, a globális folyóiratminősítő rendszerekben erősen hiányos az európai, de különösen az úgynevezett volt szocialista tömb országai folyóiratainak regisztrálása. Hogy ez indokolt-e, avagy sem, annak részletező megválaszolása meghaladná írásunk kereteit, ezért azzal csupán röviden áll módunkban foglalkozni. A hátrányainkat okozó probléma rendkívül összetett, ezért annak csupán néhány okát említjük. Mindenekelőtt ki kell emelnünk, hogy a 20. század második felében kialakult globális információs rendszerekből, terekből ezek az országok a politikai megosztottság, a kétpólusú világ működése miatt kimaradtak. A volt szovjet tömb országai, pontosabban szólva a volt KGST-országok úgymond, saját, belső tudományos információs rendszert hoztak létre, és az egymással szemben álló két hatalmi tömb semmiféle átjárhatóságot sem kívánt biztosítani a két rendszer között.

Tegyük hozzá azt is, hogy a volt KGST-országok tudományos és műszaki együttműködését szolgáló kívánó komplex programok, továbbá az azok segítését szolgáló Nemzetközi Tudományos Műszaki Információs Rendszer, valamint az annak munkáját megszervező, koordináló, irányító moszkvai szervezet a Nemzetközi Tudományos és Műszaki Információs Központ (1969-) – a szakirodalmi feldolgozásokkal ellentétben – soha nem funkcionált. 1989-et követően ugyan még megpróbálták átmenteni a szervezet működését, ám tudomásunk szerint ez a kezdeményezés elhalt. (JAKOBASVILI, Z. A.-FREYTAG, J.-ISAEV, G. N.-KODOLA, V. E. 2001) A kétpólusú világ megszűntét követően volt arra lehetőség, hogy az egykori KGST-országok csatlakozzanak az egész világot átfogó, korszerű tudományos információs rendszerekhez, ám a meglévő mintegy három évtizednyi le- és kimaradást úgy tűnik egyáltalán nem egyszerű pótolni. Magunk azon a véleményen vagyunk, hogy a nagy szakirodalmi és információs rendszerekből történő kimaradásunk alapvetően erre az okra, ezekre az évtizedekre, valamint ezek további következményeire – többek között a bizonytalan publikációs piacra, az alulfinanszírozott kutatási és kutatói kapacitásra, a tudományos kiadványok szűkös támogatására, a tudományos teljesítmények nemzetközi értékelésének megkésett átvételére, a publikációs válságra, hogy csupán a legfontosabbakat említsük – vezethető vissza. (SÍPOS A. M. 2012; SÍPOS A. M. 2014; SÍPOS A. M. – NAGY M. M. 2015) A jelenségről szólva, ám annak okait nem vizsgálva az orvostudományi szakirodalomra vonatkozó megállapításokat az alábbi idézet sokatmondóan és találóan foglalja össze, megállapításai a teljes régiónkra és teljes tudományos életünkre érvényesek. „*A régiónk átlagos folyóiratainak a publikációs színvonala tehát elmarad a nyugatiakéhoz képest. Ez annak tulajdonítható, hogy a szűkös támogatás mind több és több résztvevő között oszlik meg (túl sokan pályáznak a túl kis összegekre) és nincsenek olyan kiadványok, amelyek megengedhetnék maguknak, hogy professzionális kiadói gárdájuk és nyomdai kivitelezésük legyen. ... a kiadványok nyomtatása és terjesztése elkészerítően alacsony mennyiségben és rendszertelen időközökben történik. Ennek következtében a gyengébb, tudományos szempontból alacsony színvonalú, technikai kivitelezésüket tekintve nem tetszetős és alulfinanszírozott folyóiratoknak alig van esélyük, hogy bekerüljenek a vezető indexkészítő intézmények kiadványaiba ... Folyóirataink e jelentős intézmények szemléiből való hiányzásuk és a többségük alacsony terjesztési volumene miatt gyakorlatilag nem elérhetők a nemzetközi olvasótábor számára. ... a régió gyenge tudományos folyóiratai két ördögi kört hoznak létre, a publikációk és az itt közölt kutatások egyre csökkenő minőségének a körét. A publikációs kört tekintve a gyenge, illetve alulfinanszírozott folyóirat a közlési minőség csökkenéséhez, alacsonyabb példányszámhoz és az olvasói kör szűküléséhez vezet. Emiatt a folyóirat a továbbiakban nem tudja vonzani a legjobb kutatási beszámolókat és csaknem garantáltan alig lesz lehetősége, hogy nemzetközileg idézzék. Az idézettség pedig alapvetően fontos ahhoz, hogy nemzetközileg jegyezzenek egy folyóiratot, és ha nem veszik fel az indexbe, akkor a későbbiekben nehezebben jut támogatáshoz, amitől tovább gyengül, és ezzel az ördögi kör bezárul. A kutatási kört tekintve a gyenge, illetve el nem ismert folyóirat annyit jelent, hogy alacsonyak a kutatási beszámolókkal szemben támasztott kritikai követelmények, emiatt csökken a közlemények szerzőinek és a folyóirat mögött álló egész tudományos közösségnek a hitelessége. Ezáltal az intézmény és folyóirata csak alig kapcsolódik a vezető kutatási programokhoz és kutatási beszámolókhöz, és így nehezebben jut az anyagi forrásokhoz is, ezzel megint csak teljessé válik a gyenge folyóirat ördögi köre.*” (GRACZYNSKI, M. R. 2000) A szerző

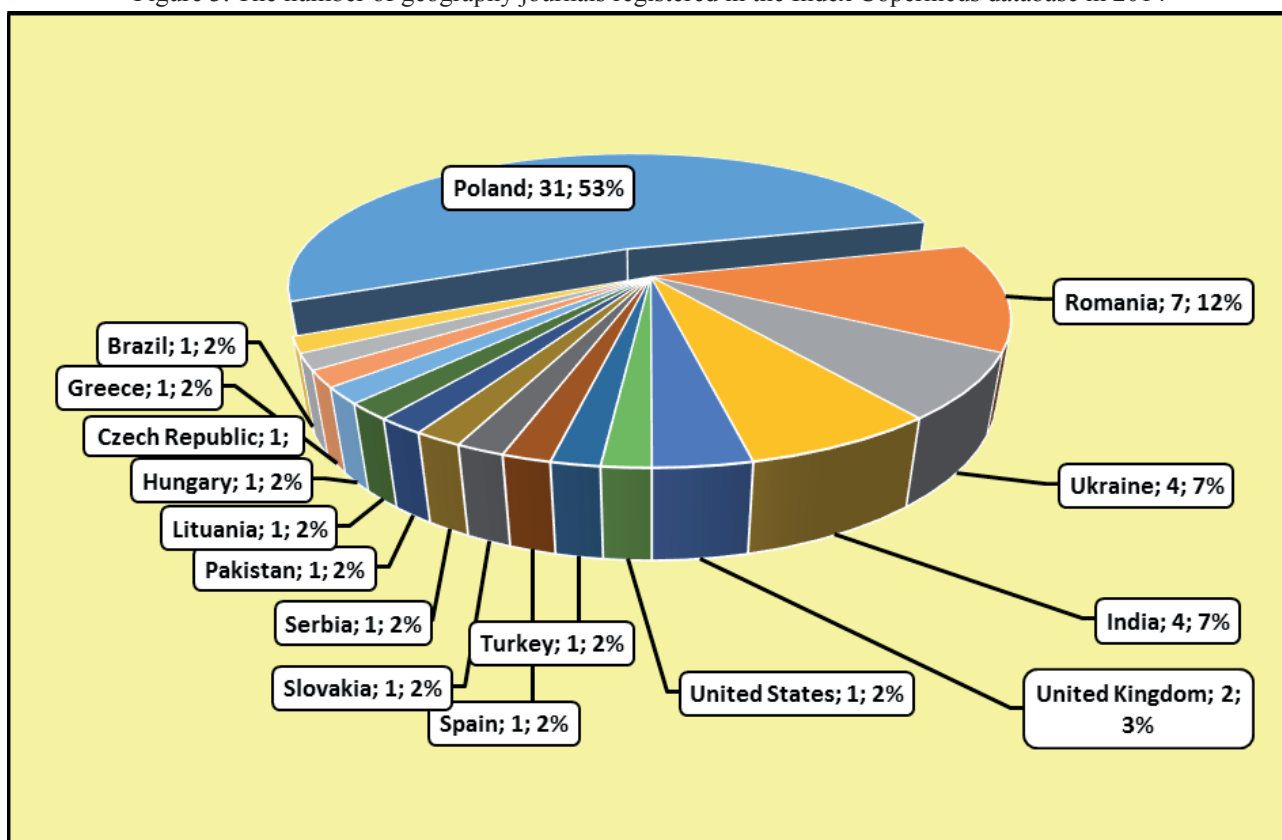
által megfogalmazott gondolatok lényegében a tudományometriában jól ismert, elfogadott alaptétel, a Máté-effektus inverzét foglalják össze. Úgy tűnik, hogy ez a hatásmechanizmus nem csupán pozitív, hanem negatív irányba is elindíthatja a *circulus vitiosus*-t.

A tudományos eredmények, pontosabban szólva a világméretű szakirodalmi adatbázisokban megjelenő közlemények térbeli eloszlásának (tudományföldrajz) empirikus vizsgálatai is azt igazolják, hogy a produktumok tekintetében Európa egyes régiói markánsan elkülönülnek egymástól. A Web of Science és a Scopus szakirodalmi adatbázisok alapján elemzett, 2007-re vonatkozó adatok szerint az idegtudományok, a fizika, valamint az asztronómia, a biokémia, a genetika, a molekuláris biológia, továbbá a társadalomtudományok terén leggyakrabban idézett szerzőinek származásában markánsan kimutatható egy Európán átívelő, délről északra tartó tengely, amely Olaszországot, Svájcot, Németországot és a Benelux-Államokat köti össze, majd átível az Egyesült Királyságba. Az ezen a tengelyen kívül eső országokban élő kutatók publikációinak hivatkozásai jóval szerényebb eredményeket mutatnak mindhárom szakterületen. Ám a tengelyen kívül eső országok között is jelentős eltérések tapasztalhatók, a legperiférikusabb helyzetben a tengelytől keletre elhelyezkedő országok kutatói, kutatási eredményei vannak. Ez pedig lényegében egybeesik a volt szovjet megszállási zóna országaival. Ugyanezt az eloszlást látjuk akkor is, amikor a két, talán legismertebb szakfolyóirat, a *Nature* és a *Science* publikációs közönségének elemzéseit olvassuk és az azok alapján készített térképeket nézzük. (BORNMANN-WALTMAN, 2011 és BORNMANN-LEYDESDORFF-WALCH-SOLIMENA-ETTL, 2011)

A fentiekben leírtak miatt az Index Copernicus – a folyóiratok minősítésén túl – tudatosan vállalja ezeknek a regionális hátrányoknak az enyhítését. (INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL, 2016) Így gyűjtőköre, mérései kiterjednek azokra a folyóiratokra is, amelyeket más minősítő rendszerek nem tárgyalnak. Mindezekén túl a szervezet fontos küldetése, hogy a lapok nemzetközi reputációjának emelkedése érdekében megfelelő promóciót fejtsen ki, továbbá hogy a kiadókat is segítse a minőségileg magasabb színvonalú kiadványok előállításában, hogy a lapok majd bekerülhessenek a nemzetközi minősítő rendszerekbe. Maga az ötlet a két-ezres évek elején, az orvostudomány berkeiből indult, ezért érthető módon még ma is ez a legerősebb folyóiratcsoport, ám mellettük az évek során más területek is bekerültek a rendszerbe, többek között a közép-európai és a kelet-európai országokban megjelenő geográfiai szaklapok is. A minősítési rendszer legfőbb eredménye az úgynevezett IC Journal Master List, amely két részből áll: az egyik a folyóiratokat, a másik pedig a kiadókat minősíti. A kvalitásokat többféle szempont szerint mutatják be, amelynek alapját egy folyamatosan karban tartott, aktualizált, pontozással működő, többdimenziós minősítési rendszer képezi. Az öt fő jellemző mentén meghatározott és súlyozott értékek legfőbb elemeit a következőkben határozták meg: 1. a más adatbázisokban történő jelenlét; 2. a szerkesztés minősége, a nemzetközi követelményeknek való megfelelés, a kéziratok nemzetközileg elfogadott és egységes szerkezete; 3. a forgalmazás és elérhetőség, tudományos intézmény, illetve tudományos társaság képviselője, a közlemények nyelve, az interneten történő közzététel; 4. a rendszeres, kiszámítható periodicitás, valamint a piaci stabilitás; 5. az előállítás, a technika minősége, elektronikus nyomdai előkészítés, a nyomtatás, a szín- és a papírminőség, formátum. (GRACZYNSKI, M. R. 2000) Az eredeti mérési módszerrel a közelmúltban jelentős változtatást végeztek, ami véleményünk szerint a valósághoz közelebbi, de még inkább differenciáltabb képet fest a kiadványokról. A tudományos folyóiratok minőségének értékelésére ma már

két szempontú összetevőt használnak. Az egyik a tudományos folyóiratok minőségének (maximum 100 pont), a másik pedig a tudományos folyóiratok hatásának (0-400 pont) vizsgálata. A kvalitási szempontok szerint végzett értékelés eredményeit éves rendszerességgel teszik közzé, annak értékét az ICV (Index Copernicus Value) szám mutatja. ICI Journals Master List legutóbbi kiadása mintegy 6 300 folyóiratot tartalmaz, és ma már nem csupán Közép- és Kelet-Európából, hanem a világ minden tájáról. Elsősorban olyan folyóiratok találhatók meg benne, amelyeket a korábban ismertetett minősítési rendszerek többnyire mellőznek.

3. diagram Az Index Copernicus adatbázisban regisztrált geográfiai folyóiratok száma 2014-ben
 Figure 3. The number of geography journals registered in the Index Copernicus database in 2014

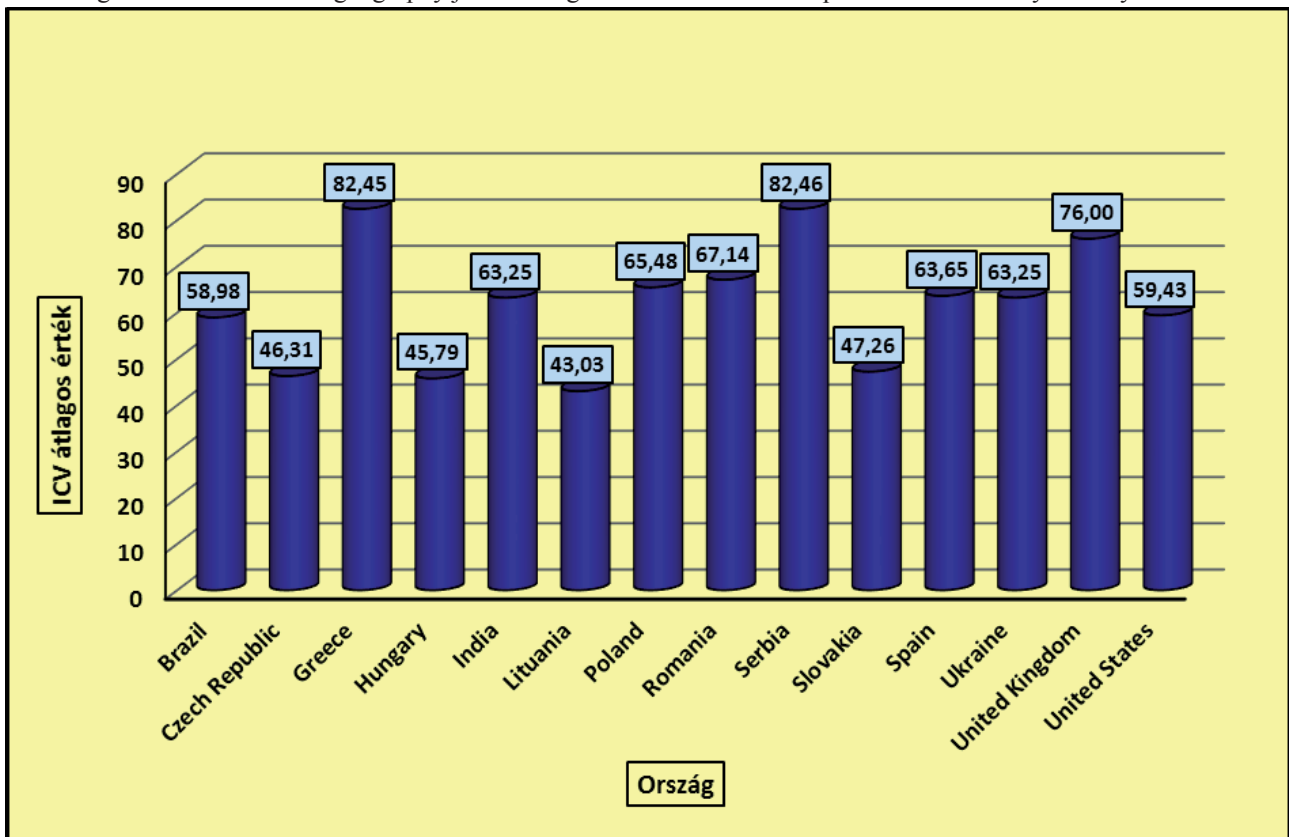
Forrás: Index Copernicus; a szerző gyűjtése és szerkesztése / Source: Index Copernicus; data compiled by the author

A következőkben áttérünk annak a vizsgálatnak az eredményére, amelyben a földrajzi folyóiratok IC-ban történő minősítését vettük górcső alá. (3. diagram) Az adatbázis szűrését a 2014-es adatokra vonatkozóan végeztük el. Az adatbázisban a geográfiai tematikájú lapok 14 országból származnak és összesen 58 címet tesznek ki. Az országok többsége Kelet- és Közép-Európában található, de ma még mintegy unikumként megjelenik India és Brazília, továbbá a globális minősítő rendszerekben domináns két ország, az Egyesült Királyság és az Amerikai Egyesült Államok is. A földrajzi tematikájú folyóiratok több mint fele (31) – érthető módon – Lengyelországban jelenik meg, ezt követi Románia 7, valamint Ukrajna és India 4-4 szaklappal. A többi ország jelentéktelen számokkal, arányokkal van jelen, többek között Magyarország is csupán egyetlen időszaki kiadvánnyal képviselteti magát, egy inkább statisztikai, mint geográfiai profilú kiadvánnyal, a KSH által gondozott, Regional Statistics című szaklappal. (Csak zárójelben kívánjuk megjegyezni, hogy hazánk tudományos közleményeit

az adatbázisban mindösszesen nyolc féle kiadvány képviseli, míg Romániát több mint háromszáz, Bulgáriát közel húsz, Ukrainát pedig több mint négyszáz.)

Amennyiben azt vizsgáljuk, hogy a nyilvántartott folyóiratokat közzeadó országok az ICV érték alapján milyen teljesítményt mutatnak, úgy azt láthatjuk, hogy a görög, a szerb, továbbá az Egyesült Királyságból származó folyóiratok helyezkednek el az első helyeken. Őket követi nagyjából hasonló kvalitással Brazília, India, Lengyelország, Románia, Spanyolország, Ukrajna és az Egyesült Államok, míg a harmadik csoportot, a legalacsonyabban teljesítőket alkotja Csehország, Litvánia, Magyarország és Szlovákia. (4. diagram) Ugyanakkor figyelembe kell vennünk az is, hogy csupán egy-két folyóirat adatai alapján nem szabad messzemenő következtetéseket levonni. Több regisztrált folyóirat esetén bizonyára változnának az adatok és az arányok, továbbá a helyezések is.

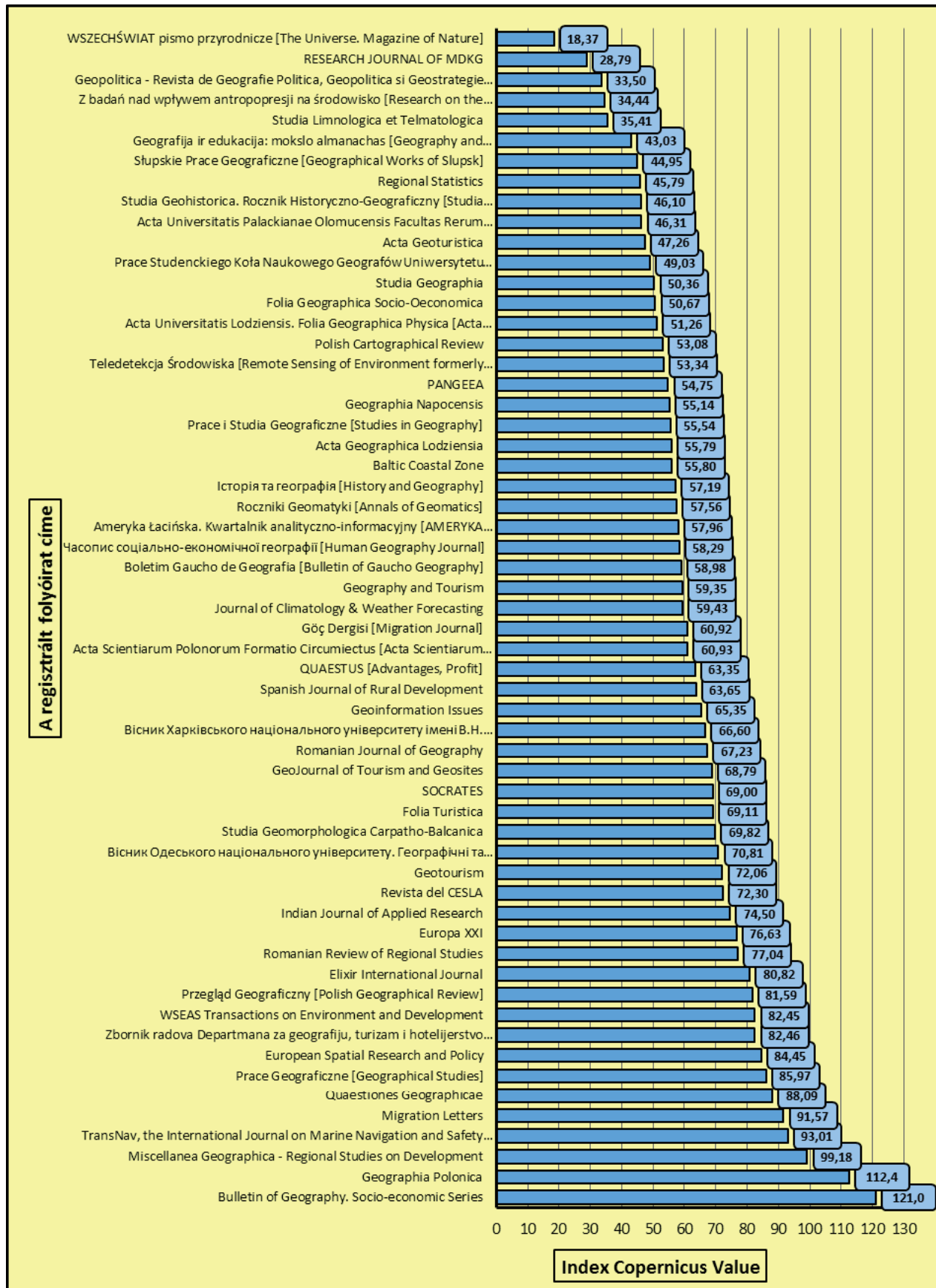
4. diagram Az Index Copernicus adatbázisban regisztrált geográfiai szakfolyóiratok ICV-értéke országonként 2014-ben
Figure 4. ICV values of geography journals registered in the Index Copernicus database by country in 2014

Forrás: Index Copernicus; a szerző gyűjtése és szerkesztése / Source: Index Copernicus; data compiled by the author

5. diagram Az Index Copernicus adatbázisban regisztrált földrajzi szakfolyóiratok Index Copernicus Value-értékei 2014-ben

Figure 5. Index Copernicus Values of geography journals registered in the Index Copernicus database in 2014

Forrás: Index Copernicus; a szerző gyűjtése és szerkesztése / Source: Index Copernicus; data compiled by the author

A továbbiakban diagramba szerkesztve mutatjuk meg annak az 58 geográfiai tartalmú folyóiratnak az ICV értékeit, amelyeket az referál. A két szélsőséges érték, a legkisebb és a legnagyobb között meglehetősen nagy a különbség, ez azt jelenti, hogy teljesítményeik, eredményeik egymástól nagyon eltérnek, a legmagasabb értéket mutató folyóiratban történő publikálás közel hatszor többet ér, mint a rangsor legalján állóban. Mindazonáltal azt is látnunk kell, hogy az egyes országok közötti értékek fokról fokra növekednek, és így érik el a maximum értéket, hatalmas kilengések, ugrások itt nem találhatóak. Ezt azért tartottuk szükségesnek elmondani, mert, majd mint látjuk, a többi mérőrendszer hasonló szempontú elemzése alapján készített diagramoknak merőben más rajzolata van. A tudománymetria nyelvére lefordítva ez annyit jelent, hogy az IC mérései alapján viszonylag kiegyensúlyozott a teljesítmény, más esetekben ennek éppen az ellenkezőjét tapasztaltuk. Mind a JCR, mind az SJR rendszerek mutatóinál az az általános kép, hogy van néhány ország, amelyek a többiek teljesítményeit messze, sokszorosán (az egyik esetben például hatvanszorosan) túlszárnyalják, a többiek pedig ezektől fényévnyi távolságokban lemaradva próbálnak a rostán fennmaradni. Ezek az arányok egyben arra is rámutatnak, hogy a volt szovjet megszállási zóna országai e téren is közös és többszörösen is hátrányos sorson osztoznak.

7. A GeoBase

A geográfiai folyóiratok kvalitásainak vizsgálatában utolsóként a tárgyköre miatt leginkább releváns adatbázis, a GeoBase bemutatását és elemzését végezzük el. Ám tekintettel arra, hogy Magyarországról korábban ugyan volt, de jelenleg nincs előfizetési és így hozzáférési lehetőségünk ehhez a szakirodalmi adatbázishoz sem, ezért analízisünk csupán a nyilvánosan hozzáférhető adatokra korlátozódik. A GeoBase egy hatalmas integráló, multidiszciplináris földtudományi szakirodalmi adatbázis, amely hét kisebb referáló és indexelő folyóirat kollekción foglal magába, és amelyek tartalmilag egyben a földtudományok legfőbb komponenseit is jelentik. Ezek a következők: Ecological Abstracts (1974-), Geographical Abstracts (Physical Geography, 1989-), Geographical Abstracts (Human Geography, 1989-), Geological Abstracts (1989-), Geomechanics Abstracts (1997-), International Development Abstracts (1982-), Oceanographic Literature Review (1993-). (ELSEVIER B. V. 2016) A hét kisebb méretű adatbázis adatállományának felhasználásával 68 ország, 879 kiadójának 2113 szakfolyóiratát dolgozza fel. A szaklapokon kívül része még a gyűjteménynek 48 kereskedelmi kiadvány, 14 konferenciasorozat kötete, továbbá 67 könyvsorozat és 277 könyv. Az adatbázis elsősorban az angol nyelvű szakirodalomra épít, a referált dokumentumok zöme, 1935 kiadvány angol nyelvű, és a fennmaradó alig háromszáz kiadványon osztoznak az egyéb nyelvek, és tegyük azt is hozzá, hogy a maradék egy jelentős része sem tisztán más, hanem rendre többnyelvű, amelyből az egyik minden esetben az angol. (1. táblázat)

1. táblázat A GeoBase szakirodalmi adatbázisban referált folyóiratok nyelvi megoszlása
 Table 1. Distribution of journals referenced in the GeoBase academic database by language

A GeoBase szakirodalmi adatbázisban referált folyóiratok nyelvi megoszlása			
NYELVEK	MENNYISÉG	NYELVEK	MENNYISÉG
ENGL	1935	TURK/ENGL	2
FREN/ENGL	42	ENGL/PERS	1
GERM/ENGL	29	SPAN/CATA	1
SPAN/ENGL	28	SLVK/ENGL	1
CHIN/ENGL	19	CZCH/ENGL/SLVK	1
JAPA/ENGL	14	THAI	1
ENGL/FREN	12	GERM/ENGL/FREN	1
POLS/ENGL	10	PORT/SPAN/ENGL	1
ENGL/CHIN	8	DUTC/ENGL	1
ENGL/CROA	8	FINN/ENGL	1
ENGL/GERM	8	HUNG	1
PORT/ENGL	8	CROA	1
GERM	7	HUNG/ENGL	1
CZCH/ENGL	6	ENGL/LITH	1
SPAN	6	ENGL/PORT/SPAN	1
ENGL/SPAN	6	ENGL/SPAN/PORT/FREN	1
ENGL/PORT	5	ENGL/RUSS/UKRA	1
FREN	5	ENGL/HUNG	1
RUSS/ENGL	4	JAPA	1
ITAL/ENGL	4	SLVK/ENGL/CZCH	1
SLVN/ENGL	3	ENGL/SLVK	1
ENGL/POLS	3	FINN/ENGL/SWED	1
ENGL/JAPA	3	ENGL/FREN/GERM	1
ENGL/TURK	3	SPAN/CATA/ENGL	1
CROA/ENGL	3	MALA/ENGL	1
SPAN/ENGL/FREN	2	SPAN/ENGL/CATA	1
ENGL/SLVN	2	NORW/ENGL	1
ENGL/SPAN/PORT	2	SPAN/ENGL/PORT	1
PORT	2	PERS/ENGL	1
KORA/ENGL	2	FREN/SPAN/ENGL	1
GERM/FREN/ENGL	2	ENGL/FREN/SPAN	1
SWED	2	CATA/SPAN/ENGL	1
ITAL	2	ARAB/ENGL	1
SWED/ENGL	2	FREN/ENGL/SPAN/PORT/GERM/ITAL	1

Forrás GeoBase szakirodalmi adatbázis; a szerző gyűjtése és szerkesztése /
 Source: GeoBase academic database; data compiled by the author

Az adatbázis jelenlegi állománya igen jelentős nagyságrendű: több mint 3 millió referált szakirodalmi rekord, amelyből mintegy 2 millió a folyóiratcikk, 70 ezer a konferencia-kiadvány, 3 ezer a monográfiák szövege. A szakirodalmi adatbázis évente átlagosan 200 ezer feldolgozott tétellel gyarapodik. A GeoBase adatállományának tematikai főbb arányai a következők: Human Geography 25%; Environmental Sciences 23%; Physical Geography 22%; Geology 20%; Oceanography 8%; Geomechanics 2%. Az éves gyarapodási arány is ehhez hasonló. Az adatbázis tartalmi feltárását – absztraktok, indexek, kulcsszavak, továbbá a formai elemek – képzett szakemberek végzik, és ugyancsak ők határozzák meg a GeoBase-ba történő bekerülés kritériumait, továbbá szintén ők döntenek a szaklapok és egyéb referált kiadványok bekerülésének elfogadásáról, esetleg elutasításáról. Az adatbázis gondozója és forgalmazója ezzel kívánja biztosítani a szakterületi relevanciát és a megfelelő színvonalú feldolgozást, tudományosságot. A szolgáltatás fontos eleme még a Scopus szakirodalmi adatbázis révén hozzáférhető szerzői profil-nyilvántartás, valamint az idézettség mutatórendszerének

működtetése is, ám ezek már nem tartoznak a szabadon elérhető információk körébe, ezért azokról nem állt módunkban véleményt formálni, adatokat, elemzéseket közölni.

ADATOK, ELEMZÉSEK, ÉRTÉKELÉSEK

Ebben a fejezetben érjük el írásunk lényegi tartalmát, itt adunk arra választ, hogy az egyes indikátorrendszerek milyen értékeket rendelnek a különböző szaklapokhoz, továbbá arra is, hogy az egyes országok az összehasonlítások során milyen eredményeket érnek el. Fontosnak tartjuk előrebecsátani, hogy – amint arról már többször is szóltunk – a különböző minősítő rendszerek nem teljesen azonos szempontok mentén mérlegelnek, ám ennek ellenére igyekeztünk azokat az egymással is összehasonlítható elemeket beépíteni értékelési, elemzési rendszerünkbe, amelyek a leginkább összehasonlíthatók egymással.

1. A földrajzi folyóiratok jellemzői az Ulrich's Periodicals Directory alapján

Az Ulrichs-féle adatbázis, amint azt már korábban leírtuk, nem folyóiratminősítő rendszer, hanem kereskedelmi célokat szolgál, mégis van minősítő mutató látens értéke. Tekintettel arra, hogy itt olyan jellegű adatokat találunk, amelyek ugyan elsősorban kereskedelmi, értékesítési jellegűek, ám másutt nem találhatók meg, ezért most elsősorban ezekre a szempontokra fókuszálunk. Adatok hiányában nem áll módunkban a hatástényezők bemutatása, mint ahogyan az sem, hogy az egyes országok milyen státuszt foglalnak el a tudományos kommunikáció hierarchiájában. Ám ezek helyett számos olyan információt nyerhetünk innen, amelyek jóval komplexebbé teszik a geográfiai szakfolyóiratokról alkotható képet. A földrajzi tematikával, illetve azzal is foglalkozó időszakos kiadványok mintegy kétharmadát a nyomtatott kiadványok teszik ki, és ennek körülbelül felét, vagyis egyharmadát jelentik az online szakfolyóiratok. Tudományos minősítéseiket tekintve a teljes halmazból több mint háromezer az úgynevezett tudományos (akadémiai) besorolást kapta, míg a maradék többféle kategóriába sorolható: kormányzati, bibliográfiai, továbbá hírlap jellegűek. A földrajzi írásközlésével foglalkozó összes időszakos kiadvány zömét azok a szaklapok teszik ki, amelyek elsődleges besorolási tárgykörét a geográfia adja, vagyis a földrajzi magfolyóiratok. A földtudományok, az űr- és csillagászati tudományok, a tértudományok, továbbá a társadalom és a humántudományok tárgykörébe sorolt szaklapokat értjük ez alatt. A földrajz diszciplínához közvetlenül kapcsolódó, az úgynevezett határ- és rokonterületek folyóiratai között a mérnöki tudományok, a biológia, a mezőgazdaság, az üzleti és közgazdasági, a kormányzati és jogi, továbbá az oktatási tematika tűnik fel legnagyobb arányban. Távlatos kapcsolódásokat mutatnak a sport, a hobbi, a rekreáció, a művészetek és az irodalom, továbbá a kémia, a fizika, az egészségtudomány, valamint az etnikai kérdések, a gender-tanulmányok, míg végül – mintegy unikális tárgykör képviselői – filozófiai és a vallási szaklapok is megjelennek. A releváns folyóiratok kiadóiról, a kiadók típusáról is érdemesnek tartunk néhány szót szólni. Mindenekelőtt ki kell emelnünk, hogy a földrajzi tartalmú időszakos kiadványok döntő többségét a világ vezető, professzionális kiadói vállalatai, illetve azok fiáléi jegyzik és jelentetik meg, mint például az Elsevier B. V., a Springer, a Routledge, a Pergamon Press, a Wiley & Blackwell, a Taylor & Francis, a Sage. Ám ezeken kívül a szaklapok megjelenésében igen komoly szerepet vállalnak a nem professzionális kiadók is, például a világon működő különböző földrajzi szakmai társaságok,

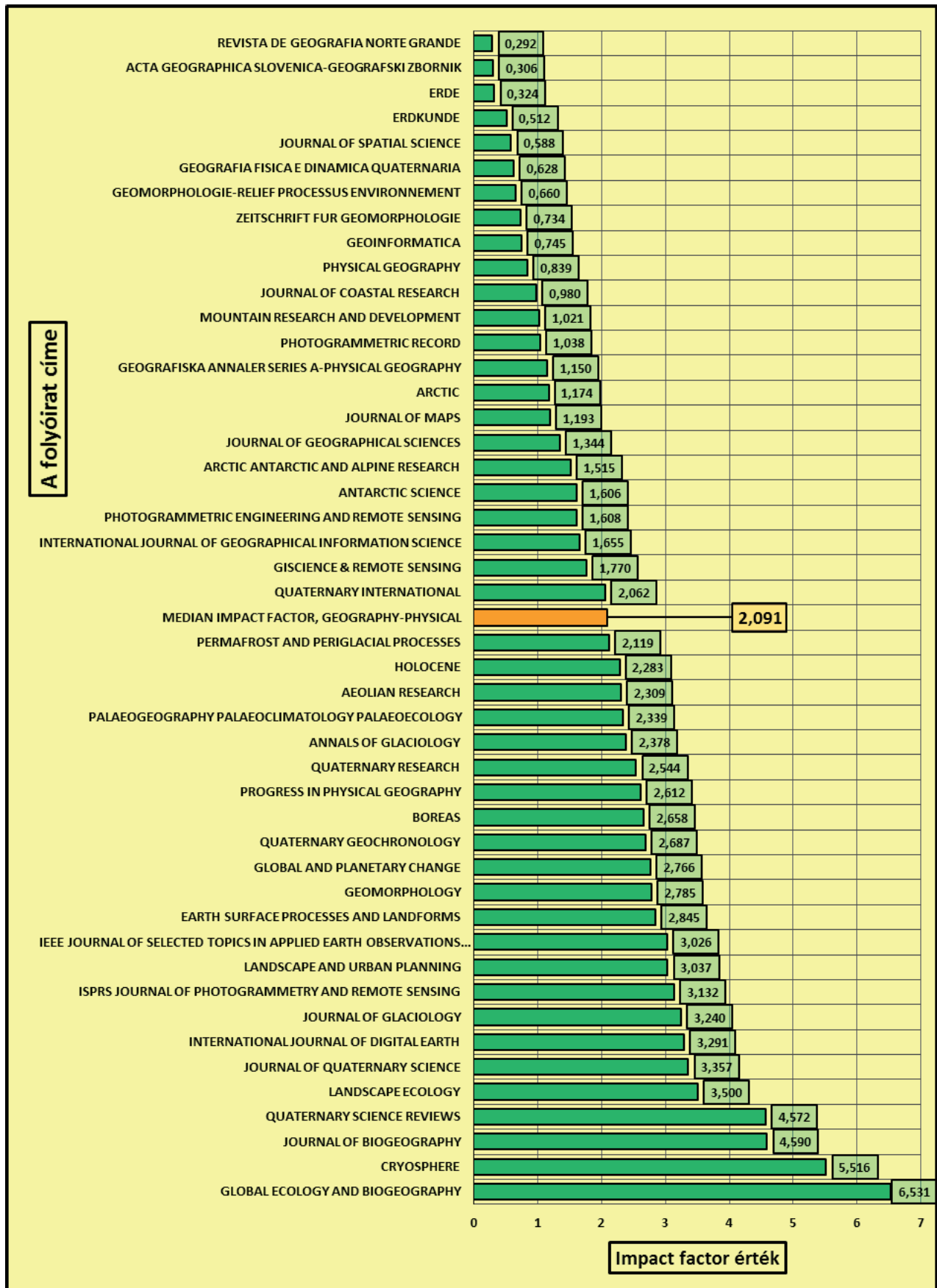
szövetségek, tanácsok és nem utolsósorban az akadémiai, valamint a felsőoktatási intézményekhez kötődő egyetemi kiadók, továbbá a kutatóintézetek, kutatócsoportok stb. A folyóiratpiacon ez általánosságban azt jelenti, hogy egyrészt a professzionális kiadók számára megéri kiadni az ilyen tartalmú lapokat, másrészt pedig a jellemző kiadói garnitúra összetétele egyben garanciát is jelent a földrajzi szakfolyóiratok minőségére.

2. A földrajzi folyóiratok jellemzői a Journal Impact Factor alapján

A minősítő rendszereket részletesebben bemutató fejezetben már említettük, hogy a WOS szakirodalmi adatbázis gyűjteményére alapozott JIF a földrajzi tartalmakkal foglalkozó folyóiratokat két, egymástól markánsan elkülönített szakcsoportra bontva tárgyalja: a természettudományok körébe sorolt, úgynevezett fizikai geográfiára és a társadalomtudományok körébe sorolt geográfiára. A szaklapok minősítéséről szóló elemzésünk belső tagolása is ezt struktúrát követi.

Elsőként a fizikai geográfia szakcsoportban tárgyalt minősítési elemeket vesszük sorra. Ebben a kategóriában összesen 46 minősített folyóiratot találunk. (6. diagram) A két éves Impact Factor értékei alapján összeállított diagram legkisebb értéke 0,292, míg a legmagasabb 6,531. Ez arra enged következtetni, hogy a természetföldrajzi szaklapok kvalitásai, hatásmechanizmusai között igen nagy a különbség. S hogy hogyan viszonyulnak ezeknek a szaklapoknak a kvalitásai más tárgykörök folyóiratainak minőségéhez. Erre azt a választ adhatjuk, hogy 2014-ben a legmagasabb Impact Factor értéket az Egyesült Államokban megjelenő CA: A Cancer Journal for Clinicians érte el kiemelkedően magas, 144,800 JIF értékkel. A második helyen végzett The New England Journal of Medicine című, szintén az USA-ban közreadott és szintén orvosi tematikájú szaklap azonban már csupán 55,873 JIF értékkel szerepel, a következő szakfolyóiratok pedig nem érik el az ötvenes értéket sem. Csak érdekességként említjük, hogy a világszerte nagy ismertséggel, reputációval rendelkező Nature 2014-ben csupán a hetedik helyet foglalta el 41,456 értékkel, és annak szakosított lapjai is ilyen nagyságrendű JIF indikátorokkal rendelkeznek. A másik szintén közismert és szintén világszínvonalú tudományos szaklap, a Science pedig a 16. helyen található 33,611 értékkel. Valamennyi minősített periodika közül a legalacsonyabb JIF értékkel 2014-ben a Japánban megjelenő AMA-Agricultural Mechanization in Asia Africa and Latin America szakfolyóirat rendelkezett, 0,009 volt a mérőszáma. Az előbbi összehasonlításokat csupán a természetföldrajzi tartalmú lapok egyéb időszak kiadványokhoz történő viszonyítása érdekében végeztük el, semmiképpen sem volt az a szándékunk, hogy bármely szakcsoportot az egyik vagy a másik elé helyezzük. Ez egyébként is komoly tudományometriai, elemzési hiba lenne, amit pedig írásunk során szeretnénk elkerülni. Diagramunkon a többitől elütő színnel kiemeltük a JIF mutatóval rendelkező lapok átlagos indikátor értékét, ez ebben a kategóriában 2,091. Ez a median IF-szám lehet a csoporton belüli viszonyítás alapja, de ezen túl semmiképpen sem szabad arról megfeledkeznünk, hogy a lapok minősítésében már az komoly eredmény, ha, bármilyen alacsony értékkel, de egyáltalán bekerül a kiválasztott, elit folyóiratok közé.

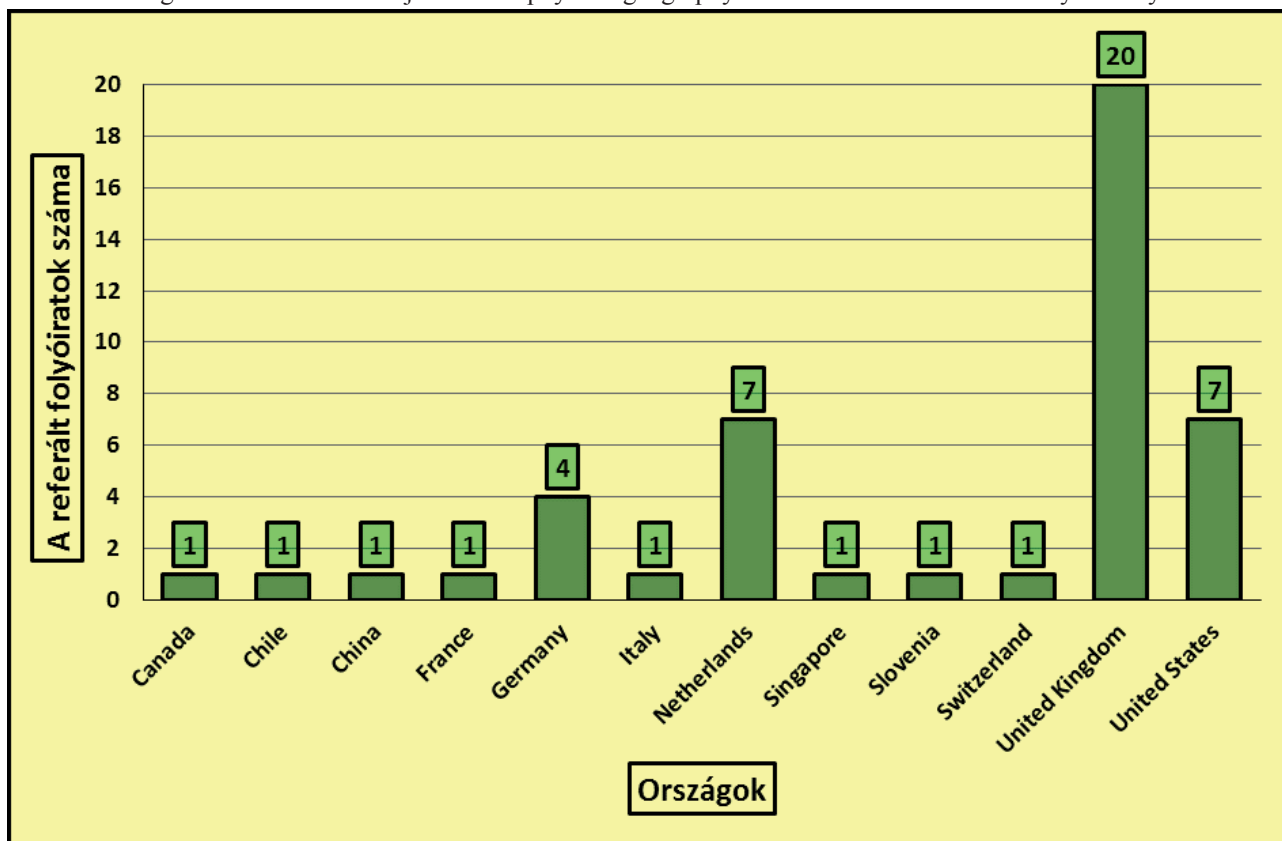
6. diagram A Journal Impact Factor értékekkel rendelkező természetföldrajzi szakfolyóiratok
Figure 6. Academic journals of physical geography with a value of Journal Impact Factor

Forrás: Journal Citation Reports; a szerző gyűjtése és szerkesztése /
Source: Journal Citation Reports; data compiled by the author

Az egyes folyóiratok JIF értékein túl érdekesnek tartottuk az is megvizsgálni, hogy a minősítő rendszerben referált szaklapok jellemzően melyik országokból származnak. Ennek szemléltetésére állítottuk össze a következő diagramot. (7. diagram) Mint látjuk, a minősített folyóiratok összesen 12 országból kerülnek ki, és a listán – Ausztráliát, továbbá Afrikát leszámítva – valamennyi földrész megtalálható. Ám számunkra is meglepő módon a legnagyobb arányt (43,48%) – az egyébként teljesen megszokott modellel szemben – ebben az esetben nem az Egyesült Államok, hanem az Egyesült Királyság képviseli. Őt követi azonos számmal és aránnyal (15,22%) Hollandia, valamint az Egyesült Államok, míg Németország csupán négy folyóirattal (8,70%) van jelen a rendszerben. A többi nyolc ország csak egy-egy lapot jegyez. Az Egyesült Királyságnak köszönhetően a kategóriában Európa túlsúlya jellemző. Ez az arány azért is figyelemreméltó, mert a többi tudományterületen az amerikai kontinens dominanciája a meghatározó. A volt szovjet megszállási zóna országai közül itt csupán egyetlen ország, Szlovénia szerepel egyetlen szaklappal.

7. diagram A JCR-indexben referált természetföldrajzi folyóiratok száma országonkénti bontásban
 Figure 7. The number of journals of physical geography referenced in the JCR index by country

Forrás: Journal Citation Reports; a szerző gyűjtése és szerkesztése /
 Source: Journal Citation Reports; data compiled by the author

Csakúgy, mint a GeoBase esetében, az JIF értékkel rendelkező folyóiratoknál is elvégeztük a nyelvi megoszlás elemzését. (2. táblázat) Az angol nyelvű lapok mindent elsöprő mértéke egyáltalán nem meglepő: bármely más szakterületet vizsgáltuk volna, minden esetben hasonló arányok lennének jellemzőek. Az is jól látható a táblázatban, hogy a korábban nemzeti nyelvű szakfolyóiratok jelentős részében mára már megszokottá vált a többnyelvű publikálási lehetőség, ám a több nyelven is közreadó folyóiratok esetében is mindenkor az egyik nyelv az angol, a többi lehet változó. Ezek a jelenségek

nagyon határozottan abba az irányba mutatnak, hogy a tudományos kommunikációt korábban jellemző többnyelvűséget ismét átveszik a valamikori egynyelvű közlési folyamatok. Az egyre gyorsuló ütemű tendencia az utóbbi néhány évben vált dominánssá, jóllehet egyes jegyeit már évtizedekkel ezelőtt, az 1970-es években, a tudományos élet és kommunikáció kiteljesedő globalizációja, nemzetközivé válása nyomán már fel lehetett fedezni. Tegyük hozzá azt is, hogy nem csupán a geográfiában, hanem csaknem minden diszciplínában ugyanezeket tapasztalhatjuk. Amennyiben szemügyre vesszük az angol nyelvű kiadványok meghatározó jelenlétét, úgy az okokat nem is kell tovább keresnünk. (Ebben az esetben is csupán zárójelben kívánjuk megjegyezni komoly aggodalmunkat: ilyen nyelvi arányok mellett mi lesz, mi lehet a nemzeti tudományos nyelv sorsa. A 19-20. századi történelmi folyamatok meghatározó eleme volt a nemzeti nyelvek és azon belül a nemzeti irodalmi, tudományos nyelv, stílus megteremtése. Figyelve a tudományos kommunikációban egyre agresszívebben terjedő angol nyelvű dominanciát, féltő, hogy a nem angol nyelvterületeken ismét egy reformnemzedékre lesz majd szükség ahhoz, hogy vissza tudjuk hozni a nemzeti nyelvű tudományművelést. Ám a folyamat vége könnyen az is lehet, hogy az angol lesz az új latin nyelv.)

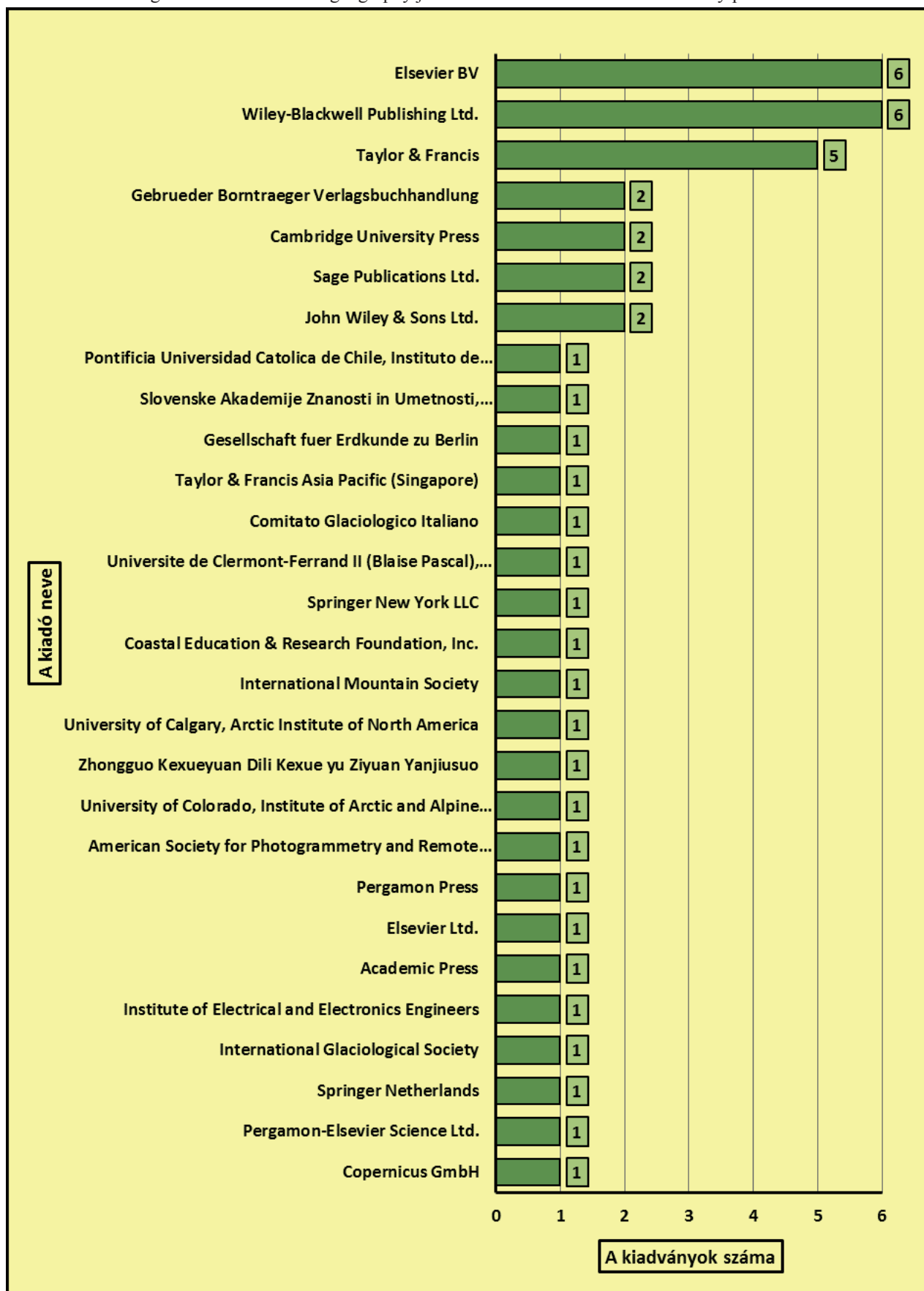
2. táblázat A JCR indexben referált természetföldrajzi folyóiratok nyelvi megoszlása
Table 2. Language distribution of journals of physical geography referenced in the JCR index

A JCR indexben referált természetföldrajzi folyóiratok nyelvi megoszlása	
Nyelvek	Mennyiség
fra, ger, eng	1
eng	34
eng, ger, fra, russ	1
eng, ita, fra	1
fra, ger, eng	6
russ, fra, eng	1
slv, eng	1
spa	1

Forrás: Journal Citation Reports; a szerző gyűjtése és szerkesztése /
Source: Journal Citation Reports; data compiled by the author

A publikációink rangját és ezzel együtt saját tudományos reputációnkat lényegesen befolyásolja, hogy azokat mely kiadó gondozásában közreadott szaklapban jelentetjük meg. Amint arról már korábban volt szó, a földrajzi tematikájú folyóiratok legjelentősebb gondozói a nagyrespektű, többnyire multinacionális szakkönyv- és folyóiratkiadók, ám mellettük komoly szerephez jutnak a felsőoktatási intézményekhez, kutatóhelyekhez, továbbá a szakmai társulásokhoz, szervezetekhez köthető kiadók, kiadások is. Ezért vizsgálatunkban arra is szeretnénk volna rámutatni, hogy témánk lapjainak kiadásában mely kiadók járnak az élen. Ennek bemutatására szerkesztettük a következő diagramot. (8. diagram) Az adatbázisba beválasztott, természetföldrajzi kategóriába sorolt 46 féle időszaki kiadvány megjelentetése 28 kiadóhoz kötődik. Ebből nagyobb részben, összesen 20 esetben mindössze egyetlen lap megjelentetése jellemző, 4 kiadó 2-2 folyóiratot gondoz, egy kiadó 5 időszaki kiadványt, míg 2 kiadó 6-6 periodikát ad közre. Azokat a kiadókat, amelyek több lapot is megjelentetnek, a professzionális kiadás jellemzi, és lényegesen kevesebb azoknak a száma, amelyek valamely tudományos műhelyhez kötődnek. A további kutatási eredményeink egyben azt is igazolják, hogy nem csupán több lapot jelentetnek meg a nagytekintélyű, professzionális kiadók, hanem azt is, hogy a magasabb JIF értékkel rendelkező folyóiratok általában ezekhez a kiadókhöz kötődnek.

8. diagram A JCR-indexben referált természetföldrajzi folyóiratok száma kiadónkénti csoportosításban
 Figure 8. The number of geography journals referenced in the JCR index by publisher

Forrás: Journal Citation Reports; a szerző gyűjtése és szerkesztése /
 Source: Journal Citation Reports; data compiled by the author

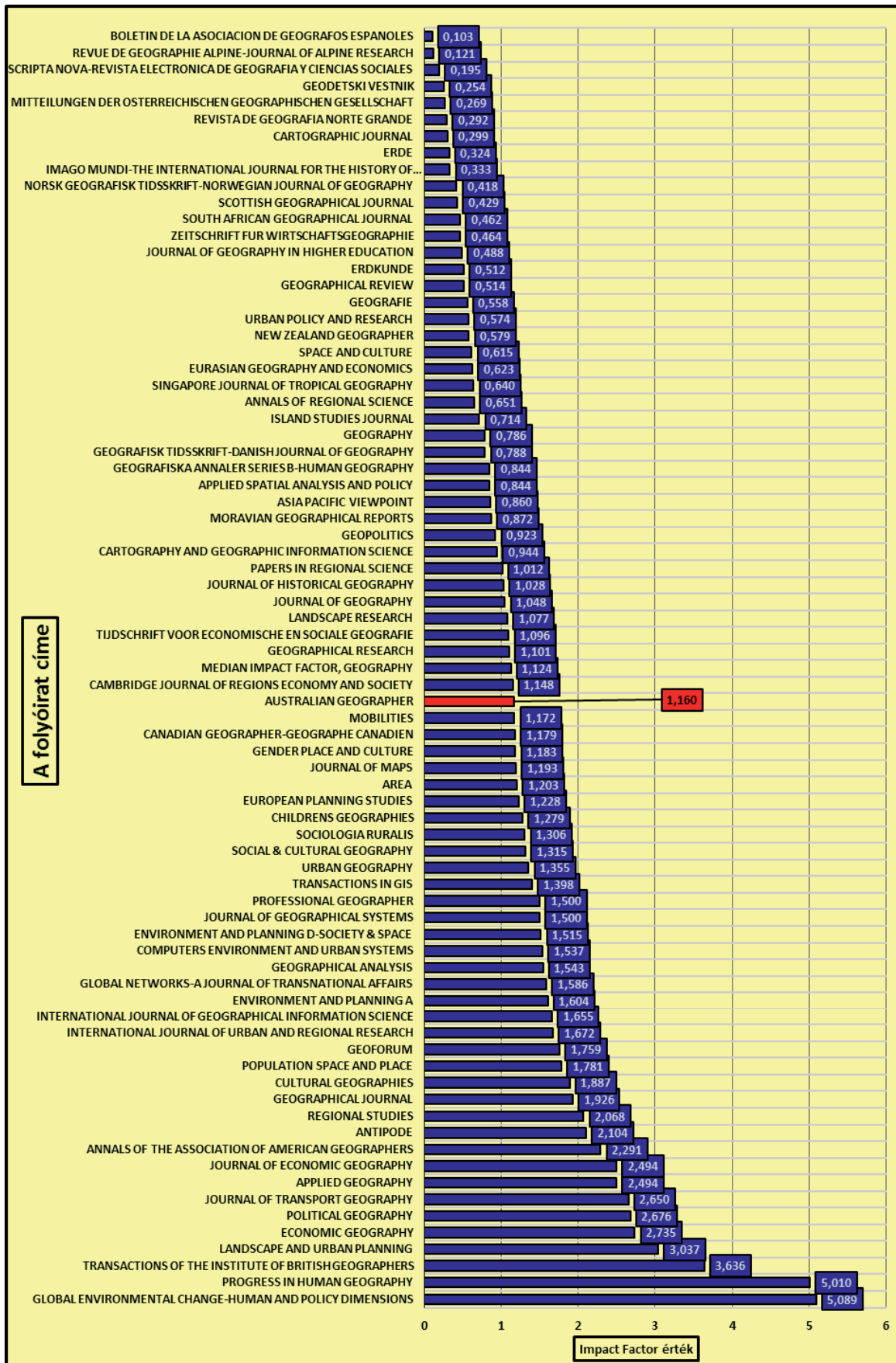
Természetesen vannak az általános tendenciáktól eltérő esetek is, ám mégis állíthatjuk, hogy tudományos reputációnk emelkedésének legbiztosabb feltétele lehet az, ha a professzionális kiadók által közreadott szakfolyóiratokban igyekszünk írásainkat megjelentetni. Ilyenek például az Elsevier B.V., a Wiley & Blackwell, a Taylor & Francis, továbbá a hozzájuk kötődő különböző fiálék.

A természetföldrajzi szaklapok után a JIF felfogása szerint a társadalomtudományok körébe sorolt geográfiai folyóiratok hasonló szempontú elemzésének eredményeit mutatjuk be. (9. diagram) Ebben a kategóriában az előzőnél valamivel több, összesen 76 folyóirat található, ez némileg megnehezítette az azok IF értékeit mutató diagram egyetlen oldalra történő megszerkesztését is, kissé zsúfoltra sikerült az ábra. E folyóiratok között a legmagasabb JIF érték 5,089, míg a legalacsonyabb 0,103, így itt is elmondhatjuk, hogy a minősített kiadványok között meglehetősen nagy a szóródás. Mind a legmagasabb, mind a legalacsonyabb, mind pedig az átlagos IF szám (1,148) alacsonyabb, mint azt a természetföldrajzi lapok esetében tapasztaltuk. Hasonló eredményre jutottak a már korábban is említett, a Scientometrics című folyóiratban 2016-ban megjelent vizsgálat eredményei is. (GORRAIZ – GUMPENBERGER – GLADE 2016) A legnagyobb IF értékű időszaki kiadvány az Egyesült Királyságban közreadott Global Environmental Change-Human and Policy Dimensions, míg a legkisebb IF számot egy spanyol lap, a Boletin de la Asociacion de Geografos Espanoles kapta.

A referált 76 társadalomföldrajzi folyóirat ebben az esetben is 12 országból származik, és ennél a kategóriánál Afrikát, valamint Ázsiát leszámítva valamennyi földrész képviselve van. (10. diagram) Hasonlóan meglepően, mint a természetföldrajz esetében, itt sem a Egyesült Államok jelenik meg a legnagyobb aránnyal, hanem – az előző csoporthoz szintén hasonlóan – az Egyesült Királyság. A 47 szaklapot jegyző Egyesült Királyság a teljes választék 61,84 százalékát birtokolja, ezt követi az Amerikai Egyesült Államok (9,21%), majd Ausztrália (7,89%), míg Németország ebben az esetben is csak a negyedik helyen található (6,58%). A többi nyolc ország 1-2 szaklappal részesül a teljes halmazból. A természetföldrajzi kategóriához hasonlóan itt is európai dominancia fedezhető fel, és itt is az Egyesült Királyság kiadványainak köszönhetően. Az adatoknak fontos részét jelenti, hogy a volt szocialista tömb országjai közül ebben a kategóriában két ország kiadványaival találkozhatunk: Csehország, továbbá Szlovénia szerepel egy-egy szakfolyóirattal. Csupán röviden szeretnénk arra utalni, hogy Magyarországról egyik csoportban sem találtunk földrajzi szakfolyóiratot.

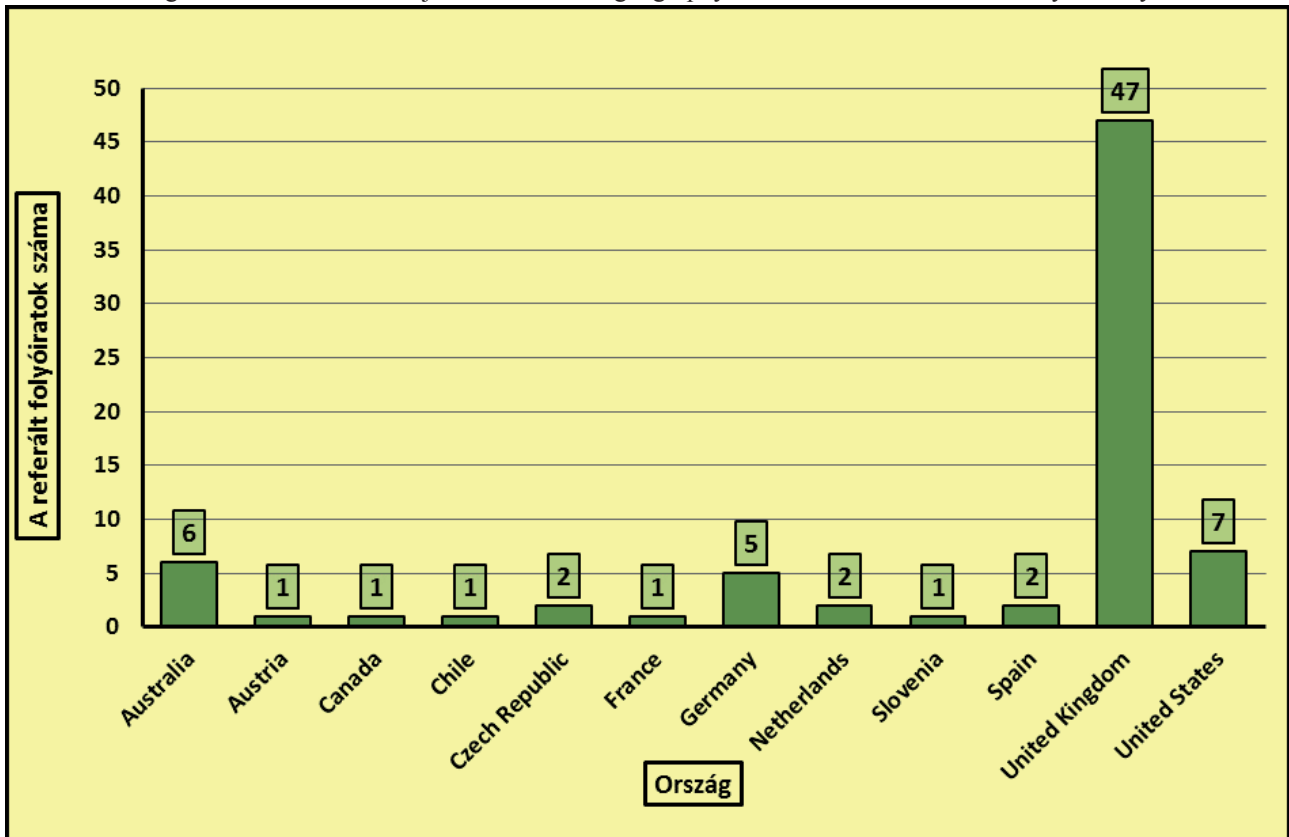
A referált kiadványok nyelvi megoszlását vizsgálva, ebben az esetben is egyértelmű az angol nyelvű, továbbá a többnyelvű folyóiratok nyelvei között az egyik biztos, hogy angol jelenség dominanciája. (3. táblázat) Így ismét azt kell mondanunk, hogy több mint hatvenszor nagyobb az esélye az angol nyelvű publikációnk Impact Factoros folyóiratban történő megjelenésének, mint például a német vagy francia, esetleg spanyol nyelvűnek. Mindazonáltal az is igaz, hogy ma már a kutatók, szerzők közül legalább hatvenszor többen tudnak a világban angolul, mint a többi nyelveken, ezért a potenciális jelentkezők száma is többszöröse az egyéb nyelvű közlemények jelentkezőinél.

9. diagram A Journal Impact Factor értékekkel rendelkező társadalomföldrajzi szakfolyóiratok
 Figure 9. Academic journals of social geography with Journal Impact Factor values

Forrás: Journal Citation Reports; a szerző gyűjtése és szerkesztése /
 Source: Journal Citation Reports; data compiled by the author

10. diagram A JCR-indexben referált társadalomföldrajzi folyóiratok száma országokénti bontásban
Figure 10. The number of journals of social geography referenced in the JCR index by country

Forrás: Journal Citation Reports; a szerző gyűjtése és szerkesztése /
Source: Journal Citation Reports; data compiled by the author

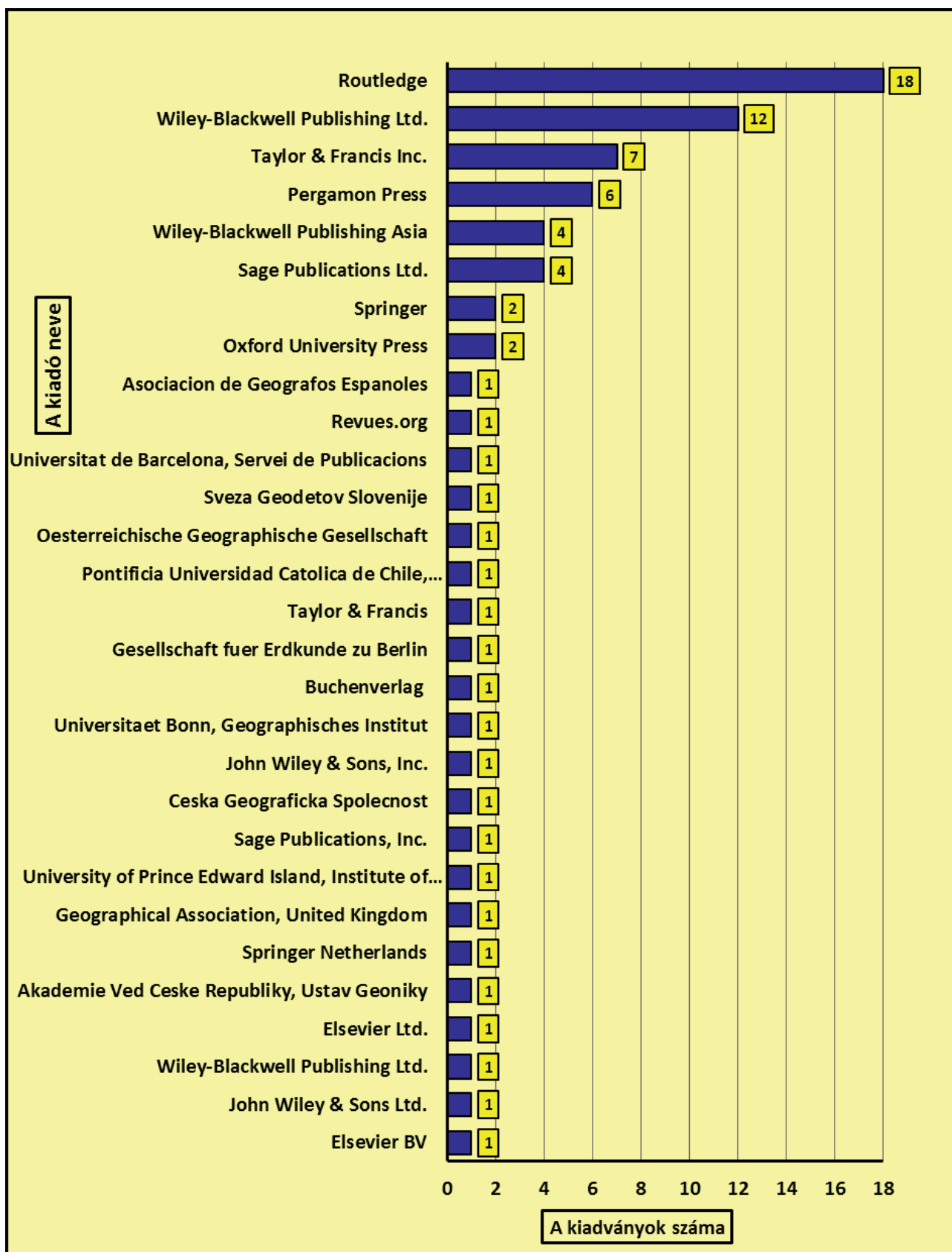
3. táblázat A JCR-indexben referált társadalomföldrajzi folyóiratok nyelvi megoszlása
Table 3. Journals of social geography referenced in the JCR index by language

A JCR-INDEXBEN REFERÁLT TÁRSADALOMFÖLDRAJZI FOLYÓIRATOK NYELVI MEGOSZLÁSA	
Nyelvek	Mennyiség
cze, fra, ger, eng	1
dut	1
eng	60
eng, cze	1
eng, dan	1
fra	1
fra, eng	1
fra, ger, eng	2
ger	1
ger, eng	2
ger, eng, fra	1
slv, eng	1
spa	3

Forrás: Journal Citation Reports; a szerző gyűjtése és szerkesztése /
Source: Journal Citation Reports; data compiled by the author

Folytatjuk a természetföldrajz esetében is alkalmazott, kiadónként történő összehasonlítást. (11. diagram) A 76 szaklapot összesen 29 kiadó jegyzi, többségüket a világ szakfolyóiratpiacát meghatározó multinacionális kiadóvállalat, kisebb részét pedig a piaci megjelenésben általában egy-egy szakfolyóirattal jegyző egyéb szervezet: felsőoktatási intézmények, kutatóintézetek és -csoportok, szakmai csoportosulások, egyesületek, szövetségek stb.

11. diagram A JCR-indexben referált társadalomföldrajzi folyóiratok száma kiadónkénti csoportosításban
 Figure 11. The number of journals of social geography referenced in the JCR index by publisher

Forrás: Journal Citation Reports; a szerző gyűjtése és szerkesztése /
 Source: Journal Citation Reports; data compiled by the author

Ugyanúgy mint az előző csoportnál, itt is azt tapasztaljuk, hogy az úgynevezett professzionális kiadók által közzétett szaklapok számarányai egyenként is és összességében is jelentősen meghaladják az egyéb kiadók által közreadott folyóiratok számát. Az első hét helyen professzionális kiadók szerepelnek és a 76 címből náluk jelenik meg a referált lapok több mint kétharmada, összesen 53 cím (69,74%). Tegyük hozzá azt is, hogy jóllehet a nyolcadik helyen található Oxford University Press ugyan felsőoktatási intézményhez kötődik, ám aligha állíthatnánk azt, hogy ez ne professzionális kiadó lenne. Amennyiben ezt is hozzászámoljuk, úgy ez az arány még magasabb, és így az összes többi kiadó csupán egy-egy kiadvánnyal van jelen a kategóriában. További vizsgálataink azt mutatják, hogy a természetföldrajzi és a társadalomföldrajzi szaklapok zömének kiadására részben azonos, részben pedig más és más professzionális kiadók vállalkoznak. Míg amott a Elsevier B. V., a Wiley & Blackwell, a Taylor & Francis, a Gebrüder Borntraeger Verlagsbuchhandlung, a Cambridge University Press, a Sage Publications Ltd., továbbá a John Wiley & Sons Ltd. voltak a meghatározók, addig itt a Routledge, a Wiley & Blackwell, valamint annak fiáléi, a Taylor & Francis vállalat, a Pergamon Press, a Sage Publications Ltd., a Springer és leányvállalatai, az Oxford University Press kiadványai a dominánsak. Mindazonáltal ebben a kategóriában is igaz, hogy a nagy kiadóvállalatok folyóiratai nagyobb JIF értékeket érnek el.

3. A földrajzi folyóiratok jellemzői az Eigenfactor alapján

Amint arról már korábban is szót ejtettünk, a Thomson Reuters az IF rendszert jelentősen kibővítette, továbbfejlesztette, többek között az Eigenfactor létrehozásával. A JCR, illetve a WOS adatbázisokban regisztrált folyóiratokra épülő szolgáltatás ma még kevésbé ismert, mint elődje, pedig ebben a minősítő rendszerben nem csupán a szaklapok, hanem az egyes publikációk hatástényezőit is bemutatják, továbbá azt is figyelembe veszik, hogy az adott folyóiratra, illetve tanulmányra honnan, milyen rangú kiadványból érkezett a hivatkozás. Ez pedig, amint majd azt a komparatív elemzésnél megmutatjuk, lényegesen árnyalja az egyes szaklapok és tanulmányok kvalitásait.

Tekintettel arra, hogy a folyóiratok bázisát a JCR-ben, illetve a WOS-ban indexelt lapok jelentik, így a földrajzi témájú kiadványok kategorizálása is ugyanaz, mint az előzőben: itt is két csoporttal, természetföldrajzi és társadalomföldrajzi időszaki kiadványokkal találkozunk. Ezek közül elsőként ebben a fejezetben is a természetföldrajzi lapok vizsgálati eredményeinek elemzésével kezdünk.

Cím szerint ugyanazokról a folyóiratokról van szó, mint amiket az előző fejezet ugyanazon kategóriájában, vagyis a természetföldrajzi JIF-indexben is tárgyaltunk. Az Eigenfactor értékek elemzésénél figyelembe kell venni, hogy a mutató kiszámításánál más metódusok érvényesülnek, mint az IF esetében. A számítás alapját az az alapelv határozza meg, hogy egy kategória, szakterület összes folyóirata együttesen százszáz értéket tesz ki, míg az egyes lapok értékmérője ennek bizonyos százalékát. Vagyis azt mérik, hogy a teljes idézési adatokból (100%) hány százalékkal részesül a vizsgált szaklap. Ennek megfelelően az egyes folyóiratok Eigenfactor értéke soha nem éri el az egyet, hanem minden esetben csupán annak töredéke lehet. Ezzel szoros összefüggésben: minél inkább közelít egy szakfolyóirat Eigenfactor értéke az egyes számhoz, annál magasabb a reputációja, és fordítva is igaz, minél inkább távolabb helyezkedik el az egyes számtól, annál alacsonyabb a lap presztízse. Elemzésünkben ugyan nem térünk ki a minősítő rendszer másik szempontját lehetővé tevő Article Influence Score (AIS)

(a cikkek befolyásának mérése/értéke) adatainak részletezésére, de fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy az AI egy adott folyóiratban megjelent cikkek viszonylagos jelentőségét méri. Módszertanát tekintve, az Eigenfactor pontszámot elosztják a vizsgált folyóiratban megjelenő cikkek arányszámával, amelyet konvertálnak egy olyan értékre, amelynek alapján az összes folyóiratcikk teljes összege az egyes értéket adja ki. Az átlagos AI értéke 1,00, így az ennél nagyobb AI értékű szaklapok annál nagyobb, míg az ennél kisebb számot mutatók az átlagnál kisebb befolyással bírnak.

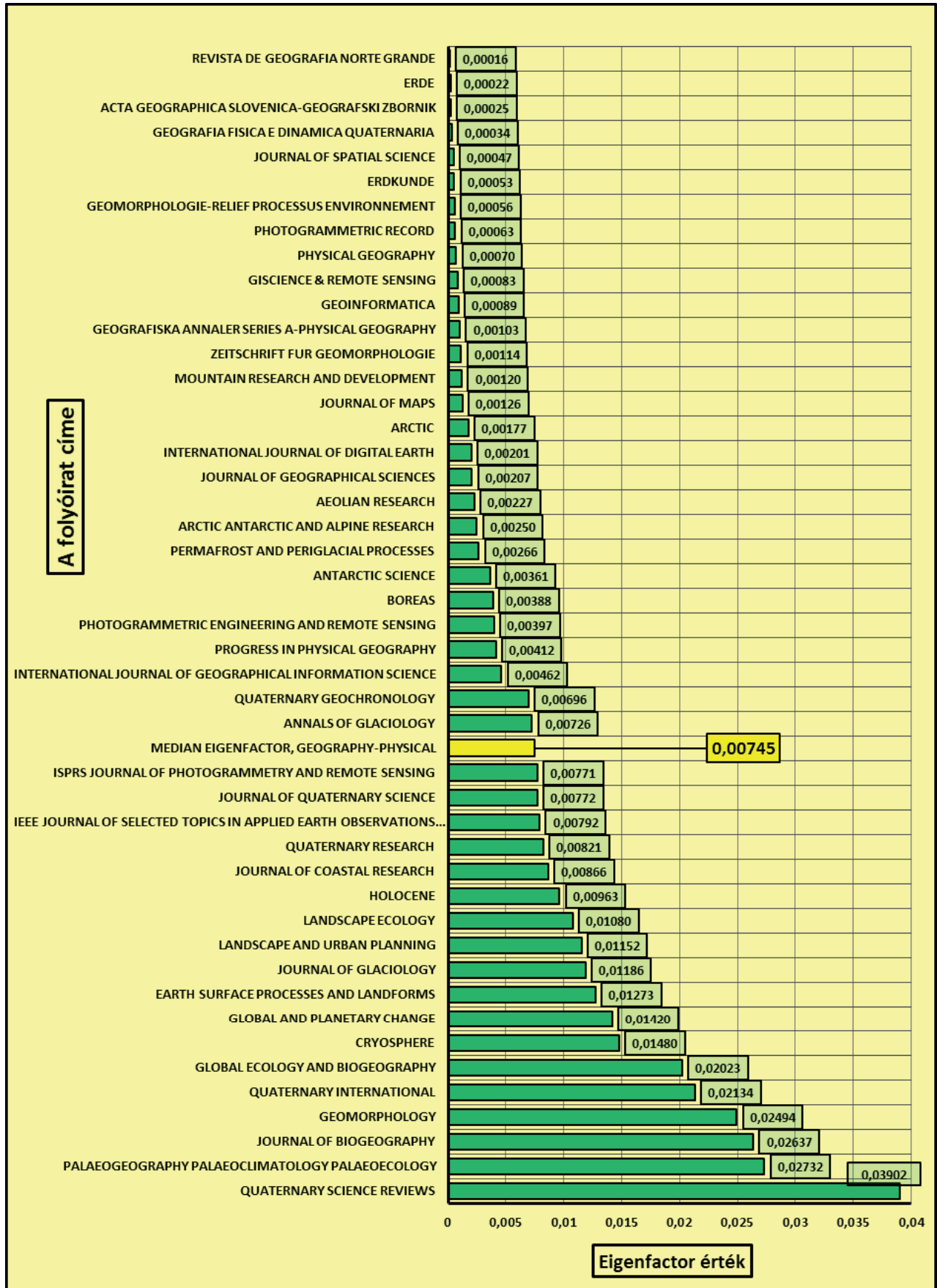
Maradva az EF értékek részletező bemutatásánál, azt láthatjuk, hogy ebben az esetben is meglehetősen nagy a szóródás: a legmagasabb EF értékű Quaternary Science Reviews megközelíti a 0,04000-et, míg a legalacsonyabb érték a Revista de Geografia Norte Grande csupán 0,00016-os értéket mutat. (12. diagram) A két szélsőséges érték mellett a kategória meghatározó középértékét 0,00745 jelenti, ezért ebben az esetben is ehhez érdemes viszonyítanunk. A rendszerben nyilvántartott folyóiratok további elemzését szükségtelennak tartjuk, hiszen amint azt már többször is leírtuk, a JCR-index alapján készült ez a mutató és annak részletező bemutatását az előző fejezetben megtettük.

Az Eigenfactor értékek bemutatását a társadalomföldrajzi szaklapok EF adatainak felvonultatásával, elemzésével folytatjuk. (13. diagram) Ebben az esetben is igen nagy a különbség a legmagasabb, továbbá a legalacsonyabb EF értéket mutató két folyóirat között. A legnagyobb értéket itt is a Global Environmental Change-Human and Policy Dimensions (0,02222) című lap érte el, míg a legkisebb EF mutatót a Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft (0,00006) szakfolyóirat érdemelte ki. A társadalomföldrajzi folyóiratok átlagos EF értéke 0,00263; ennél alacsonyabb minősítést kapott a lapoknak mintegy kétharmada, magasabbat pedig közel egyharmada. A két földrajzi kategória összehasonlítása során ebben az esetben is azt az eredményt látjuk, amit a JIF esetében is: a természetföldrajzi lapok EF értéke jelentősen magasabb, mint a társadalomföldrajzi szakfolyóiratoké, és ennek megfelelően az előző átlaga is magasabb értéket mutat. A természetföldrajzi folyóiratok tárgyalásának végén leírtak miatt ennél a kategóriánál is eltekintünk a további elemzéstől.

Tekintettel arra, hogy a JIF és az EF ugyanazokkal a folyóiratokkal operál, így lehetővé vált, hogy szemléltessük, miért is van szükség a többféle kvalitásmutató használatára. A vizsgált folyóiratok JIF értékei alapján képzett sorrendhez hozzárendeltük az egyes folyóiratok EF értékét, és azt grafikusán is ábrázoltuk. A következő táblázatok, illetve grafikák igen szemléletesen mutatják a különböző mérési metódusok eredményeként tapasztalható különbségeket.

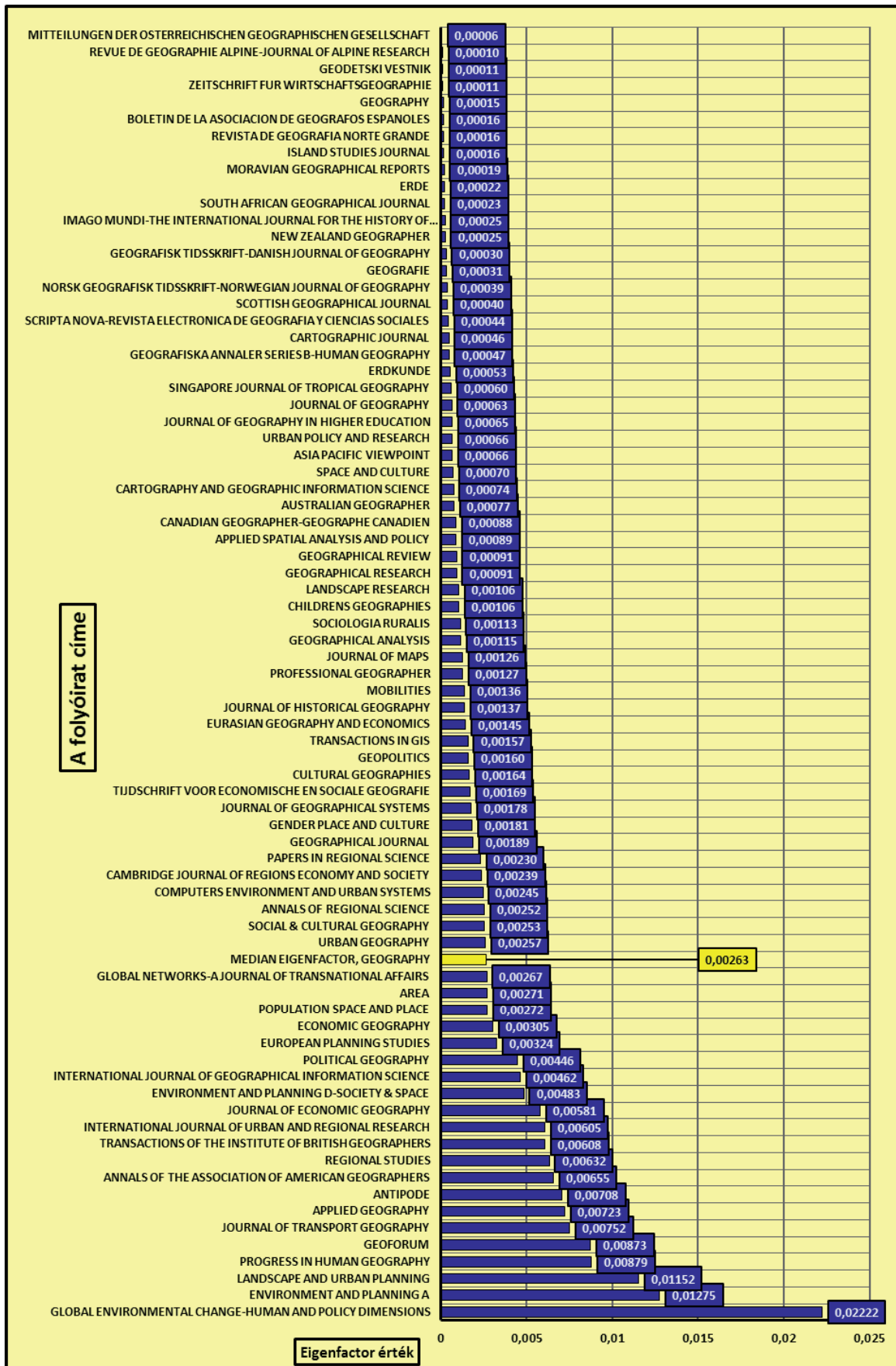
Elsőként ebben az esetben is a természetföldrajzi folyóiratok adatainak összevetésével kezdünk. (4. táblázat) Az JIF és az EF oszlopokban futó kék hasáb azt mutatja, hogy az adott folyóirat az egyik, illetve a másik érték mentén, a teljes halmazon belül a többi laphoz viszonyítva milyen relatív értéket mutat és milyen helyet foglal el. Nem áll szándékunkban valamennyi tétel egyenkénti összehasonlítása, de néhány példát az olvasói elemzés megkönnyítése érdekében megfogalmazunk. A legmagasabb JIF számot a Global Ecology and Biogeography című lap érte el, ezzel szemben az EF értéke alapján ugyan az éllovasok közé tartozik, de egyáltalán nem az első helyen. Ezzel szemben a legmagasabb EF számot mutató Quaternary Science Reviews a JIF értéke alapján csupán a negyedik helyen van. Nagy különbség tapasztalható még például a Geomorphology, a Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology, valamint a Quaternary International esetében is.

12. diagram A JCR-indexben referált természetföldrajzi folyóiratok Eigenfactor értékei
Figure 12. Eigenfactor values of journals of physical geography referenced in the JCR index

Forrás: Journal Citation Reports; a szerző gyűjtése és szerkesztése /
Source: Journal Citation Reports; data compiled by the author

13. diagram A JCR-indexben referált társadalomföldrajzi folyóiratok Eigenfactor értékei
 Figure 13. Eigenfactor values of journals of social geography referenced in the JCR index

Forrás: Journal Citation Reports; a szerző gyűjtése és szerkesztése /
 Source: Journal Citation Reports; data compiled by the author

4. táblázat A JCR-indexben referált természetföldrajzi folyóiratok
Impact Factor és Eigenfactor értékeinek összehasonlítása

Table 4. Comparison of the Impact Factor values and Eigenfactor values of journals of physical geography referenced in the JCR index

A folyóirat címe	JIF érték	EF érték
GLOBAL ECOLOGY AND BIOGEOGRAPHY	6,531	0,02023
Cryosphere	5,516	0,01480
JOURNAL OF BIOGEOGRAPHY	4,590	0,02637
QUATERNARY SCIENCE REVIEWS	4,572	0,03902
LANDSCAPE ECOLOGY	3,500	0,01080
JOURNAL OF QUATERNARY SCIENCE	3,357	0,00772
International Journal of Digital Earth	3,291	0,00201
JOURNAL OF GLACIOLOGY	3,240	0,01186
ISPRS JOURNAL OF PHOTOGRAMMETRY AND REMOTE SENSING	3,132	0,00771
LANDSCAPE AND URBAN PLANNING	3,037	0,01152
IEEE Journal of Selected Topics in Applied Earth Observations and Remote Sensing	3,026	0,00792
EARTH SURFACE PROCESSES AND LANDFORMS	2,845	0,01273
GEOMORPHOLOGY	2,785	0,02494
GLOBAL AND PLANETARY CHANGE	2,766	0,01420
Quaternary Geochronology	2,687	0,00696
BOREAS	2,658	0,00388
PROGRESS IN PHYSICAL GEOGRAPHY	2,612	0,00412
QUATERNARY RESEARCH	2,544	0,00821
ANNALS OF GLACIOLOGY	2,378	0,00726
PALAEOGEOGRAPHY PALAEOCLIMATOLOGY PALAEOECOLOGY	2,339	0,02732
Aeolian Research	2,309	0,00227
HOLOCENE	2,283	0,00963
PERMAFROST AND PERIGLACIAL PROCESSES	2,119	0,00266
QUATERNARY INTERNATIONAL	2,062	0,02134
GIScience & Remote Sensing	1,770	0,00083
INTERNATIONAL JOURNAL OF GEOGRAPHICAL INFORMATION SCIENCE	1,655	0,00462
PHOTOGRAMMETRIC ENGINEERING AND REMOTE SENSING	1,608	0,00397
ANTARCTIC SCIENCE	1,606	0,00361
ARCTIC ANTARCTIC AND ALPINE RESEARCH	1,515	0,00250
Journal of Geographical Sciences	1,344	0,00207
Journal of Maps	1,193	0,00126
ARCTIC	1,174	0,00177
GEOGRAFISKA ANNALER SERIES A-PHYSICAL GEOGRAPHY	1,150	0,00103
PHOTOGRAMMETRIC RECORD	1,038	0,00063
MOUNTAIN RESEARCH AND DEVELOPMENT	1,021	0,00120
JOURNAL OF COASTAL RESEARCH	0,980	0,00866
PHYSICAL GEOGRAPHY	0,839	0,00070
GEOINFORMATICA	0,745	0,00089
ZEITSCHRIFT FUR GEOMORPHOLOGIE	0,734	0,00114
Geomorphologie-Relief Processus Environnement	0,660	0,00056
Geografia Fisica e Dinamica Quaternaria	0,628	0,00034
Journal of Spatial Science	0,588	0,00047
Erdkunde	0,512	0,00053
ERDE	0,324	0,00022
Acta Geographica Slovenica-Geografski Zbornik	0,306	0,00025
Revista de Geografia Norte Grande	0,292	0,00016

Forrás: Journal Citation Reports; a szerző gyűjtése és szerkesztése /
Source: Journal Citation Reports; data compiled by the author

5. táblázat A JCR-indexben referált társadalomföldrajzi folyóiratok
 Impact Factor és Eigenfactor értékeinek összehasonlítása

 Table 5. Comparison of the Impact Factor values and Eigenfactor values of journals of social geography referenced
 in the JCR index

A folyóirat címe	JIF érték	EF érték
GLOBAL ENVIRONMENTAL CHANGE-HUMAN AND POLICY DIMENSIONS	5,089	0,02222
PROGRESS IN HUMAN GEOGRAPHY	5,010	0,00879
TRANSACTIONS OF THE INSTITUTE OF BRITISH GEOGRAPHERS	3,636	0,00608
LANDSCAPE AND URBAN PLANNING	3,037	0,01152
ECONOMIC GEOGRAPHY	2,735	0,00305
POLITICAL GEOGRAPHY	2,676	0,00446
Journal of Transport Geography	2,650	0,00752
APPLIED GEOGRAPHY	2,494	0,00723
JOURNAL OF ECONOMIC GEOGRAPHY	2,494	0,00581
ANNALS OF THE ASSOCIATION OF AMERICAN GEOGRAPHERS	2,291	0,00655
ANTIPODE	2,104	0,00708
REGIONAL STUDIES	2,068	0,00632
GEOGRAPHICAL JOURNAL	1,926	0,00189
CULTURAL GEOGRAPHIES	1,887	0,00164
Population Space and Place	1,781	0,00272
GEOFORUM	1,759	0,00873
INTERNATIONAL JOURNAL OF URBAN AND REGIONAL RESEARCH	1,672	0,00605
INTERNATIONAL JOURNAL OF GEOGRAPHICAL INFORMATION SCIENCE	1,655	0,00462
ENVIRONMENT AND PLANNING A	1,604	0,01275
GLOBAL NETWORKS-A JOURNAL OF TRANSNATIONAL AFFAIRS	1,586	0,00267
GEOGRAPHICAL ANALYSIS	1,543	0,00115
COMPUTERS ENVIRONMENT AND URBAN SYSTEMS	1,537	0,00245
ENVIRONMENT AND PLANNING D-SOCIETY & SPACE	1,515	0,00483
Journal of Geographical Systems	1,500	0,00127
PROFESSIONAL GEOGRAPHER	1,500	0,00178
Transactions in GIS	1,398	0,00157
URBAN GEOGRAPHY	1,355	0,00257
SOCIAL & CULTURAL GEOGRAPHY	1,315	0,00253
SOCIOLOGIA RURALIS	1,306	0,00113
Childrens Geographies	1,279	0,00106
EUROPEAN PLANNING STUDIES	1,228	0,00324
AREA	1,203	0,00271
Journal of Maps	1,193	0,00126
Gender Place and Culture	1,183	0,00181
CANADIAN GEOGRAPHER-GEOGRAPHE CANADIEN	1,179	0,00088
Mobilities	1,172	0,00136
AUSTRALIAN GEOGRAPHER	1,160	0,00077
Cambridge Journal of Regions Economy and Society	1,148	0,00239
Geographical Research	1,101	0,00091
TIJDSCHRIFT VOOR ECONOMISCHE EN SOCIALE GEOGRAFIE	1,096	0,00169
Landscape Research	1,077	0,00106
JOURNAL OF GEOGRAPHY	1,048	0,00063
JOURNAL OF HISTORICAL GEOGRAPHY	1,028	0,00137
PAPERS IN REGIONAL SCIENCE	1,012	0,00230
Cartography and Geographic Information Science	0,944	0,00074
Geopolitics	0,923	0,00160
Moravian Geographical Reports	0,872	0,00019
Asia Pacific Viewpoint	0,860	0,00066
Applied Spatial Analysis and Policy	0,844	0,00047
GEOGRAFISKA ANNALER SERIES B-HUMAN GEOGRAPHY	0,844	0,00089
Geografisk Tidsskrift-Danish Journal of Geography	0,788	0,00030
GEOGRAPHY	0,786	0,00015
Island Studies Journal	0,714	0,00016
ANNALS OF REGIONAL SCIENCE	0,651	0,00252
SINGAPORE JOURNAL OF TROPICAL GEOGRAPHY	0,640	0,00060
EURASIAN GEOGRAPHY AND ECONOMICS	0,623	0,00145
Space and Culture	0,615	0,00070
New Zealand Geographer	0,579	0,00025
Urban Policy and Research	0,574	0,00066
Geografie	0,558	0,00031
GEOGRAPHICAL REVIEW	0,514	0,00091
Erdkunde	0,512	0,00053
JOURNAL OF GEOGRAPHY IN HIGHER EDUCATION	0,488	0,00065
Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie	0,464	0,00011
South African Geographical Journal	0,462	0,00023
SCOTTISH GEOGRAPHICAL JOURNAL	0,429	0,00040
Norsk Geografisk Tidsskrift-Norwegian Journal of Geography	0,418	0,00039
Imago Mundi-The International Journal for the History of Cartography	0,333	0,00025
ERDE	0,324	0,00022
CARTOGRAPHIC JOURNAL	0,299	0,00046
Revista de Geografia Norte Grande	0,292	0,00016
MITTEILUNGEN DER ÖSTERREICHISCHEN GEOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT	0,269	0,00006
Geodetski Vestnik	0,254	0,00011
Scripta Nova-Revista Electronica de Geografia y Ciencias Sociales	0,195	0,00044
Revue de Géographie Alpine-Journal of Alpine Research	0,121	0,00010
Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles	0,103	0,00016

Forrás: Journal Citation Reports; a szerző gyűjtése és szerkesztése
 Source: Journal Citation Reports; data compiled by the author

Ugyanezzel a módszerrel elvégeztük a két mutató értékeinek összehasonlítását a társadalomföldrajzi folyóiratok esetében is, amelynek eredményeit a következő táblázat, valamint az abban elhelyezett grafika mutatja. (5. táblázat) Sajátos, de a JIF és az EF egyedi elemzése során már kiderült, hogy ennél a tematikánál mindkét mérőszám esetében a Global Environmental Change-Human and Policy Dimensions című folyóirat áll az első helyen. A többi lap esetében azonban ugyanazt látjuk, mint a természetföldrajzi folyóiratoknál: a jó JIF szám egyáltalán nem biztos, hogy egyben magas EF értéket indukál, és a jelenség fordítva is igaz. Nézzünk ebből a kategóriából is néhány példát! A Progress in Human Geography JIF értéke alapján, az első helyről alig leszorulva, a második helyen van, ezzel szemben az EF értéke a közepeshez közelít. Másfelől az Environment and Planning, A. című lap viszonylag jó, a harmadik legjobb EF értéket produkálta, a JIF száma alapján viszont csupán a 19. hely jutott számára. A két kategória között látható egy markáns különbség is. Ugyan a természetföldrajzi lapok esetében a két mutató értékei között általánosságban meglehetősen nagyok az eltérések, ám mégis látható egy közös tendencia: nagyjából a lapok fele mindkét mérőszám szerint az elitek közé tartozik, hiszen mindkét oszlopban futó csíkok viszonylag magas értékeket mutatnak. A lapok másik fele ezeknél mindkét esetben jelentősen kisebb mutatószámokat produkál. Ezzel szemben a társadalomföldrajzi időszaki kiadványoknak kisebb részét, csupán egyharmadát lehet a vezető csoportba sorolni, kétharmaduknál alacsonyabb teljesítmény mutatható ki.

Ám óva intünk mindenkit attól, hogy a fenti elemzések alapján elhamarkodottan kihirdessük a legjobb földrajzi folyóiratok listáját. Amint láttuk már csupán az azonos folyóiratbázisra alapozott, de másféle módszerekkel mért adatok alapján sem állítható össze ilyen tartalmú lista. Már eddigi ismereteink alapján is láthatjuk, hogy aligha lehetne nevesíteni a legjobb földrajzi folyóiratot. További elemzéseink pedig még újabb színeket és árnyalatokat festenek majd ebbe a képbe.

4. A földrajzi folyóiratok jellemzői a Scimago Journal & Country Rank alapján

A módszertani kérdéseket taglaló fejezetben már szóltunk arról, hogy az Elsevier-hez kapcsolódó Scimago Journal & Country Rank folyóiratminősítő rendszere szintén két részre osztja a geográfiai szakfolyóiratokat: a természetföldrajzi folyóiratokat az Earth and Planetary, míg a társadalomföldrajzi tartalmúakat, hasonlóan a JCR-indexhez, a társadalomtudományok területéhez sorolja, és esetenként az is előfordul, hogy egy-egy szaklap – közleményei tartalmának megfelelően – mindkét csoportban megtalálható. E tagolásnak megfelelően az elemzésünk során mi is ezt a csoportosítást követjük.

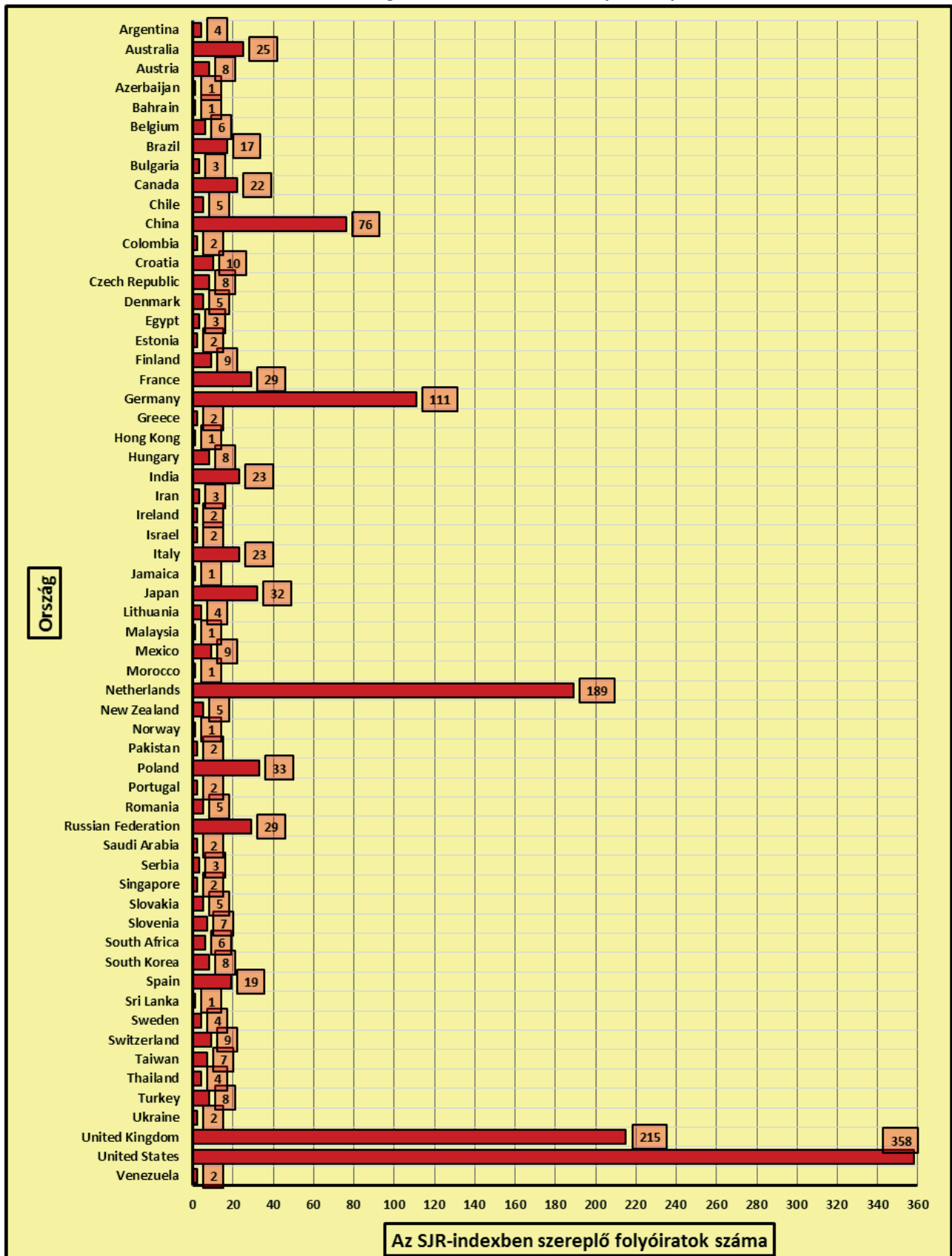
Elsőként a természettudományok körébe csoportosított Earth and Planetary tárgykörbe sorolt lapok minőségével kapcsolatos vizsgálódásaink eredményeinek elemzését végezzük el. Ebben a kategóriában összesen 1387 szakfolyóiratot tart nyilván a rendszer. Amint látjuk, ez a szám sokszorososa a JCR-indexben (46 cím) regisztráltaknak. (Ezzel kapcsolatosan fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a JCR minősítő rendszerében ennél jóval szűkebb tartalmat jelöl az úgynevezett Geography, Physical kategória, ezért nagy versenyt nem tartunk érdemesnek hirdetni sem a két adat, sem pedig a két szolgáltatás között. Egyszerűen felfogásbeli, kategorizálási különbségekről van szó.) A folyóiratok nagy halmaza miatt ebben az esetben nem áll módunkban az egyes lapokra vonatkozó részletező forrásadatok közlése, csupán az összesített adatokat tudjuk írásunk keretében bemutatni. Azok közül

is elsőként az egyes országoknak a regisztrált folyóiratokból való részesedése adatait és arányait elemezzük, illetve mutatjuk be diagram segítségével. (14. diagram)

Az 1387 releváns folyóirat 59 országból származik, ám az egyes országok részesedése igen tág határok között mozog. Míg a legnagyobb számú folyóirat jelenlétet az Egyesült Államok (358 cím), valamint az Egyesült Királyság (215 cím) jegyzi, vagyis a két ország együttesen a teljes halmaz több mint negyven százalékát, addig bőségesen vannak olyan országok is a listán, amelyek csupán egy-két szaklappal vannak jelen. Ilyenek például Azerbajdzsán, Bahrein, Észtország, Marokkó, Norvégia, Portugália és még sok más is. A harmadik legtöbb kiadvány, 189 cím Hollandiából származik, ám tudnunk kell, hogy ebben az esetben nem arról van szó, hogy ez az ország a földrajzi szakirodalom nagyhatalma lenne, hanem pusztán az emeli ilyen magas értékűre, hogy az Elsevier központja Amszterdamban található, ráadásul ehhez a multinacionális kiadóhoz kötődő minősítő rendszerről beszélünk. A tradicionálisan és nem is oly rég még tudományos nagyhatalomként számon tartott Németország 111 folyóirattal most csupán a negyedik helyen szerepel. Korábban szoltunk már arról, hogy míg a JCR-index alapjául szolgáló Web of Science folyóiratkollekciója kevésbé fókuszál Európára, hanem inkább a tengeren túlra, addig a SJR szolgáltatás alapját jelentő Scopus szakirodalmi adatbázis – már csupán a cég központjának európai székhelye okán is – mintha eredményesebben képviselné az Európa és más kontinensek szempontjait. (Hozzá kell tennünk, hogy erre vonatkozóan nincsenek egzakt méréseink, így csupán a saját és más kollégák tapasztalataiból tudunk meríteni.) Ezt tűnik igazolni, hogy amennyiben megnézzük a képviselt országok földrészek szerinti megoszlását, úgy azt mondhatjuk, hogy a reprezentált folyóiratok mintegy fele (753 folyóirat) 29 európai országból, míg a másik fele a Föld egyéb kontinenseiről származik. Ám amennyiben figyelembe vesszük az Egyesült Királyság, továbbá Hollandia sajátos adatait, úgy ez az arány lényegesen, több, mint felére csökken. Fontosnak tartjuk még azt is kiemelni, hogy a volt szovjet megszállási zóna országainak szaklapjai is, ugyan nem magas számokkal, de viszonylag jól megtalálhatók a rendszerben.

A hasonló tartalmú vizsgálatokat, elemzéseket végző tanulmányok, továbbá az adatbázisban 1996 óta rendelkezésünkre álló adatok utóbbi éveinek számai új tendenciákat is festenek a tudománymetria korábbi, megszokott palettájára. Azt lehet látni, hogy a korábban ebből a szempontból szinte egyáltalán nem jegyzett, elsősorban ázsiai országok közül néhány a tudománymetriai nagyhatalmak eddig megszokott országainak trónjára tör, és a tudománymetriában eddig megszokott súlypontok térképét (Észak-Amerika, Európa) lényegesen átrajzolja. Hogy csupán néhányat emeljünk ki közülük: Kína, India, Dél-Korea, Tajvan. A valamennyi tudományos területre kiterjedő mutatóik szerint a múlt század végének éveiben ezek az országok csupán a 6-20. hely között szerepeltek. Ám a napokban közzétett 2015-ös táblázat szerint az idézett dokumentumok számát tekintve Kína – az Egyesült Királyságot maga mögé utasítva – már a második, India – Japánt, Franciaországot megelőzve – az ötödik, Dél-Korea pedig a tizenkettedik helyen szerepel. Írásunk keretében nem áll módunkban a jelenség teljes körű bemutatása, de a diagram adatai, arányai ebben a kategóriában is visszatükrözni látszanak a centrumok átrendeződését.

14. diagram A SCImago Journal & Country Rank indikátorral rendelkező,
„Earth and Planetary” kategóriába tartozó folyóiratok száma országonként csoportosítva
Figure 14. The number of journals in the ‘Earth and Planetary’ category
with a SCImago Journal Rank indicator by country

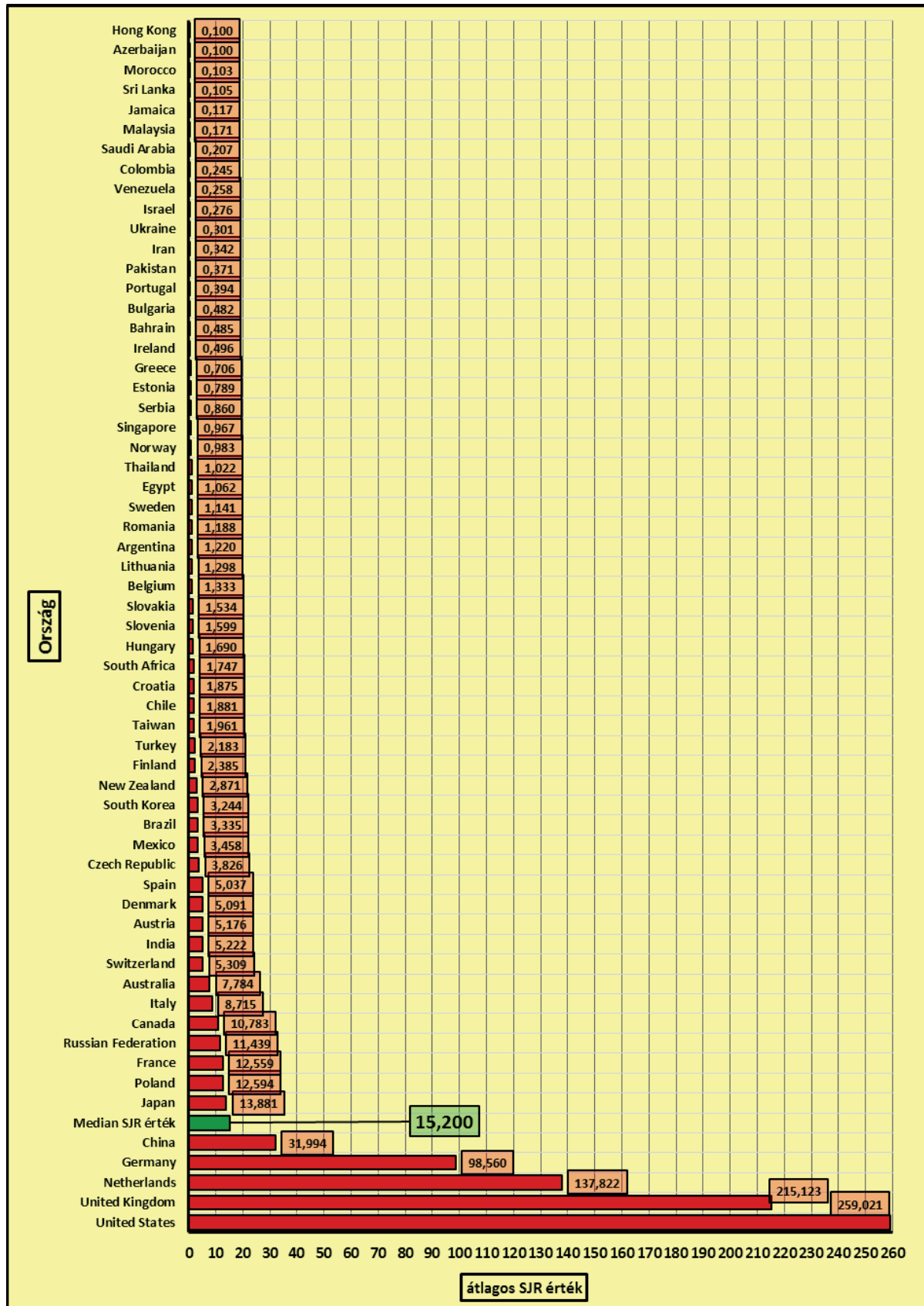
Forrás: SCImago Journal & Country Rank; a szerző gyűjtése és szerkesztése /
Source: SCImago Journal & Country Rank; data compiled by the author

Amennyiben azt vizsgáljuk, hogy az egyes országok milyen SJR értékeket értek el, úgy azt látjuk, hogy ezen a téren is a korábban már nevesített országok állnak a többi országoktól igen magasan elszakadva az élen: Egyesült Államok, Egyesült Királyság és Hollandia. Még mindig jó eredményekkel, de az élbolytól jelentősen elmaradva következik Németország, majd Kína. Közepes értékeket mutatnak Japán, Lengyelország, az Orosz Föderáció, Kanada, Olaszország, Ausztrália, Svájc, India, Ausztria. (15. diagram) A jelenség nyilvánvalóan összefüggésben van a regisztrált folyóiratok számának nagyságrendjével is. A median SJR érték igen magasnak mondható, de a diagramon az is látható, hogy ezt a magas értéket az éllovasok közé tartozó országoknak köszönhetjük, ők húzzák fel az értéket. Az átlagos teljesítmény alatt lévők, és ez a meghatározó többség, esetében az SJR-index döntően igen alacsony. Mindazonáltal azt is észre kell vennünk, hogy az előzőekben már megnevezett országok, különösen Kína és India, itt is viszonylag jó pozíciókat mutatnak.

Végül a hazai adatokról, a hasonló sorsú országokkal történő összehasonlításban. Magyarországról nyolc folyóirat található meg ebben a csoportban: a *Periodica Polytechnica Civil Engineering* (BMGE; SJR értéke: 0,380), az *Időjárás* (OMSZ, SJR értéke: 0,371), a *Hantkeniana* (ELTE, SJR értéke: 0,207), a *Földtani Közöny* (Magyarhoni Földtani Társulat, SJR értéke: 0,193), a *Hungarian Geographical Bulletin* (Földrajzi Értesítő, MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Földrajztudományi Intézete, SJR értéke: 0,170) a *Central European Geology* (Akadémiai Kiadó, SJR értéke: 0,167), a *Geophysical Transactions/Geofizikai Közlemények* (Magyar Állami Földtani Intézet, SJR értéke: 0,101) és a *Magyar Geofizika* (Magyar Geofizikusok Egyesülete, SJR értéke: 0,101).

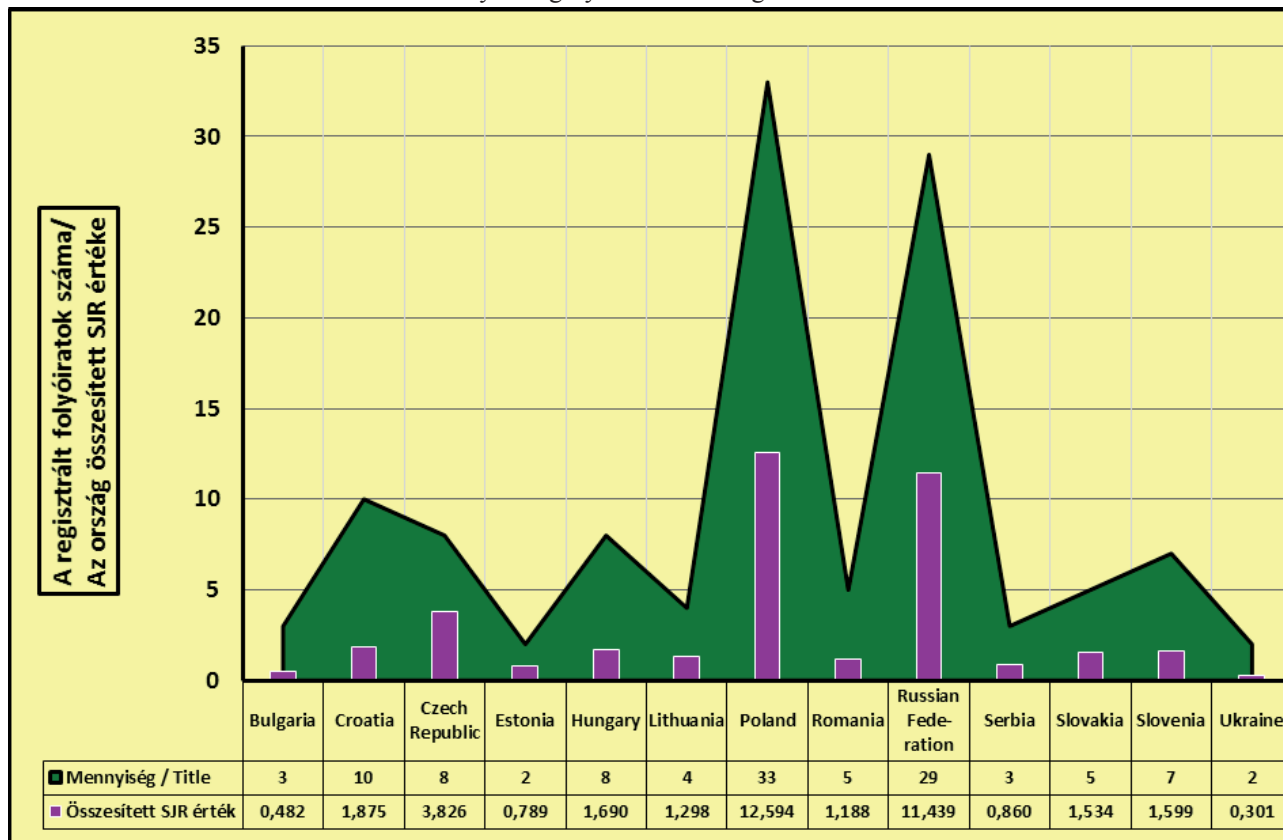
Jóllehet a teljes rendszerben is megtalálhatók a hazai folyóiratok minőségi mutatói, ám a tudománymetria egyik alaptétele, hogy a komparatív elemzések során egy adott ország teljesítményéről inkább kapunk valós képet abban az esetben, ha az azonos potenciállal rendelkezőkkel hasonlítjuk össze. Ezért vállalkoztunk arra, hogy a Magyarországhoz a világ tudományos közleményeinek piacán hasonló hendikeppel induló volt szocialista tömb országait kiválogatva, ebben a körben külön összehasonlításokat is végzünk. Mindazonáltal tudnunk kell, hogy ennek ellenére sem egyszerű az összehasonlítás, mivel a számításba vehető országok lakossága, gazdasági, társadalmi, tudományos és egyéb feltételei, potenciálja nem azonosak, hanem éppen ellenkezőleg, egymástól nagyon is eltérőek. A nagyon is eltérő lehetőségeket jól mutatja, hogy míg az Eurostat adatai alapján, a 2014. évet tekintve a kormányzati kiadásoknak Magyarországon 0,57, Bulgáriában 0,59, Romániában 0,61 százalékát, addig Észtországban 1,87 százalékát, Csehországban pedig 1,50, Horvátországban 1,30 és Lengyelországban 1,02 százalékát fordították kutatásra és fejlesztésre. (EUROPÄISCHE KOMMISSION. 2016) Amennyiben hozzátesszük, hogy a nevesített országok kormányzati kiadásai egymástól nagyon eltérő nagyságrendet mutatnak, úgy könnyen belátható, hogy a kutatásra és fejlesztésre fordított kormányzati kiadások volumene is nagyon különböző mértékű. A következő diagram szemléletesen mutatja, hogy a rendszerben szereplő 13 ország közül mindkét szempontból kiemelkedően magas Lengyelország és az Orosz Föderáció teljesítménye. (16. diagram) Tegyük hozzá, hogy az utóbbi esetében csupán ebben a környezetben kiugró a teljesítmény, önmagához képest ezt aligha állíthatnánk. Ám míg például a szaklapok számát tekintve Horvátország, Csehország, Magyarország és Szlovénia a sorrend az első két ország után, addig az SJR értéket tekintve Csehország jóval megelőzi Horvátországot, Magyarországot és Szlovéniát is. Mindazonáltal, ha eltérő sorrendben is, de a vezető országok között mindkét mérőszám esetén ugyanazzal a hat országgal találkozunk, a többiek között hazánkkal is.

15. diagram Az egyes országok átlagos SJR értéke a SCImago Journal & Country Rank indikátorral rendelkező, „Earth and Planetary” kategóriába tartozó folyóiratok alapján
Figure 15. Mean SJR values of countries based on journals in the ‘Earth and Planetary’ category with a SCImago Journal Rank indicator

Forrás: SCImago Journal & Country Rank; a szerző gyűjtése és szerkesztése /
Source: SCImago Journal & Country Rank; data compiled by the author

16. diagram A volt szocialista tömb egyes országai folyóiratainak száma és átlagos SJR értéke a SCImago Journal & Country Rank indikátorral rendelkező, „Earth and Planetary” kategóriába tartozó periodikák alapján
 Figure 16. The number of journals and mean SJR values of post-socialist countries based on journals in the ‘Earth and Planetary’ category with a SCImago Journal Rank indicator

Forrás: SCImago Journal & Country Rank; a szerző gyűjtése és szerkesztése /
 Source: SCImago Journal & Country Rank; data compiled by the author

Az SJR Earth and Planetary kategóriájára vonatkozó teljesítménymérő rendszer esetében nem áll módunkban sem a nyelvi megoszlás, sem pedig a kiadónként történő csoportosítás bemutatása, mivel ez a szolgáltatás a főbb adatok között nem részletezi azokat. Ám az országokra vonatkozóan megjeleníthető adatokat látva, nyilvánvaló itt is az angol nyelv mindent elsőprő dominanciája.

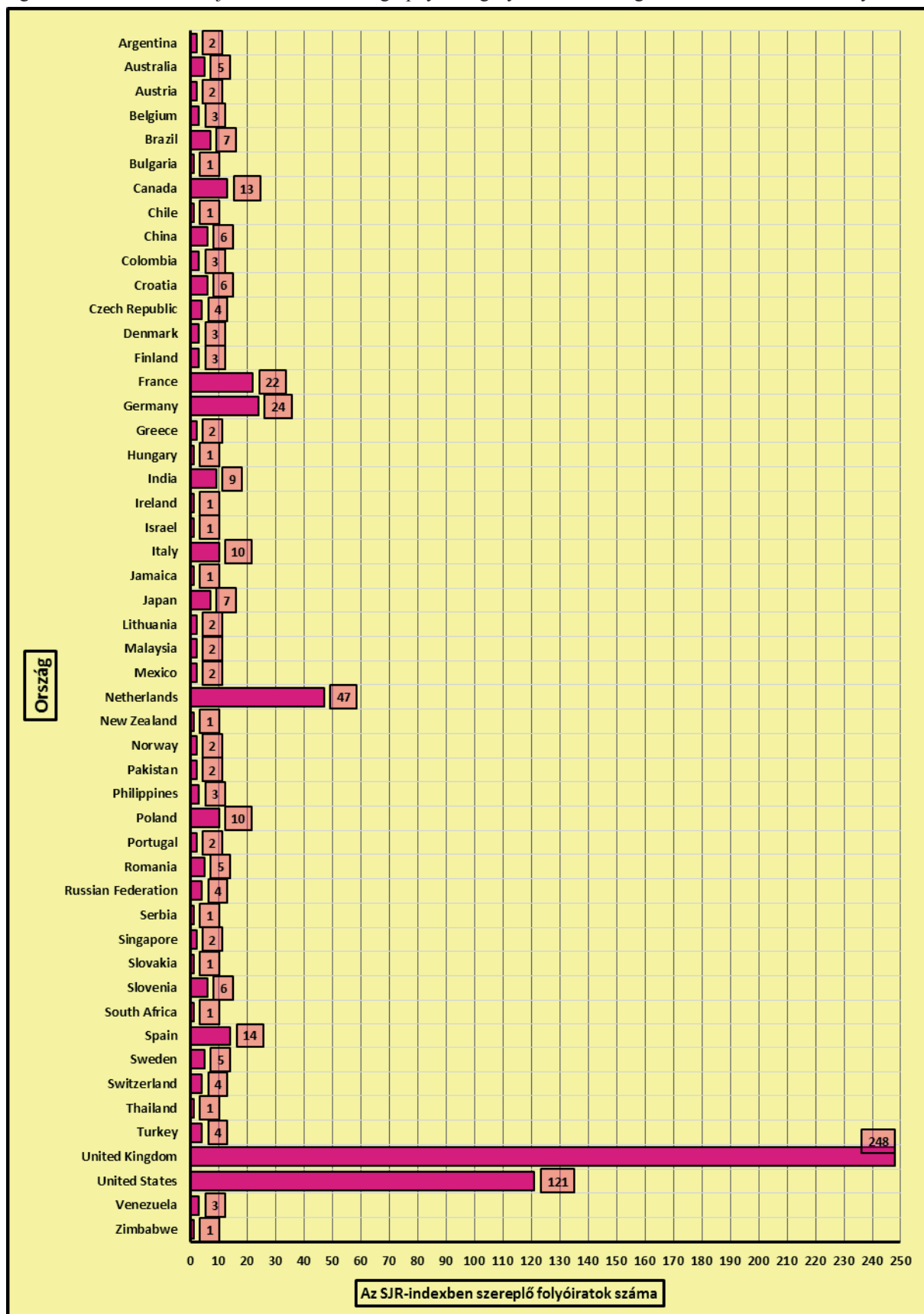
A természetföldrajzi szaklapokat követően a Scimago JCR felfogása szerint is a társadalomtudományok körébe sorolt földrajzi szakfolyóiratok SJR mutatóinak eredményeit tárgyaljuk. (17. diagram) Ebben a kategóriában az előzőnél jóval kevesebb, annak alig fele, összesen 631 folyóirat található, ezért ebben az esetben is kénytelen vagyunk a lapok egyedi adatait, értékeit mellőzni, vagyis maradunk az előző kategóriánál már alkalmazott, az egyes országokat bemutató eredmények értékelésénél. A 631 szaklap 50 országból származik, és az egyes országok közötti megoszlás – hasonlóan a többi eredményekhez – igen aránytalan. Az Egyesült Királyságból és az Egyesült Államokból származó lapok aránya megközelíti a hatvan százalékot, és maradék negyven százalék a többi 48 ország között oszlik meg, szintén rendkívül hektikusan. Meglepő módon, csakúgy, mint a JIF értékeknél, az SJR-index alapján sem az Amerikai Egyesült Államok (121 cím) szerepel a legnagyobb számmal és aránnyal ebben a kategóriában, hanem az Egyesült Királyság (248 cím), még hozzá az előzőnél több mint kétszeres mennyiségű folyóiratcímrel. A két vezető országtól messze elmaradva jelenik meg Hollandia (47 cím), majd még az Elsevier központjának helyet adó országtól is nagyon lemaradva Németország

(24 cím), végül Franciaország (22 cím). A többi ország az élbolyhoz viszonyítottan igen kis mértékben van jelen, a többségük még a tíz folyóiratot sem éri el. A korábbi eredményektől eltérően ebben a kategóriában csupán közepes jelenlét jellemzi Kínát és Indiát is. Ám az országok többségére, egyebek között Magyarországra is, az egy-két szaklappal való megjelenés a jellemző.

Az országonként összesített SJR értékekről is elmondható, hogy – hasonlóan az Earth and Planetary kategóriához, továbbá szinkronban a JIF értékekkel – azok között nagyon nagy a szóródás. (18. diagram) Míg a legmagasabb SJR értéket mutató Egyesült Királyság esetében 162,873, addig a legalacsonyabb értéket Zimbabwe éri el 0,102 számmal. Az is látható, hogy ebben az esetben is csupán nagyon kevés ország az, amelyik az átlagos értéken felül teljesít, jelen esetben az Egyesült Királyság, az Egyesült Államok, Hollandia, továbbá Németország. A fennmaradó 46 ország esetében igen kis számot mutatnak az SJR értékek, és különböző mértékű, de általános lemaradás mutatkozik az átlaghoz képest. A median SJR érték (5,676), csakúgy mint a JCR-index esetében, illetve a már többször is említett, empirikus kutatások eredményeihez hasonlóan (GORRAIZ – GUMPENBERGER – GLADE 2016) jóval alacsonyabb az „Earth and Planetary” kategóriánál, annak csupán mintegy egyharmadát éri el. Ennél a kategóriánál is elmondható, hogy annak meghatározó mennyiségét a négy vezető ország adja, a többi ország esetében az átlag lefelé történő mozgása a valós tendencia. Az egyes országok teljesítményét figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy ugyan Kína és India ebben az esetben is az eredményesebben teljesítők között található, ám átlaguk ebben az esetben messze elmarad a kategória átlagos SJR értékétől. Hazánkra vonatkozóan itt csupán annyit jegyzünk meg, hogy csak egyetlen lap, az Earth and Planetary kategóriában is megjelenő Hungarian Geographical Bulletin (Földrajzi Értesítő) került be a válogatásba.

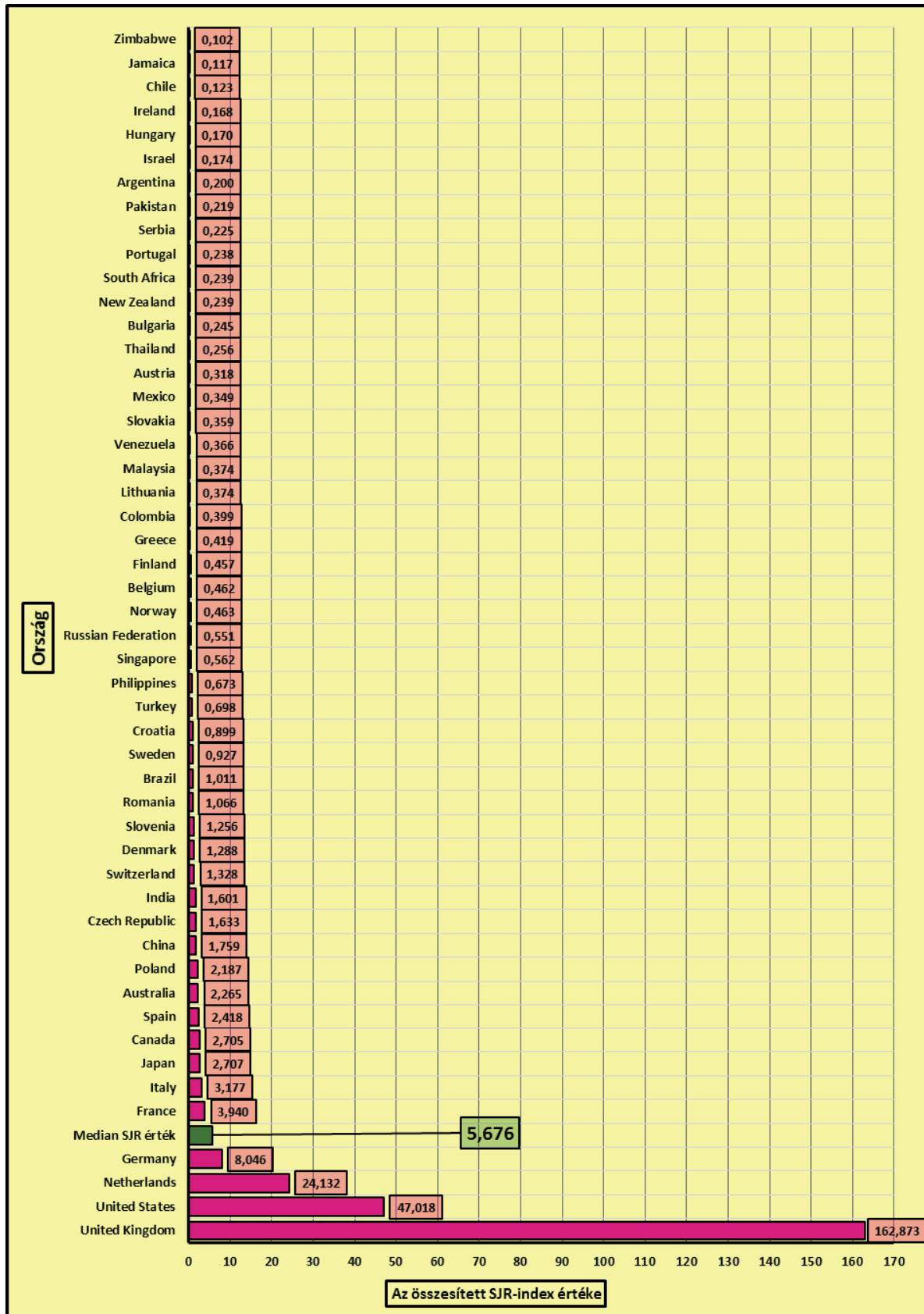
A világméretű összehasonlítás mellett fontosnak tartjuk itt is elvégezni a volt szocialista tömb országai, többek között Magyarország eredményeinek komparatív elemzését. A következő diagram és az abban elhelyezett adattábla mutatja a legfőbb értékeket. (19. diagram) Már első ránézésre is látható, hogy a 11 számításba vehető ország ebben a kategóriában jóval kisebb mennyiségű címmel és SJR értékkel jelenik meg, mint az előzőben. Ugyan Lengyelország itt is az első helyen található, de csupán harmadnyi a lapok mennyisége és csupán ötödnyi azok SJR értéke. A regisztrált lapok mennyiségét tekintve – Lengyelország után – Szlovénia, Horvátország, majd Románia tartozik a vezetők közé. Ám a mutatók alapján – szintén Lengyelországot követve – Csehország, Szlovénia és Románia került az élre. Magyarország a Hungarian Geographical Bulletin (Földrajzi Értesítő) című egyetlen szaklapjával és annak SJR értékével ebben a csoportban sereghajtóvá vált.

17. diagram A SCImago Journal & Country Rank indikátorral rendelkező, „Geography” kategóriába tartozó folyóiratok száma országonként csoportosítva
 Figure 17. The number of journals in the ‘Geography’ category with a SCImago Journal Rank indicator by country

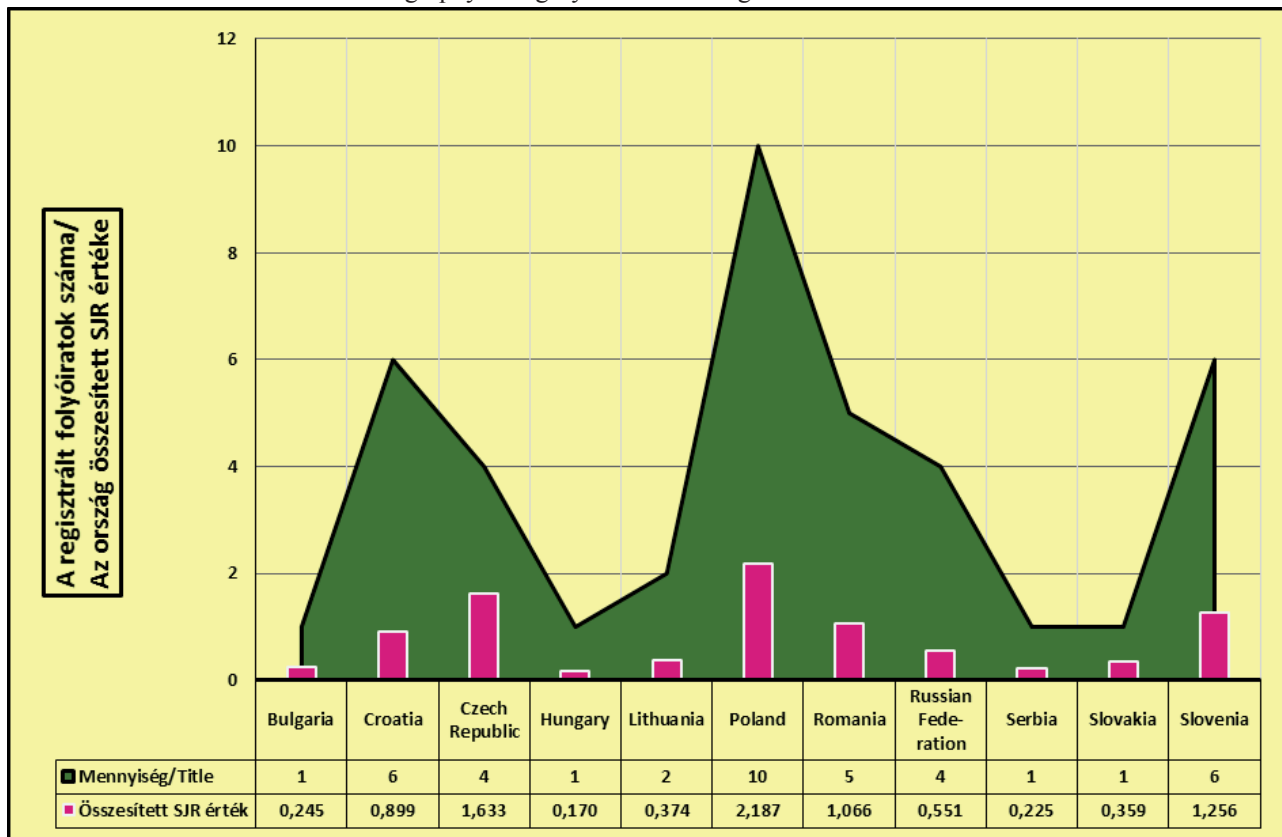
Forrás: SCImago Journal & Country Rank; a szerző gyűjtése és szerkesztése /
 Source: SCImago Journal & Country Rank; data compiled by the author)

18. diagram Az egyes országok átlagos SJR értéke a SCImago Journal & Country Rank indikátorral rendelkező, „Geography” kategóriába tartozó folyóiratok alapján
Figure 18. The mean SJR values of countries based on journals in the ‘Geography’ category with a SCImago Journal Rank indicator

Forrás: SCImago Journal & Country Rank; a szerző gyűjtése és szerkesztése /
Source: SCImago Journal & Country Rank; data compiled by the author)

19. diagram A volt szocialista tömb egyes országai folyóiratainak száma és átlagos SJR értéke a SCImago Journal & Country Rank indikátorral rendelkező, „Geography” kategóriába tartozó periodikák alapján
 Figure 19. The number of journals and mean SJR values of post-socialist countries based on journals in the ‘Geography’ category with a SCImago Journal Rank indicator

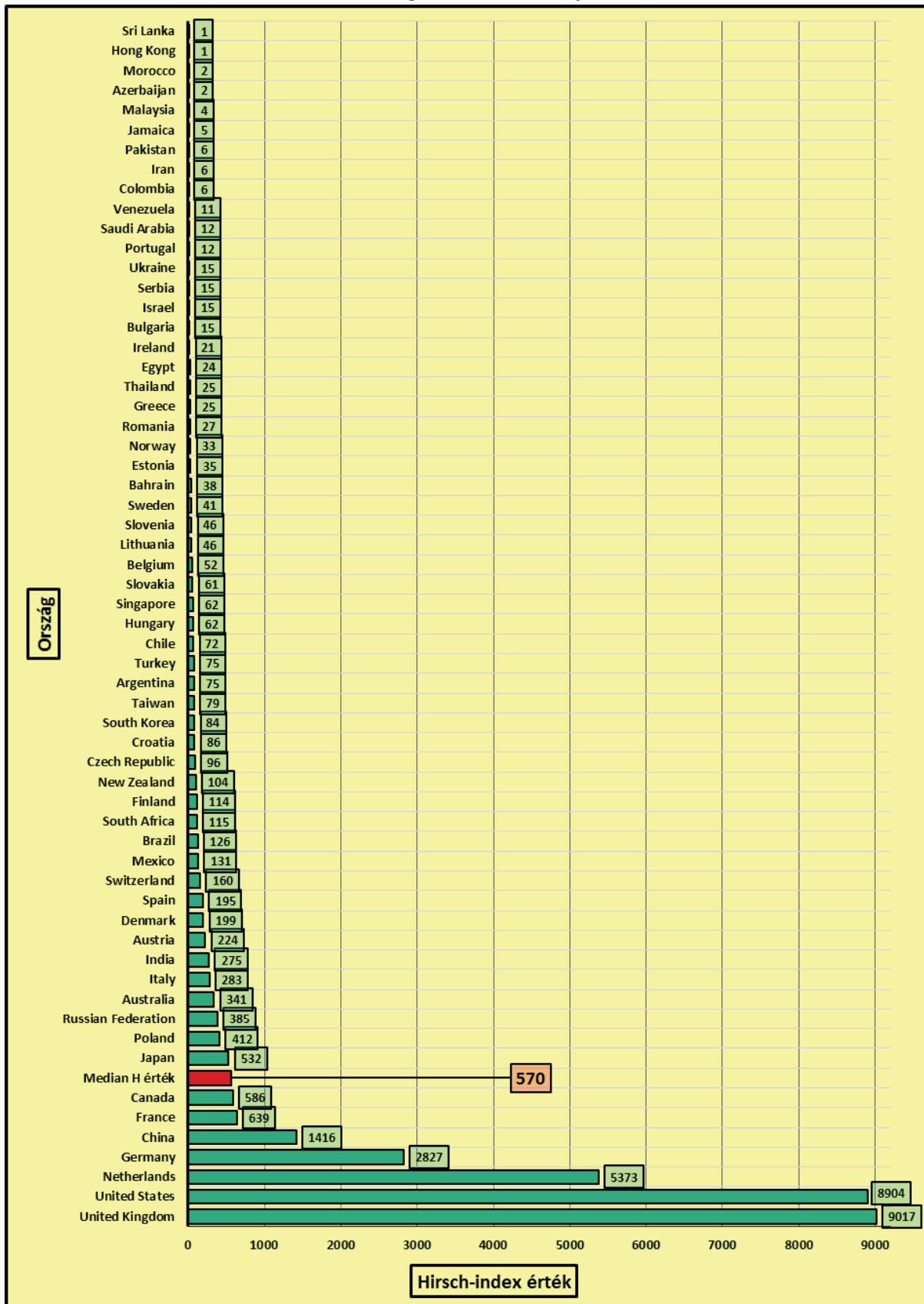
Forrás: SCImago Journal & Country Rank; a szerző gyűjtése és szerkesztése /
 Source: SCImago Journal & Country Rank; data compiled by the author)

5. A földrajzi folyóiratok jellemzői a Hirsch-index alapján

Az eredetileg a szerzők minősítésére kifejlesztett indexet a SCImago alkalmazza a folyóiratok kvalitásainak kifejezésére is. Jóllehet a szakirodalomban és saját véleményünk szerint is vannak az ilyen típusú alkalmazás ellen és mellett szóló érvek, mégis úgy láttuk célszerűnek, hogy a további differenciálási lehetőségek bemutatás érdekében e szempont szerint is végezzünk adatgyűjtést és elemzést. Ezért írásunk következő részében a Scimago Journal & Country Rank, még pontosabban a Scopus folyóiratbázisára épített Hirsch-index alapján készítünk értékeléseket, elemzéseket, közlünk adatokat. Tekintettel arra, hogy ugyanaz a folyóiratbázisa, mint az SJR minősítő rendszernek, ezért a szaklapok országonkénti megoszlása ugyanaz, mint amott, így azokat külön egyik kategória esetében sem közöljük. Amint arról már szóltunk az SJR rendszer belső tematikus tagolása szerint a földrajzi szakfolyóiratok két csoportban találhatóak, az úgynevezett Earth and Planetary és a Geography kategóriában, ezért ebben az esetben is ezt a csoportosítást alkalmazzuk.

Elemzésünket az Earth and Planetary kategória adatainak bemutatásával, továbbá azok értékelésével, elemzésével kezdjük. Amint azt az SJR mutatók alapján végzett értékelésünk során már leírtuk 1387 folyóirat kapott besorolást ebbe a kategóriába, ezért most sem tudjuk az egyes lapokra vonatkozó adatok közlését megvalósítani, hanem az országok adatait, azok összehasonlítását végezzük el.

20. diagram Az egyes országok összesített Hirsch-index értéke a SCImago Journal & Country Rank „Earth and Planetary” kategóriába tartozó folyóiratai alapján
Figure 20. Total Hirsch index values of countries based on journals in the ‘Earth and Planetary’ category of the SCImago Journal & Country Rank

Forrás: SCImago Journal & Country Rank; a szerző gyűjtése és szerkesztése /
Source: SCImago Journal & Country Rank; data compiled by the author

A következő grafikus ábrázolásról jószérivel minden leolvasható, ám néhány jellemző adatra és arányra azokon túl is szeretnénk a figyelmet felhívni. (20. diagram) Az első és talán a legfontosabb, hogy a Hirsch-index mérései szerint is hatalmas különbségek találhatók a regisztrált országok teljesítményei között. Míg az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok összesített Hirsch-indexe ebben a kategóriában megközelíti a tízezres nagyságrendet, addig az országok többségére a száz alatti mutatószám a jellemző. A másik fontos arány, hogy a két vezető ország ebben az esetben is messze kimagaslik még az átlagon felül vagy annak környékén teljesítő tíz ország közül is. Ez az arány egyben azt is jelenti, hogy az ebben az esetben is meglehetősen magas átlagos érték (570) azoknak az országoknak az eredményeire vezethető vissza, amelyek az átlag fölött teljesítenek; nevezetesen az Egyesült Királyság, az Egyesült Államok, Hollandia, Németország, valamint Kína. A többi ország meglehetősen alacsony átlaga lefelé húzza a kategória medián értékét. Feltétlenül figyelemre méltó az is, hogy egyes ázsiai országok, mint például Kína itt is kiemelkedően magas, illetve magas, mint például India, teljesítményt mutatnak. Azt is látnunk kell, hogy szűkebb régióink, a közép- és a kelet-európai országokban közreadott folyóiratok minőségi mutatói meglehetősen eklektikus képet mutatnak, de erről ezt a témát feldolgozó diagramon részletesebb összehasonlítást is közlünk majd.

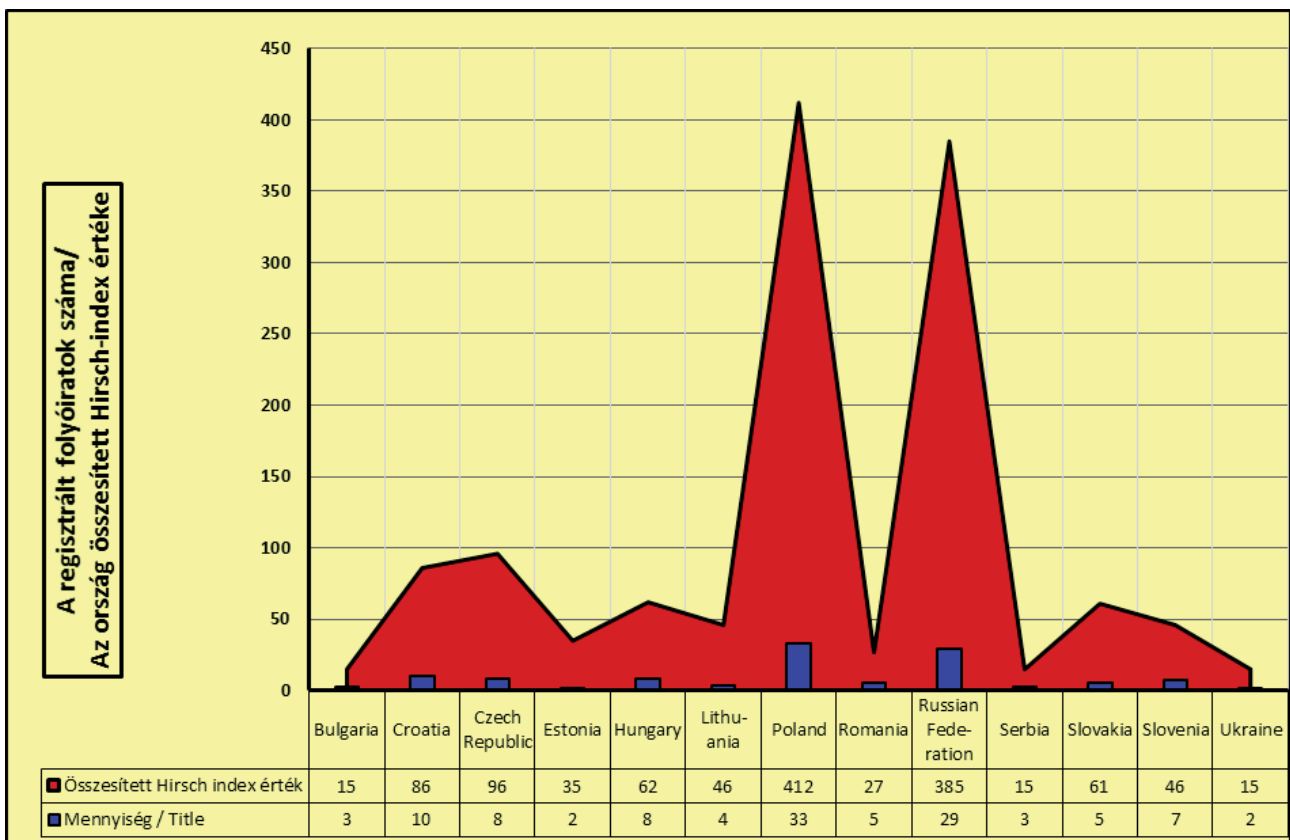
A hasonló tartalmú összehasonlításokhoz képest a végső eredmény tekintetében nem hoz újat a volt szovjet megszállási zóna országai adatainak, eredményeinek elemzése, inkább megerősíti a korábbi komparatív vizsgálatunk során tapasztaltakat. (21. diagram) A legmagasabb értékeket ebben az esetben is Lengyelország, továbbá az Orosz Föderáció mutatja. Őket követi Csehország, Horvátország és Magyarország. Ám feltétlenül fontosnak tartjuk felhívni a figyelmet arra, hogy Szlovákia, amely országnak hárommal kevesebb folyóirata van itt regisztrálva, mint hazánknak, a Hirsch-index vonatkozásában alig marad el a magyar teljesítménytől.

Világ méretű elemzésünket folytatva, a következőkben a főként társadalomföldrajzi folyóiratokat magában foglaló Geography kategória Hirsch-indexének jellemzőiről írunk. (22. diagram) Amint arról már szövegeztünk, ebben a csoportban összesen 631 folyóirat címe olvasható, így itt sem tudjuk a szaklapok egyedi adatait közölni, maradunk az előző csoportnál is alkalmazott és az egyes országok Hirsch-indexének mutatóira vonatkozó elemzésnél, összehasonlításnál. Azonnal feltűnik az elemzés során: ebben az esetben is, hasonlóan az előző komparatív vizsgálatok eredményeihez, ennek a csoportnak az átlagos H-index értéke (223,72) jelentősen alatta marad, alig negyven százalékát éri el az Earth and Planetary középértékének. Az eddigi vizsgálati eredményekkel korrelál az is, hogy ugyanazok az országok tartoznak itt is az élbolyba, mint amelyek korábban, továbbá szintén hatalmas H-index előnyökkel. Mindezeket túl azonban rá szeretnénk mutatni arra is, hogy az Egyesült Királyság értéke – eddig csupán a Geography kategória SJR mutatójánál tapasztalt arányú – előnnyel (6642) rendelkezik az Egyesült Államokhoz (1905) képest. Ez nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy ebben a csoportban az Amerikai Egyesült Államok szaklapjainak a száma csupán felét teszi ki az Egyesült Királyságénak, de látható, hogy a H-index értékben ennél jóval nagyobb arányú (mintegy három és félszeres) az eltérés. Ezért ki kell mondanunk, hogy a H-index értékek szerint az Egyesült Királyság jobb, nagyobb hatékonyságú publikációs tevékenységet folytat. Az egyéb szempontú elemzések ebben az esetben is azt mutatják, hogy a világ szakirodalmi termésében a különböző országok nagyon szélsőséges értékek mentén két táborra osztoznak. Az egyik oldalon találjuk a néhány elemből álló és a

világ tudományos vezető nagyhatalmait jelentő országok halmazát, igen magas H-index értékekkel, a másik oldalon pedig az ezektől messze leszakadó egyéb országok sokaságát, többnyire igen alacsony Hirsch-index értékekkel. Az utóbbi években kétségkívül magas fejlődési tendenciát mutató egyes ázsiai országok, mint a már többször emlegetett Kína, India itt is jó eredményeket produkálnak. A kelet- és közép-európai országok teljesítménye ebben az esetben is meglehetősen hektikus: míg Lengyelország a 12., mondhatni előkelő helyen szerepel, addig e régió többi országa meglehetősen alacsony értékeket mutat. Ezeknek az országoknak az egymás közötti összehasonlításáról ebben az esetben is külön diagram és elemzés készült.

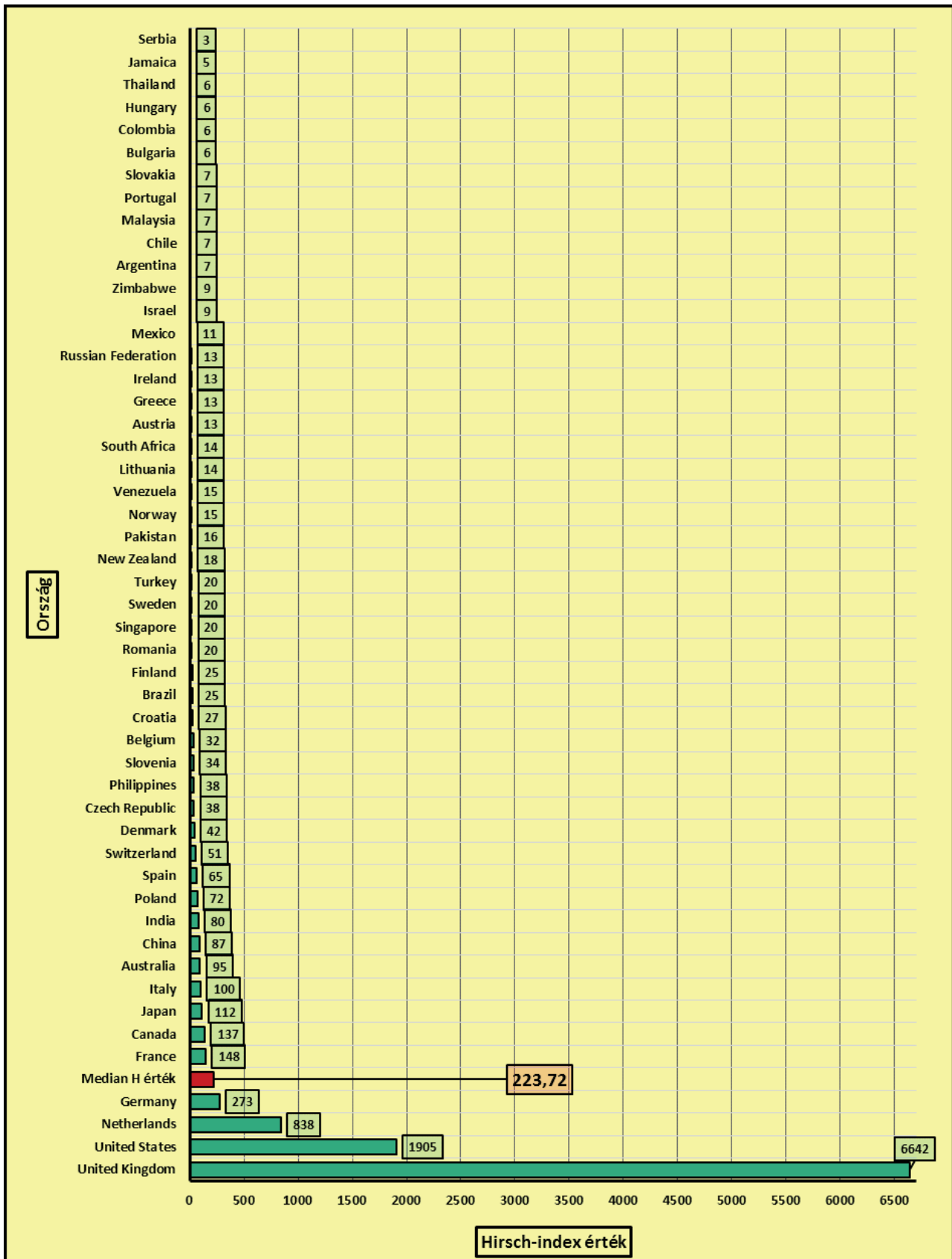
21. diagram A volt szocialista tömb egyes országai folyóiratainak száma és összesített Hirsch-index értéke az „Earth and Planetary” kategóriába tartozó periodikák alapján

Figure 21. The number of journals and total Hirsch index values of post-socialist countries based on journals in the ‘Earth and Planetary’ category

Forrás: SCImago Journal & Country Rank; a szerző gyűjtése és szerkesztése /
Source: SCImago Journal & Country Rank; data compiled by the author)

22. diagram Az egyes országok összesített Hirsch-index értéke a SCImago Journal & Country Rank „Geography” kategóriába tartozó folyóiratai alapján
 Figure 22. Total Hirsch index value of countries based on journals in the ‘Geography’ category of the SCImago Journal & Country Rank

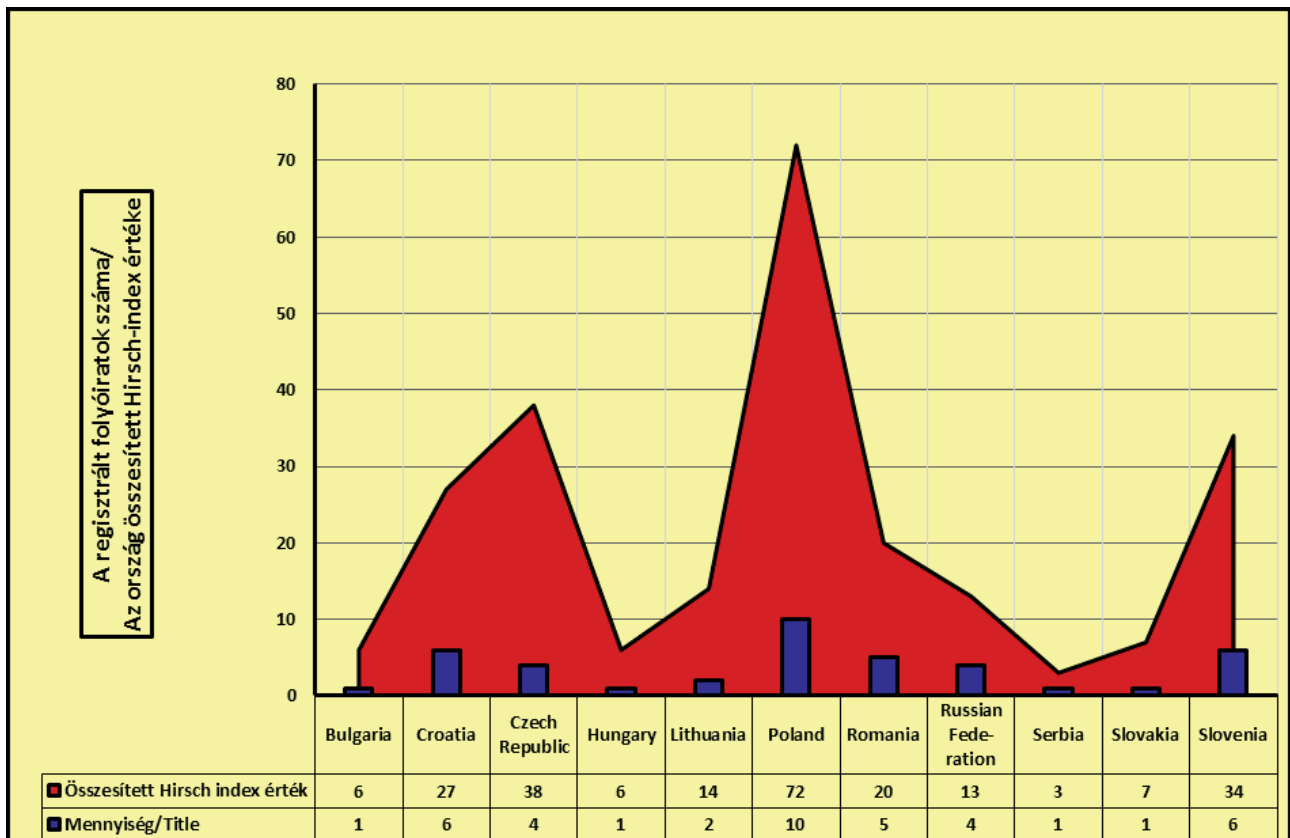

Forrás: SCImago Journal & Country Rank; a szerző gyűjtése és szerkesztése /
 Source: SCImago Journal & Country Rank; data compiled by the author

Csakúgy, mint a többi kategória és mérési módszer esetében, itt is elvégeztük a közép- és kelet-európai országok adatainak gyűjtését, egymás között történő összehasonlítását. (23. diagram) A korábbi eredmények ismeretében egyáltalán nem meglepő, hogy ismét Lengyelország adatai mutatják a legnagyobb értékeket. Ami viszont meglepő, az az, hogy a korábbiaktól eltérően, az Orosz Föderáció ebben a csoportban igen alacsony teljesítményt nyújt. A folyóiratszámok tükrében Lengyelország után Csehország adatai a legkedvezőbbek, azt követi Szlovénia, majd Horvátország. Magyarország mind a folyóiratszám, mind pedig a H-index tekintetében, valamint azok összefüggései mentén, Bulgáriával, Szlovákiával, továbbá Szerbiával együtt a sereghajtó országok közé sorolható. Sajátos elemként hívjuk fel a figyelmet arra, hogy Litvánia a mindössze két folyóirata tükrében e csoportban meglehetősen jó H-indexet mutat.

23. diagram A volt szocialista tömb egyes országai folyóiratainak száma és összesített Hirsch-index értéke a „Geography” kategóriába tartozó periodikák alapján

Figure 23. The number of journals and total Hirsch index values of post-socialist countries based on journals in the ‘Geography’ category

Forrás: SCImago Journal & Country Rank; a szerző gyűjtése és szerkesztése /
Source: SCImago Journal & Country Rank; data compiled by the author

Tekintettel arra, hogy – az adatok sokasága miatt – sem az SJR, sem pedig a Hirsch-index esetében nem állt módunkban az egyes lapok szintjével foglalkozó részletességgel írni, ezért a különböző mérési módszerek eredményeként megmutatható azonosságok, hasonlóságok és különbözőségek bemutatását is mellőzzük írásunkban. Csupán annyit kívánunk erről megjegyezni, hogy a két mérési módszer eredményei sokkal inkább szinkronban vannak egymással, mint amit a JIF és az Eigenfactor esetében tapasztaltunk.

A FÖLDRAJZI FOLYÓIRATOK RANGSORAINAK ÖSSZEHASONLÍTÁSA A KÜLÖNBÖZŐ MÉRÉSI MÓDSZEREK RANGSORA ALAPJÁN

Amint az az előző fejezetekben leírtak alapján egyértelművé vált, a földrajzi folyóiratok rangsorának megállapítása egzakt módon és abszolút eredményekre alapozva a tudománymetria mai állása, módszertana szerint nem lehetséges. A tudománymetria, a folyóiratminősítő rendszerek nem is töreksenek erre. A közölt kvantitatív adatok csupán relatív rangsorok összeállítását teszik lehetővé, és ezzel módunkban áll a szakfolyóiratok valósághoz közeli minőségét többféle eljárással, differenciált tartalommal, a különböző szempontok érvényesítésével reprezentálni. Írásunk most következő részében ebből a nézőpontból értékeljük kutatásunk adatait. Tekintettel arra, hogy a korábban már megismert négy nagy minősítő rendszer kétféle folyóiratbázisra alapozva készül – a JIF és az EF a JCR, pontosabban szólva a WOS, az SJR és a Hirsch-index pedig a Scopus folyóiratait használja – ezért mi is ezt a csoportosítást alkalmaztuk. A komparatív indikátorok és elemzések módszereinek megállapítása során figyelembe kellett vennünk, hogy a kétféle folyóiratbázis geográfiai tartalma egymástól jelentősen különbözik. Ezért abból kellett kiindulnunk, hogy csak azokban az esetekben lehet szemléletes az adatsor és az arra épülő analízis, ha csupán azokra a folyóiratokra térünk ki, amelyek mindkét minősítő rendszer folyóiratállományában megtalálhatók. Az adatok gyűjtése során már kiderült, hogy a bőségesebb folyóiratválasztékot az SJR és a H-index alapjául szolgáló Scopus tartalmazza, ezért a kisebb halmazzal rendelkező, a JIF, valamint az EF bázisát jelentő WOS folyóirathalmazából indultunk ki, ez lett a viszonyítás alapja. Az adatbázisok kötött szakterületi besorolása miatt ebben az esetben is szétválasztottuk a természetföldrajzi és a társadalomföldrajzi folyóiratok négyféle szempont szerinti rangsorát tartalmazó listát.

Elsőként a JIF és az EF besorolási kategóriája szerint a természetföldrajzhoz, az SJR és a H-index alapján az Earth and Planetary csoportba sorolt folyóiratok rangsorában elfoglalt helyek összehasonlító adatait, valamint az azok alapján készített elemzésünk eredményeit közöljük. A JIF és az EF mérési metódusa szerint itt összesen 46 folyóirat szerepel (ezek címei található az első oszlopban), ezekhez rendeltük hozzá a JIF rangsorban elfoglalt helyük értékét (ez található a második oszlopban), továbbá az EF rendszerben kapott rangsor számát (harmadik oszlop). Ezt követően a jegyzékben szereplő 46 szaklap egyenkénti SJR értékét gyűjtöttük össze és rendeltük hozzájuk az itt elfoglalt helyüket (negyedik oszlop), végül ugyanígy jártunk el a Hirsch-index adatainak összegyűjtésében (ötödik oszlop). (6. táblázat)

A JIF és az EF szerinti természetföldrajzi csoportban szereplő 46 folyóirat közül 8 cím (ezeket a megfelelő oszlopok értékénél nullával jelöltük) nem található meg az SJR és a H-indexekben. Ennek két oka lehetséges. Az egyik ok, hogy öt esetben azokat egyáltalán nem sorolták a földrajzi tematikájú lapok közé, a másik pedig az, hogy három esetben a földrajzi témakört feldolgozó folyóiratokon belül azokat nem az Earth and Planetary témakörbe, hanem a geográfiának a társadalomtudományi témaköréhez csoportosították. Szeretnénk hangsúlyozni, hogy mind a 8 szakfolyóirat minősített az SJR és a H-indexek szerint is, de más témacsoportokban. Az egyes folyóiratok négy különböző szempont szerinti rangsorának adatai ékesen bizonyítják, amit írásunk révén igazolni szeretnénk, és amire már többször is felhívtuk a figyelmet. Nem elegendő csupán egyetlen minősítő rendszer adatait figyelembe venni, amikor a folyóiratok kvalitási mutatóját állítjuk össze. Ennek szemléltetésére, a teljesség igénye

nélkül, néhány szélsőséges adatot szeretnénk szövegszerűen is kiemelni. A JIF rangsor szerint a 7. helyen lévő International Journal of Digital Earth című folyóirat az EF szerint csupán a 30., az SJR indikátora szerint a 185., míg a H-index értéke szerint csupán az 538. helyen áll. A másik esetben a Cryosphere JIF rangsora igen előkelő, a 2., ám EF értéke szerint csupán a 7. helyen látható, és már az SJR rangsora (18.) szerint sem, de még inkább a H-index értéke (281. hely) szerint nem emelkedik ki ilyen mértékben. Hasonló példák tucatjait tudnánk még elmondani, de minden szöveges bemutatásnál többet mond az egyes folyóiratok eredményeit mutató táblázat adataiban történő elmélyülés.

6. táblázat A kiemelkedő minősítésű folyóiratok különböző szempontú értékelése eredményeinek adatai az „Earth and Planetary” kategóriában

Table 6. Results of the multi-aspect assessment of journals with outstanding evaluation in the ‘Earth and Planetary’ category

FULL JOURNAL TITLE	JIF	EF	SJR	H
	RANGSOR (N=46)	RANGSOR (N=46)	RANGSOR (N=1387)	RANGSOR (N=1387)
GLOBAL ECOLOGY AND BIOGEOGRAPHY	1	6	0	0
Cryosphere	2	7	18	281
JOURNAL OF BIOGEOGRAPHY	3	3	0	0
QUATERNARY SCIENCE REVIEWS	4	1	48	19
LANDSCAPE ECOLOGY	5	12	0	0
JOURNAL OF QUATERNARY SCIENCE	6	17	116	116
International Journal of Digital Earth	7	30	185	538
JOURNAL OF GLACIOLOGY	8	10	80	126
ISPRS JOURNAL OF PHOTOGRAMMETRY AND REMOTE SENSING	9	18	90	98
LANDSCAPE AND URBAN PLANNING	10	11	0	0
IEEE Journal of Selected Topics in Applied Earth Observations and Remote Sensing	11	16	112	299
EARTH SURFACE PROCESSES AND LANDFORMS	12	9	188	80
GEOMORPHOLOGY	13	4	162	46
GLOBAL AND PLANETARY CHANGE	14	8	118	65
Quaternary Geochronology	15	20	96	257
BOREAS	16	24	182	188
PROGRESS IN PHYSICAL GEOGRAPHY	17	22	163	127
QUATERNARY RESEARCH	18	15	194	73
ANNALS OF GLACIOLOGY	19	19	115	126
PALAEOGEOGRAPHY PALAEOCLIMATOLOGY PALAEOECOLOGY	20	2	168	36
Aeolian Research	21	28	193	462
HOLOCENE	22	13	173	72
PERMAFROST AND PERIGLACIAL PROCESSES	23	26	207	203
QUATERNARY INTERNATIONAL	24	5	213	118
GIScience & Remote Sensing	25	37	332	473
INTERNATIONAL JOURNAL OF GEOGRAPHICAL INFORMATION SCIENCE	26	21	0	0
PHOTOGRAMMETRIC ENGINEERING AND REMOTE SENSING	27	23	186	69
ANTARCTIC SCIENCE	28	25	386	191
ARCTIC ANTARCTIC AND ALPINE RESEARCH	29	27	342	177
Journal of Geographical Sciences	30	29	393	445
Journal of Maps	31	32	471	615
ARCTIC	32	31	0	0
GEOGRAFISKA ANNALER SERIES A-PHYSICAL GEOGRAPHY	33	35	418	278
PHOTOGRAMMETRIC RECORD	34	39	329	315
MOUNTAIN RESEARCH AND DEVELOPMENT	35	33	0	0
JOURNAL OF COASTAL RESEARCH	36	14	428	157
PHYSICAL GEOGRAPHY	37	38	697	346
GEOINFORMATICA	38	36	0	0
ZEITSCHRIFT FUR GEOMORPHOLOGIE	39	34	644	401

Geomorphologie-Relief Processus Environnement	40	40	629	746
Geografia Fisica e Dinamica Quaternaria	41	43	533	576
Journal of Spatial Science	42	42	756	581
Erdkunde	43	41	591	440
ERDE	44	45	704	580
Acta Geographica Slovenica-Geografski Zbornik	45	44	612	737
Revista de Geografia Norte Grande	46	46	982	851

Forrás: JCR SCImago Journal & Country Rank és Journal Citation Reports ; a szerző gyűjtése és szerkesztése /
 Source: JCR SCImago Journal & Country Rank and Journal Citation Reports; data compiled by the author)

Áttérve a másik, a társadalomtudományi szempontú geográfia témacsoportnak az előzőhöz teljesen azonos szempontú értékelésére, ebben az esetben is hasonlóak a tapasztalataink. (7. táblázat) Ebben az esetben a kategória 76 szakfolyóiratából 14 periodika minősítése hiányzik az SJR, valamint a H-index rangsora szerint, ezeket szintén nullás értékkel jelöltük a megfelelő oszlopban. Az okok ugyanazok, mint azt fentebb már leírtuk. Állításunk igazolására néhány szélsőségesnek mondható értékre ebben az esetben is szeretnénk a figyelmet felhívni. A Journal of Maps JIF (33.) és EF (39) rangsora – figyelembe véve a 76 címet – közepes értékűnek mondható, ám a másik két esetben (SJR rangsora a 171.; H-index rangsora 274.), amik az előzőknél jóval nagyobb számok, így azt gondolhatnánk, hogy ezek szerint a szaklap rang szerinti besorolása jóval gyengébb. Ám a valóságban ez nem így van. Tekintettel arra, hogy az utóbbi két esetben a halmaz elemei 631 címet tesznek ki, ezért a 171. hely az első harmadba sorolja a lapot, míg a 274. hely pedig a közepesnél jobb értéket jelent. Amire még fel szeretnénk hívni a figyelmet, hogy ebben a kategóriában – ritka kivételként – két szaklaponál is előfordul, hogy mind a négy értékelő rendszer szerint kategóriájának legjobb eredményeit mutatják. Ezek az első két helyen szereplő folyóirat, a Global Environmental Change-Human and Policy Dimensions és a Progress in Human Geography. Mindezekben túl az is látható, hogy a négyféle minősítés eredményei ugyan csaknem minden esetben eltérnek egymástól, ám – meglátásunk szerint – ebben a kategóriában nem olyan nagy léptékű az eltérés, mint azt az előző táblázat esetében tapasztaltuk.

7. táblázat A kiemelkedő minősítésű folyóiratok különböző szempontú értékelése eredményeinek adatai a „Geography” kategóriában

Table 7. Results of the multi-aspect assessment of journals with outstanding evaluation in the ‘Geography’ category

Full Journal Title	JIF rangsor (N=76)	EF rangsor (N=76)	SJR rangsor (N=631)	H rangsor (N=631)
GLOBAL ENVIRONMENTAL CHANGE-HUMAN AND POLICY DIMENSIONS	1	1	3	3
PROGRESS IN HUMAN GEOGRAPHY	2	4	1	2
TRANSACTIONS OF THE INSTITUTE OF BRITISH GEOGRAPHERS	3	11	2	14
LANDSCAPE AND URBAN PLANNING	4	3	0	0
ECONOMIC GEOGRAPHY	5	18	8	29
POLITICAL GEOGRAPHY	6	16	6	23
Journal of Transport Geography	7	6	13	31
APPLIED GEOGRAPHY	8	7	50	38
JOURNAL OF ECONOMIC GEOGRAPHY	8	13	5	20
ANNALS OF THE ASSOCIATION OF AMERICAN GEOGRAPHERS	10	9	22	9
ANTIPODE	11	8	10	21
REGIONAL STUDIES	12	10	0	0
GEOGRAPHICAL JOURNAL	13	28	54	49
CULTURAL GEOGRAPHIES	14	32	26	76
Population Space and Place	15	19	37	46
GEOFORUM	16	5	0	0

INTERNATIONAL JOURNAL OF URBAN AND REGIONAL RESEARCH	17	12	0	0
INTERNATIONAL JOURNAL OF GEOGRAPHICAL INFORMATION SCIENCE	18	15	53	10
ENVIRONMENT AND PLANNING A	19	2	38	5
GLOBAL NETWORKS-A JOURNAL OF TRANSNATIONAL AFFAIRS	20	21	0	0
GEOGRAPHICAL ANALYSIS	21	40	111	48
COMPUTERS ENVIRONMENT AND URBAN SYSTEMS	22	25	77	32
ENVIRONMENT AND PLANNING D-SOCIETY & SPACE	23	14	17	13
Journal of Geographical Systems	24	38	115	65
PROFESSIONAL GEOGRAPHER	24	30	123	35
Transactions in GIS	26	34	0	0
URBAN GEOGRAPHY	27	22	46	50
SOCIAL & CULTURAL GEOGRAPHY	28	23	51	42
SOCIOLOGIA RURALIS	29	41	0	0
Childrens Geographies	30	42	93	87
EUROPEAN PLANNING STUDIES	31	17	83	37
AREA	32	20	24	33
Journal of Maps	33	39	171	274
Gender Place and Culture	34	29	0	0
CANADIAN GEOGRAPHER-GEOGRAPHE CANADIEN	35	47	86	84
Mobilities	36	37	57	140
AUSTRALIAN GEOGRAPHER	37	48	162	103
Cambridge Journal of Regions Economy and Society	38	26	47	179
Geographical Research	39	44	117	81
TIJDSCHRIFT VOOR ECONOMISCHE EN SOCIALE GEOGRAFIE	40	31	106	71
Landscape Research	41	42	159	115
JOURNAL OF GEOGRAPHY	42	54	208	177
JOURNAL OF HISTORICAL GEOGRAPHY	43	36	116	114
PAPERS IN REGIONAL SCIENCE	44	27	87	52
Cartography and Geographic Information Science	45	49	186	57
Geopolitics	46	33	102	108
Moravian Geographical Reports	47	68	149	364
Asia Pacific Viewpoint	48	51	192	134
Applied Spatial Analysis and Policy	49	57	227	372
GEOGRAFISKA ANNALER SERIES B-HUMAN GEOGRAPHY	49	46	125	64
Geografisk Tidsskrift-Danish Journal of Geography	51	63	156	226
GEOGRAPHY	52	72	394	215
Island Studies Journal	53	69	204	432
ANNALS OF REGIONAL SCIENCE	54	24	0	0
SINGAPORE JOURNAL OF TROPICAL GEOGRAPHY	55	55	233	116
EURASIAN GEOGRAPHY AND ECONOMICS	56	35	122	104
Space and Culture	57	50	269	195
New Zealand Geographer	58	64	348	229
Urban Policy and Research	59	51	191	256
Geografie	60	62	0	0
GEOGRAPHICAL REVIEW	61	44	181	110
Erdkunde	62	56	241	167
JOURNAL OF GEOGRAPHY IN HIGHER EDUCATION	63	53	226	85
Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie	64	73	380	312
South African Geographical Journal	65	66	338	258
SCOTTISH GEOGRAPHICAL JOURNAL	66	60	351	232
Norsk Geografisk Tidsskrift-Norwegian Journal of Geography	67	61	318	146
Imago Mundi-The International Journal for the History of Cartography	68	64	0	0
ERDE	69	67	0	0
CARTOGRAPHIC JOURNAL	70	58	0	0
Revista de Geografia Norte Grande	71	69	506	423
MITTEILUNGEN DER OSTERREICHISCHEN GEOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT	72	76	402	454
Geodetski Vestnik	73	73	0	0
Scripta Nova-Revista Electronica de Geografia y Ciencias Sociales	74	59	563	543

Revue de Géographie Alpine-Journal of Alpine Research	75	75	362	358
Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles	76	69	471	402

Forrás: JCR SCImago Journal & Country Rank és Journal Citation Reports ; a szerző gyűjtése és szerkesztése /
 Source: JCR SCImago Journal & Country Rank and Journal Citation Reports; data compiled by the author

ÖSSZEFOGLALÁS

Empirikus kutatásunk alapján készült dolgozatunk végéhez érve megállapíthatjuk, hogy kutatási célunk és az annak eredményeként megjelenő adatok több szempont szerint is egyetlen irányba mutatnak. Igazolják előzetes állításunkat, mely szerint a folyóiratok kvalitásainak megállapítására ma már a világban sokféle minősítő rendszer létezik, és ezek együttes, szakszerű, módszeres, tudatos alkalmazása, használata képes csak valós képet festeni a földrajzi tematikájú szaklapok minőségéről, tudományos közéletbe való beágyazottságáról, hasznosulásáról. A különböző mérési metódusok más és más szempontokat állítanak a fókuszba, de mindegyikben közös, hogy citációkra alapozva, kvantitatív módszerek alkalmazásával végez kvalitatív értékeléseket. Mindezeket túl írásunk nem csupán az általánosítható megállapításokat írja le, hanem az egyes szaklapok számszerűsíthető mennyiségi és minőségi jellemzőit, adatait is közli. Ezzel alkalom nyílt arra is, hogy a világ földrajzi szakirodalmának egyik és a tudományos reputációnkat elsődlegesen befolyásoló, talán legfontosabb komponensével, a szakmai folyóiratokkal közelebbről is megismerkedjünk. S hogy miben segítik a tudományos közéletet és annak szereplőit ezek az ismeretek? Mindenekelőtt és elsősorban abban, hogy tudományos közegünk működési mechanizmusait meg tudjuk érteni, így abban sokkal biztonságosabban és eredményesebben legyünk képesek munkálkodni. Másodsorban abban, hogy ezeknek az ismereteknek a birtokában tudatosabban építhessük tudományos karrierünket, hatékonyabbak lehessünk a pénzügyi források kutatási céljainkhoz történő elnyerésében. Harmadsorban pedig abban, hogy szembesüljünk a saját, valamint teamünk kutatási eredményeit közzétevő, az érdekeltségi körünkbe tartozó kiadványok státuszával, nemzetközi szinten történő ismertségével és elismertségével. Az ezekkel a szempontokkal, a valós és többféle mérőszámmal igazolt státusszal való szembesülés lehetővé teszi, hogy az indikátorok eredményeként megjelenő reputációs képen változtassunk, pozitív irányba mozdítva azt. A geográfiai szakirodalomnál maradván konkrét példát is mutatunk. Vizsgálatunk eredményei egyértelműen azt mutatják, hogy a minősítő rendszerekben a hazai földrajzi periodikák meglehetősen alul reprezentáltak. Meglátásunk szerint azonban ennek okát nem elsősorban a kiadványok minőségi gyengeségeiben kell keresnünk, jóllehet nincs olyan magas minőség, amin ne lehetne javítani, hanem inkább abban, hogy a szakma, a geográfiai szakirodalom gondozásában meghatározó szervezetek ma még nem tudnak megfelelően élni a nemzetközi reputációt meghatározó eszközök, lehetőségek, szolgáltatások alkalmazásával, használatával.

Ugyanakkor azt is el kell mondanunk, hogy dolgozatunk nem térhetett ki valamennyi értékelő rendszer valamennyi adatának összegyűjtésére, elemzésére. Amint azt az egyes adatbázisok, mérési rendszerek bemutatásával foglalkozó fejezetben leírtuk, a szolgáltatások számos más tartalmú és más jellegű, igen hasznos adatokat, statisztikai számsorokat, diagramokat is közölnek, amelyek nem csupán a kutatók, hanem a tudományszervezéssel, a tudomány menedzselésével és nem utolsósorban a tudományos műhelyek, teamek, továbbá a kutatók teljesítményeinek értékelésével, támogatásával foglalkozó szakemberek számára is nélkülözhetetlen források; már amennyiben komolyan veszik

feladataikat. Tapasztalataink szerint ebben a körben csak igen kevesen ismerik ezeket a lehetőségeket és még kevesebben vannak azok, akik az így nyert információkat alkotó módon képesek használni is. Ennek legfőbb okát a tudomány- és bibliometriai elméleti és praktikus ismeretek hiányában véljük megtalálni. Pedig ma már megkerülhetetlen, hogy mind a tudomány művelői, mind pedig a tudományos élet szervezői, menedzselői e téren is alapos felkészültséggel, biztos tudással, napi rutinnal rendelkezzenek, szakmai kompetenciáik körébe ezeknek is bele kell tartozni. A tudomány művelése a globális, az egész világra kiterjedő térben ma már a legnagyobb profizmust követeli, éppen ezért elfogadhatatlan, hogy a tudomány szervezésében, a tudományos eredmények mérésében, menedzselésében továbbra is az amatőrizmus érvényesüljön. Ennek a hiánynak a megszüntetésére – véleményünk szerint – csupán úgy lesz mód, ha a képzésben, a tudósok felkészítésében, valamint a tudomány menedzselésében szereplők továbbképzésében teret engedünk az ilyen tartalmú ismeretek átadásának is.

Záró fejezetünkben szeretnénk a figyelmet röviden felhívni a közelmúltban indult és rohamosan terjedő, ám írásunk tartalmát már részben meghaladó, részben pedig szétfeszítő, alternatív mérési módszerekre is. Tesszük ezt azért, mert meglátásunk szerint a közeli jövőben a hagyományos és írásunkban részletezett mérési metódusok mellett legalább azokhoz hasonló fontosságúvá válnak az úgynevezett altmetric rendszerek, az alternatív mérési módszerek. Ezt az állításunkat mi sem igazolja jobban, mint az, hogy a hagyományos tudományometriai méréseket, a folyóiratok minőségét tradicionális metódusokkal mérő szolgáltatók is kidolgozták és nyilvánossá tették saját alternatív mérési rendszereiket. Az altmetric lehetőségek annyiban jelentenek többet a hagyományosnál, hogy azokban már nem csupán a hagyományos közlési csatornákon – folyóiratokban, e-folyóiratokban, monografikus kiadványokban stb. – publikálásra került tartalmak közlésére és megmértetésére van mód, hanem az úgynevezett web 2.0 lehetőségek eredményeként létrejövő tartalmakéra is. Az először 2004-ben, Tim O'Reilly által használt web 2.0 terminus technikus tartalmának legfőbb jellemzője, hogy elsősorban a közösségekre épülnek, minden esetben interaktívak, azaz a felhasználók közösen készítik a tartalmat, illetve megosztják egymással és egymás információit. Legismertebb megjelenési formáik a wikik, a blogok, mikroblogok, a Twitter, a Facebook, MySpace, LinkedIn, a kép, a zenei, valamint a video, továbbá a térkép megosztó oldalak, a virtuális konferenciák stb. A web 2.0-ás világháló egyre inkább szerephez jut a tudományban is, ennek ékes példája, hogy 2011 szeptemberében a Kutatók Éjszakájának egyik nagy attrakciója volt a kutatói blogok és a kutatói weboldalak találkozója. Ezek a közlési csatornák, így az azokban megjelenő közlemények azonban eddig kívül estek a tudománymetria által befogható és ezért a mérésekbe, minősítésekbe bevonható nyilvánosságon. Az alternatív mérési technikák megjelenésével azonban lehetővé vált ezek elérése, regisztrálása, feltárása is. (ALTMETRIC, 2016; IMPACTSTORY, 2016)

A másik, napjainkban egyre rohamosabban terjedő lehetőség a szerzői profilok (tudományos selfiek) megjelenése az interneten, ami lehetővé teszi, hogy a tudósok, a tudományos eredmények, valamint az azok nyomán keletkezett publikációk nagyobb jelenlétet nyerjenek a Neumann galaxisban. A két új típusú rendszer egyben lehetővé teszi a kétféle módszer egyidejű alkalmazását is. A hagyományos idézettségi adatokon túl ezek a mutatók már kitérnek többek között arra is, hogy hányan nézték meg az oldalt, mennyien fűztek megjegyzést a cikkhez a kommentelő felületeken, blogokban, hányan

idéztek vagy említették valamely wiki-alkalmazásban, a Twitteren vagy a Facebookon, továbbá arra is, hogy hányan mentették el a hivatkozást közösségi könyvjelzővel a Mendeley vagy CiteULike rendszerébe. Az új mutatók generálásával és követésével a közösségi médiának óriási szerepe lehet abban, hogy a kutatók tudományos tevékenysége több oldalról is megvilágítást nyerjen. Ezekkel az eszközökkel a gyakran csupán tiszavirág életű és korábban rejtett tudományos kommunikációs folyamatok is láthatókká válnak, a fogadtatást jelző mutatók pedig szélesebb körben és gyorsabban informálnak az új eredmények hatásáról, ezzel kiegészítik a hagyományos tudományometriai modellt. (HAJNAL WARD J.-BEJARANO, W.-DUDÁS A. 2014.) A legfontosabb tudósprofil alkalmazások többféle elmélet alapján készülnek: vannak közöttük úgynevezett keresőmotor típusú alkalmazások, mint például a Google Scholar Citations és Microsoft Academic Search. Más szempontok szerint működnek a fájlmegosztó közösségi rendszerek: a BEPress Selected Works, az academia.edu és a ResearchGate. Megint más értékek kerülnek a középpontba a személyi lapokra fókuszáló szolgáltatásoknál, mint az ORCID, ResearcherID, továbbá az szerzői szempontokat és a hivatkozásokat közösen kezelő rendszereknél, mint például az Elsevier szolgáltatása, a Mendeley. Az új típusú alkalmazások viszonylag friss keletűek, általában 2010 körül szerveződtek, ám ennek ellenére ma már milliók használják azokat. Meggyőződésünk, hogy az alternatív mérési módszerek igen komoly jövő előtt állnak, ezért ajánljuk az azokkal történő barátkozást, majd a rendszerek használatát. Ám további, részletező ismertetésük meghaladja jelen vállalkozásunk kereteit, elemző bemutatásuk már egy másik tanulmánynak lehet majd célja.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BEALL, J. 2016: Scholarly Open Access. <https://scholarlyoa.com/2016/01/05/bealls-list-of-predatory-publishers-2016/> (2016. június 29.)
- BERGSTROM, C.-WEST, J. D.-WISEMAN, M. A. 2008: The Eigenfactor Metrics. *The Journal of Neuroscience*, Vol. 28. No. 5. pp. 11433-11434. <http://www.jneurosci.org/content/28/45/11433.full.pdf+html> (2016. június 23.)
- BERHIDI A.-SZLUKA P.-VASAS L. 2009: Tudományometriai újdonságok. Vége az Impakt Faktor egyeduralmának? *Magyar Onkológia*, 53. évf. 2. sz. pp. 115-125.
- BIKÁDI K. 2014: Trendek a tudományos publikálásban. *Orvosi Könyvtárak*, 11. évf., 2. sz. pp. 8-18. http://lib.semmelweis.hu/moksz/hirlevel/OVOSI_KONYVTARAK_2014_2szam.pdf (2016. június 26.)
- BORNMAN, L.-LEYDESDORFF, L.- WALCH-SOLIMENA, C. Ettl, C. 2011: Mapping excellence in the geography of science: An approach based on Scopus data. *Journal of Informetrics*, Vol. 5. Issue 4. pp. 537– 546.
- BORNMAN, L.-WALTMAN, L. 2011: The detection of “hot regions” in the geography of science. A visualization approach by using density maps. *Journal of Informetrics*, Vol. 5. Issue 4. pp. 547– 553.
- BRADFORD, S. C. 1936: Sources of information on specific subjects. *Engineering*, Vol. 87. pp. 85-86.
- BRAUN T.- GLÄNZEL, W.-SCHUBERT A. 2006: A Hirsch-type index for journals. *Scientometrics*, Vol. 69. No. 1. pp. 169-173. <http://sci2s.ugr.es/sites/default/files/files/TematicWebSites/hindex/Braunetal2006.pdf> (2016. június 24.)

- BUDAPESTI FELHÍVÁS A SZABAD HOZZÁFÉRÉS ÉRDEKÉBEN. (2002): <http://www.budapestopenaccessinitiative.org/translations/hungarian-translation> (2016. június 29.)
- BUJDOSÓ E. 1986: Bibliometria és tudománymetria. Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, 217 p.
- THE COST OF KNOWLEDGE 2016: 16116 Researchers Taking a Stand. <http://thecostofknowledge.com/> (2016. június 29.)
- DE SOLLA PRICE, D. J. 1963: Little Science, big Science. Columbia University Press, New York, 119 p.
- DUDÁS A. 2015: Folyóirat – ismertség, elismertség, indexelés. Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 62. évf. 7–8. sz. pp. 251–274. http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?sid=84d9534b8f9fc0ca86aa0173467c522c&issue_id=572&id=6065 (2016. június 25.)
- GARFIELD, E. 1955: Citation Indexes for Science. A New Dimension in Documentation through Association of Ideas. Science, Vol. 72. pp. 108-111.
- GARFIELD, E. 2009: The evolution of the Science Citation Index. Contributions to Science, Vol. 5. No. 1. pp. 63-70.
- GORRAIZ, J.-GUMPENBERGER, C.-GLADE, T. (2016): On the bibliometric coordinates of four different research fields in Geography. Scientometrics, Vol. 101., Issue 2. pp. 873–897.
- GRACZYNSKI, M. R. (2000): Index Copernicus, a Közép- és Kelet-Európa tudományos folyóiratait rangsoroló rendszer. Miért van szükség index készítésére a régióban? Orvosi Hetilap, 141. évf. 37. sz. <http://www.vitalitas.hu/olvasosarok/online/oh/2000/37/6.htm> (2016. június 30.)
- HAJNAL WARD J.-BEJARANO, W.-DUDÁS A. 2014: Tudományos szelfi: szerzői profilok az interneten. Könyvtári Figyelő, 60. évf., 3. sz. <http://ki.oszk.hu/kf/2014/10/tudomanyos-szelfi-szerzoi-profilok-az-interneten/> (2016. július 20.)
- HOLL A. 2013: A nyílt hozzáférés nemzetközi és hazai áttekintése. Könyv és Nevelés, 15. évf. 2. sz. <http://olvasas.opkm.hu/Plugins/KonyvEsNeveles/index.php?view=articlePrint&id=1383> (2016. június 29.)
- HOLL A. 2013: Parazita folyóiratok (predatory journals). https://www.mtmt.hu/system/files/parazita_folyoiratok.pdf (2016. június 29.)
- HOLL A. 2016: Tudományos kommunikáció a XXI. században-Open Science. Magyar Tudomány, 177. évf. 3. sz. pp. 307-316.
- JACSÓ, P. 2005: Peter’s Picks & Pans: Aardvark, JCR on the Web, EuroFactor. Information Today, Vol. 29. No. 6. pp. 54-58. <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=17&sid=6b6b1a6c-7b95-47d3-beed-7a6ae3a241d8%40sessionmgr4002&hid=4207> (2016. június 20.)
- JAKOBASVILI, Z. A.-FREYTAG, J.-ISAEV, G. N.-KODOLA, V. E. 2001: Das Moskauer „Internationale Zentrum für wissenschaftliche und technische Information” (IZWTI) in Vergangenheit und Zukunft. Information Wissenschaft und Praxis, Vol. 52. No. 4. pp. 201–210.
- LEWIS, D. W. 2012: Inevitability of Open Access. College & Research Libraries, Vol. 73. No. 5. pp. 493-506. <http://crl.acrl.org/content/73/5/493.full.pdf> (2016. június 25.)
- LOTKA, A. J. 1926: The frequency distribution of scientific productivity. Journal of the Washington Academy of Sciences, Vol. 16. pp. 317-323.

- MAGYAR TUDOMÁNYOS MŰVEK TÁRA. 2016: Szakterületi folyóiratrangsor az MTMT-ben. https://www.mtmt.hu/sites/default/files/utmutatok/szakterületi_folyoiratrangsor_az_mtmt-ben.pdf (2016. június 23.)
- MISZLER T. 2014: Egy eredményalapú tudományértékelő modell: a norvég tudományindex. In: VARGA K. (szerk.): Összehasonlít(hat)ó könyvtárügy. Tanulmánykötet a PTE FEEK 10 éves Könyvtár-és Információtudományi Intézete oktatóinak és hallgatóinak munkájából. Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar, Pécs, pp. 209-222.
- MOHOR J. 2013: A nyílt hozzáférés elkerülhetetlen. Könyvtári Figyelő, 59. évf. 4. sz. pp. 801-804. <http://ki.oszk.hu/kf/2013/12/a-nyilt-hozzaferes-elkerulhetetlen/> (2016. június 25.)
- OXENHAM, R. 2016: Meet the Robin Hood of Science. 2016. február 9. <http://bigthink.com/neurobonkers/a-pirate-bay-for-science> (2016. június 29.)
- PÁLOS M. 2015: Kalózkodásra kényszerülnek a magyar tudósok. Origo, 2015. január 25. <http://www.origo.hu/kultura/20150120-kalozkodasra-kenyszerulnek-a-magyar-tudosok.html> (2016. június 29.)
- SCHUBERT A. 2015: Az impakt faktor és akiknek nem kell. Orvosi Hetilap, Vol. 156. évf. 26. sz. pp. 1065-1069. https://www.researchgate.net/publication/279062547_Az_impaktfaktor_es_akiknek_nem_kell (2016. június 20.)
- SIPOS A. M. 2012: Academic Handicap on the Academic Potential of the Central and Eastern European Region. In: BERGHAUER S. et al. (szerk.): Társadalomföldrajzi kihívások a XXI. század Kelet-Közép-Európájában. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász, pp. 386-393.
- SIPOS A. M. 2014: A „publish or perish” lehetőségei a hazai felsőoktatásban. In: MÉSZÁROS A. (szerk.): A felsőoktatás tudományos, módszertani és munkaerőpiaci kihívásai a XXI. században. Széchenyi István Egyetem, Győr, pp. 134-149.
- SIPOS A. M.-NAGY M. M. 2015: A „publish or perish” paradigmája Köztes-Európa országaiban. In: NÁMESZTOVSZKI ZS.-VINKÓ A. (szerk.): 21. Multimédia az oktatásban és 2. IKT az oktatásban konferencia. Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, pp. 175-185. http://www.mmo.njszt.hu/Kiadvanyok/2015/MMO2015_Proceedings.pdf (2016. június 20.)
- SOÓS S.-SCHUBERT A. 2014: A tudományos folyóiratok kutatásértékelési célú osztályozási gyakorlatának korszerűsítése az MTMT adattartalmának felhasználásával. [Kézirat] MTA KIK Tudománypolitikai és Tudományelemzési Osztály, Budapest, 19 p. URL http://www.mtakszi.iif.hu/docs/jelentesek/TTO_jelentes_MTMT2_D6.pdf (2016. június 21.)
- SZUHI A. 2016: A Google lenullázza az összes oldal PageRankjét! Megszűnik a PageRank. <http://ite.hu/a-google-lenullazza-az-osszes-oldal-pagerankjet-megszunik-a-pagerank/> (2016. június 24.)
- TELEKI P. 1917: A földrajzi gondolat története. Szerzői kiadás, Budapest, 231 p. http://mtdaportal.extra.hu/books/teleki_pal_a_foldrajzi_gondolat_tortenete.pdf (2016. június 20.)
- TÓTH R. 2016: Kié a tudomány, és hogyan szerezzük meg? <http://lumens.hu/2016/02/25/kie-a-tudomany-es-hogyan-szerezzuk-meg/>
- VARGA M. 2016: A tudomány publikációs válsága (és egy lehetséges kiút). <http://sciencemeetup.444.hu/2016/04/10/a-tudomany-publikacios-valsaga-es-egy-lehetseges-kiut> (2016. június 26.)
- WIKIPEDIA.EN. 2016: PageRank. <https://hu.wikipedia.org/wiki/PageRank> (2016. június 24.)

WEBSTER, D. 2000: Emerging responses to the science journal crisis. Újabb válaszok a tudományos folyóiratok válságára. Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 47. évf. 12. sz. Tömörítette Papp István. http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=1539&issue_id=29 (2016. június 26.) A tanulmány eredeti, angol nyelvű megjelenése: IFLA Journal (2000), Vol. 26. 2. sz. pp. 97-102. <http://www.ifla.org/files/assets/hq/publications/ifla-journal/archive/jour2602.pdf> (2016. június 26.)

A szövegben, a diagramokban és a táblázatokban feldolgozott adatok forrásai

ALTMETRIC. 2016: <https://www.altmetric.com/> (2016. július 20.)

DOAJ. 2016: <https://doaj.org/> (2016. június 25.)

EIGENFACTOR.ORG. 2016: Journal Ranking. <http://www.eigenfactor.org/projects/journalRank/journalsearch.php> (2016. július 20.)

ELSEVIER B. V. 2016: GeoBase. <https://www.elsevier.com/solutions/engineering-village/content/geobase> (2016. július 1.)

EUROPÄISCHE KOMMISSION. 2016: Eurostat. Ausgaben für Forschung und Entwicklung, nach Leistungssektor. <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tsc00001&language=de> (2016. július 23.)

ESSENTIAL SCIENCE INDICATORS. 2016: <https://esi.incites.thomsonreuters.com/IndicatorsAction.action> (2016. július 20.)

IMPACTSTORY. 2016: <https://impactstory.org/> (2016. július 20.)

INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL. 2016: ICI Journals Master List 2014. [Adatbázis.] Index Copernicus International, Warsaw. <http://journals.indexcopernicus.com/masterlist.php> (2016. június 20.)

INTERNATIONAL IDENTIFIER FOR SERIALS INTERNATIONAL CENTRE. 2016: The ISSN International Register in figures, Number of records per status. International Identifier for Serials International Centre, Paris. <http://www.issn.org/understanding-the-issn/the-issn-international-register/> (2016. június 22.)

JOURNAL CITATION REPORTS. 2016: <https://jcr.incites.thomsonreuters.com/JCRJournalHomeAction.action> (2016. július 20.)

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁR ÉS INFORMÁCIÓS KÖZPONT. 2016: Elektronikus Információszolgáltatás Nemzeti Program. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Budapest. <http://eisz.mtak.hu/index.php/hu/> (2016. június 21.)

MAGYAR TUDOMÁNYOS MŰVEK TÁRA. 2016: Minősített repozitóriumok. <https://www.mtmt.hu/minositett-repozitoriumok> (2016. június 29.)

OPEN ACCESS SCHOLARLY PUBLISHERS ASSOCIATION. 2016: Members. <http://oaspa.org/membership/members/> (2016. június 29.)

OPEN DOAR. 2016: Directory of Open Access Repositories. <http://www.opendoar.org/> (2016. június 29.)

ROAR. 2016: Registry of Open Access Repositories. <http://roar.eprints.org/> (2016. június 29.)

SCIMAGO. 2016: SJR – SCImago Journal & Country Rank. <http://www.scimagojr.com> (2016. november 14.)

ULRICHSWEB, GLOBAL SERIALS DIRECTORY. 2016: <http://ulrichsweb.serialssolutions.com/search/-373324822> (2016. június 21.)

WORLDOMETERS. 2016: Society & Media [Adatbázis] <http://www.worldometers.info> (2016. június. 20.)

Nezdei Csilla

Piachelyi vonzáskörzetek sajátosságai a balatoni üdülőkörzetben

ABSZTRAKT

A piachelyek vizsgálata napjainkban a fogyasztói oldalra fókuszál, térszerkezeti vonatkozásban viszont kevésbé kutatott terület. Magyarország egyik legjelentősebb üdülőkörzete példáján keresztül jól szemléltethető, hogy a történetileg eltérő társadalmi csoportokra, illetve turisztikai tevékenységre szervezett téregységek különbsége máig nyomon követhető. A Balaton térség különböző piachelyein végzett kutatás eredményei bemutatják a piachelyek közötti vonzáskörzeti különbségeket, a közvetlen értékesítési pontokat felkeresők térhasználatát, valamint a kereskedelmi kapcsolatok által kialakított településközi összeköttetéseket, amelyeket a mindennapos és az egyedi fogyasztói javak elérése motivál. A keresleti oldalról a helyi lakosok és a térségben ideiglenes jelleggel jelen lévők két csoportja határozható meg, amelyek eltérő szükségleteinek teljesítését célozzák a közvetlen értékesítési helyszíneken. A legnagyobb számban Veszprém, Somogy és Pest megyék lakói szólíthatók meg a piachelyeken, azonban a további dunántúli megyék lakossága is elérhető ezeken a tereken. A megyei jogú városok és nagyobb népességszámú településeken élők megjelenése, valamint az aprófalvas térségek népességének távolmaradása jól mutatja az ország más területein is tapasztalható társadalmi-gazdasági különbségeket. Mindennek igazolásához nyújt adalékot a piachelyi vonzáskörzetek vizsgálata is.

ABSTRACT

To research the catchment area today is focused on the consumer view, but there are only few analyze about the territorial structural aspect of it. The example of the Balaton Resort Area as one of the most important hungarian touristic area, can be illustrated the historical differences, which were based on the different social classes and geographical parts established for different touristic attractions. This study present the disparity of catchment areas which are based on the comparison of different market places, the spacial use of the direct selling points' visitors, and the inter-municipal relations conctructed by the trade relations to supply the casual and individual consumer needs' motivation.

As a demand site, the inhabitants and the temporarily attendees are the two main group which the traders establish their product range on the direct selling places (supply chains). The inhabitants of the county of Veszprém, Somogy and Pest can be talk on these regional market places, however, the inhabitants of Transdanubia means a dominant role in this case. Throught the different people from cities and the lack of the small villages' inhabitanst could present the one side of the hungarian social-economical disparities. This study could give an additions to present it by analyzing the catchment areas of the regional market places.

Kulcsszavak: vonzáskörzet, piachely, Balaton-térség

Keywords: catchment area, market place, Balaton Resort Area

BEVEZETÉS, CÉLKITŰZÉSEK

A piachelyek funkcióinak kutatása az elmúlt években felértékelődött, különös tekintettel az egymást követően megnyitott helyi termelői piacok vidékfejlesztési hatásának vizsgálatára. A magyar gyakorlatban a 2011. évi CXXXV. Törvény 1. §-ával beiktatott piachely-típus megjelenése nem új típusú közvetlen értékesítési pontokat jelent; azoknak számos hazai történeti előzménye ismert már a XX. századi szocialista állami berendezkedés idejéből is (ERDEI F. 1968). Az egyes piachelyek kutatása azért is lehet érdekes, mert hazánkban az 1990-es rendszerváltást követően kibővült vásárlási lehetőségek között a fogyasztók multicsatorna-használóvá váltak, azaz a szükségesnek tartott árucikkeket különböző értékesítési pontokon vásárolják meg. Ezzel szemben a hagyományos értelemben vett piacok (azaz piachelyek) más értékesítési helyszínek bővebb, illetve egyedibb kínálata, a termékek kedvezőbb ár-érték aránya ellenére is fennmaradtak.

A vizsgálat célja választ adni arra, hogy milyen fogyasztói csoportok veszik igénybe a Balaton Kiemelt Üdülőkörzet (BKÜ), mint az elemzés területi kerete, piacain elérhető termékeket és szolgáltatásokat, milyen elsődleges motivációk vezetnek a célcsoportokat, illetve milyen területi vonatkozásokat fogalmazhatunk meg a piachelyek kapcsán. A vizsgálat jelentős hangsúlyt helyez arra, hogy a vásárlók milyen távolságot hajlandóak megtenni a piac felkeresése érdekében; van-e különbség a mintaterület egyes téregységei között; megállapítható-e valamilyen területi jellegzetesség (pl. koncentráció valamely országrészben, járásban stb.); valamint kimutatható-e a piactípusok látogatói között területi eltérés, és mindaz milyen okokra vezethető vissza.

A piachelyek fejlesztésében megfigyelhető az aktuális kormányzati politika támogató hozzáállása is, például a helyi piacok létesítésére, fejlesztésére, illetve bővítésére kiírt pályázati lehetőségek formájában. A kormányzat e segítő szándékával a piachelyek vidékfejlesztési, illetve területfejlesztési eszközzé válhatnak, amennyiben ahhoz lokálisan a társadalmi-gazdasági (mint például a termelői ismeretek, munkaerő, pénzügyi lehetőségek, értékesítési lehetőségek, rendezett tulajdon- és birtokviszonyok, jogi-gazdasági szabályozó eszközök) és a természeti adottságok szintén rendelkezésre állnak.

Az eredmények elősegíthetik a térségfejlesztési szervezetek munkáját, a térségi humán és gazdasági tervezhetőséget, továbbá ráirányíthatják a figyelmet más térségek piachelyeinek fejlesztésében rejlő lehetőségekre.

MÓDSZEREK

A tanulmányt a megelőző (a kutatástörténeti fejezetben olvasható) kutatók forrásmunkáira támaszkodva készítettem el, elsősorban piackörzeti, vidékfejlesztési, fogyasztói/vásárlói magatartásra vonatkozó, valamint az alapvető kifejezések meghatározását elősegítő szakirodalmi anyagok áttekintésével. A (egy)személyes helyszíni felmérés lehetővé tette számomra a vásárlók helyhez fűződő viszonyának, illetve ott tartózkodásának mélyrehatóbb megismerését – a kérdezőbiztosi feladatkör betöltésével.

Az elemzés földrajzi keretét a Balaton Kiemelt Üdülőkörzet jelentette, ahol az élelmiszergazdasághoz kapcsolódóan több évtizedes konfliktusok ismertek (SÁNTHA A. 1983; VUICS T. 1985). A kutatás célterületének kijelölésekor lényeges szempont volt, hogy a piacok milyen szerepet töltenek be látogatóik értelmezésében, illetve hogyan kapcsolódnak az élelmiszergazdasági ágazathoz.

A felmérésben szereplő települések kiválasztása önkényes mintavételi módszerrel történt. Azokat a piacos helységeket határoztam meg mérési pontként, ahol a korábbi helyszíni kutatói megfigyelésem szerint a fogyasztók kritikus tömeget értek el, rendszerint kiszámítható(bb) forgalommal, minőségi termékkínálattal voltak leírhatók. A helyszínek megválasztását a piacműködtetői interjúk (n=24) szintén megerősítették. A munka készítése során kiemelt figyelem irányult arra, hogy a települések, illetve a Balaton északi és déli partja – a korábbi regionális tervezés eltérő fejlesztéseinek továbbélése miatt – összevethető legyen, továbbá arra, hogy a választott piacok ne koncentráltan helyezkedjenek el az üdülőkörzetben, hanem lehetőség szerint mind az északi és a déli, illetve a part(ment)i és háttértelepüléseket prezentálják. Mindezek alapján a vizsgálatban két vásárcsarnok, három hagyományosan vegyes termékkörű és két helyi termelői piac vett részt. Ugyan az üdülőkörzetben – a fogyasztói trendekhez igazodva – számos egyéb közvetlen termékértékesítési ponttal is találkozhat a látogató (bolhapiac, garázspiac, időszakos és alkalmi vásárok), azok nem képezték a vizsgálat részét esetlegességük, bonyolult nyomon követhetőségük és feltárhatóságuk miatt.

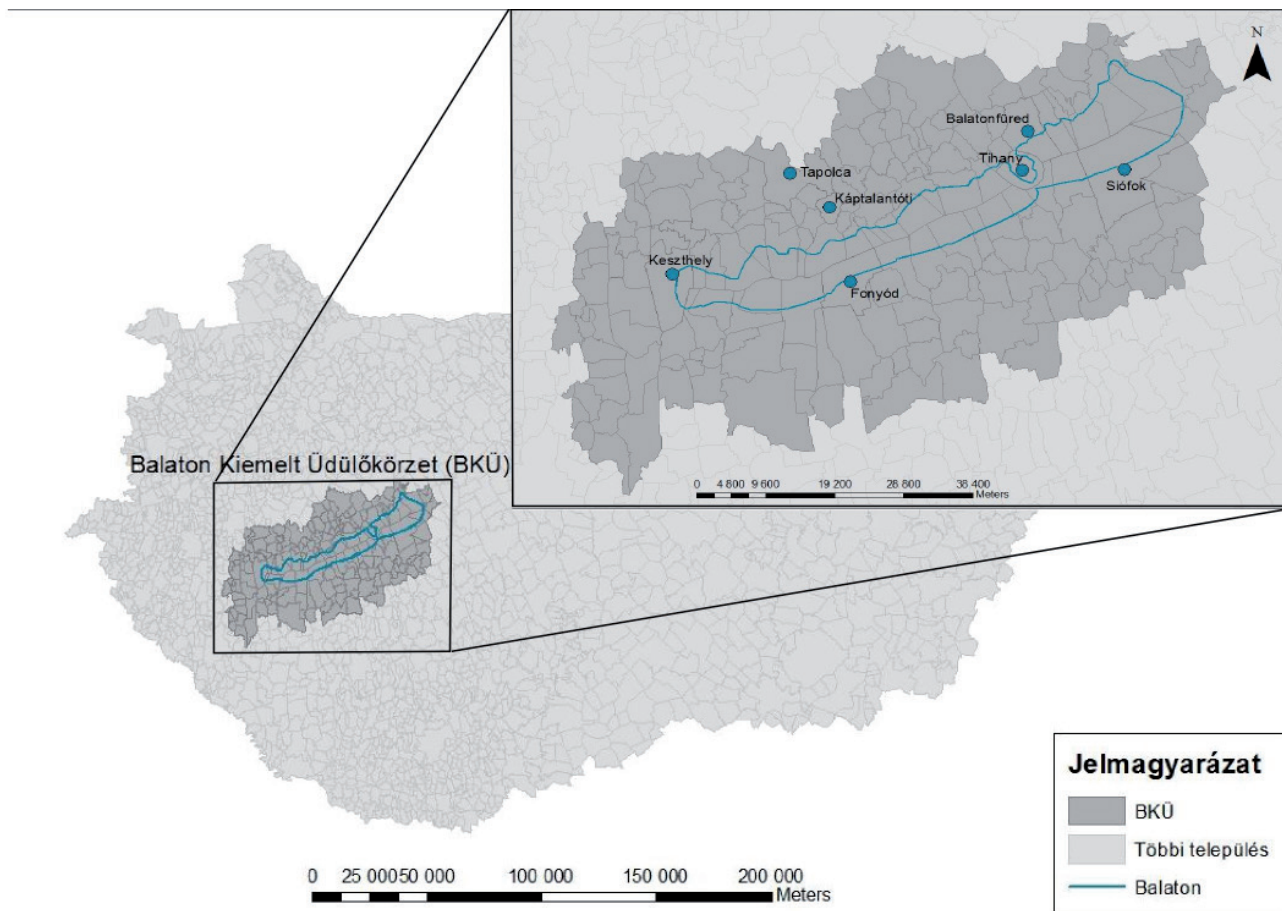
A piactípusok között megjelenő, új vidékfejlesztési alternatívaként szolgáló helyi termelői piacok vonzaskörzeti elemzése a hosszabb ideje működő piachelyekkel szembeni hasonlóságát és/vagy különbözőségét hivatott bemutatni. Vizsgálatomat hét piachelyszínen végeztem el, a Veszprém megyei részen négy, a Somogy megyei szakaszon kettő, míg a Zala megyei szakaszon egy helyszínt választottam ki, amelyek megismertethetik azt, hogy milyen okok játszanak szerepet abban, hogy a déli parton csekély számában található csupán egész évben felkereshető piachelyek.

A személyes felmérést három időszakban végeztem el: a tavaszi előszezonban (május hónap), a nyári főszezonban (július hónap) és az őszi utószezonban (szeptember hónap). A jelölt időszakokat annak alapján választottam meg, hogy a szezonális keresletben jelentkező lehetséges különbségek detektálhatók legyenek. A tavaszi időszakban a korábbi mintavétel a piacot felkeresők alacsony száma és a piachelyek mintegy 30-40%-ának szünetelése miatt nem volt indokolt.

A felmérés célcsoportját a felnőtt magyar lakosság jelentette, azonban a tanulmány a piacot felkeresők háttéradatainak sokszínűsége és a szezonális különbségek miatt nem törekedett a reprezentatív minta kialakítására (esettanulmány jellegű). A válaszadók összesített adataiban a turisták aránya, illetve az adott piachelyet első alkalommal felkeresők aránya két százalék alatt maradt, így a piachelyek felmérésem szerint esetlegesen mutathatják meg a turisták fogyasztási szokásait, illetve

piaci funkció-értelmezésüket. A turisták alacsony válaszadói hajlandósága szintén kedvezőtlenül befolyásolta véleményük megismerését (1. ábra).

1. ábra: A Balaton Kiemelt Üdülőkörzetben végzett kérdőíves felmérések helyszínei. Forrás: Saját felmérés.
Figure 1. Survey points in the Balaton Resort Area. Source: Own survey.

A piacok látogatóinak lakóhelyét a 2016-ban végzett személyes kérdőíves megkérdezés alapján határoztam meg. A több mint 450 papír alapú adat (n=454) digitalizálását, elemzését és az ábrák, táblázatok készítését táblázatkezelő eszköz segítségével végeztem el (MS Office Excel). A térbeli ábrázoláshoz térinformatikai szoftvert alkalmaztam (ArcGIS - ArcMap).

KUTATÁSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

A piacok kutatásával a nemzetközi szakirodalomban főképpen elméleti, módszertani és termékekkel, fogyasztókkal kapcsolatos specifikus megközelítésben végeztek felméréseket. A piachelyek területi jellegzetességeire (különösen térhálózati vonatkozásban) kevés esetben található példa, szemben a fogyasztói magatartás-vizsgálatokkal. A fogyasztói és/vagy vásárlói magatartás-elemzések között számos specifikus, konkrét termékre (például génmódosított termékekre (LI, Q. et al. 2003¹), hústermékekre, fair trade kávéra (LOUREIRO, M. L. – LOTADE, J. 2005²), tejtermékekre (SZIGETI O. et al. 2005),

¹ Forrás: <http://www.agbioforum.org/v5n4/v5n4a03-wahl.htm>, 2017-01-09

² Forrás: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0921800904003611>, 2017-01-09

online értékesítési csatorna keresleti-kínálati szegmenseire (LI, N. – ZHANG, P. 2002³), közlekedési eszközökre (EGBUE, O. – LONG, S. 2012⁴) vonatkozó; országos és nemzetközi felmérés készült.

A piac fogalma napjainkban sokszínű értelmezéssel bír: egyszerre jelenti a piaci kereskedelmi tevékenység számára kialakított térbeli helyszínt, a piac helyszínén értékesített termékek iránti keresletet (célcsoportot), a termék kereskedelmi folyamatát (értékesítési csatornát), valamint azt a gyűjtőfogalmat, amely több típusú termék értékesítési helyét jelképezi. A piacok történetiségében ismert két fő funkció a piacon végzett kereskedelmi tevékenység és a piachelyi „hangulat”, forgatag, amely másodlagos szereppel a jelenlévők közötti társas interakciók lehetőségét szimbolizálta.

A hazai kutatók közül REKETTÉ G. (1999) munkájában a piac „a termelőkből és közvetítőkből álló rendszerek, illetve hálózatok versenyének színtere”, ahol a termékek a közvetlen értékesítési csatornákon jutnak el a fogyasztói kosárig. Értékképző tényezőjét a piachelyek fogyasztói percepciói miatt lehet kiemelni, amely a hazai helyi termelői piacok szempontjából – egyben a fogyasztók/vásárlók e piachoz társított értékítélete miatt hangsúlyos.

LEHOTA J. (2001) munkájában a piacokat a keresleti oldalt prezentáló szereplők szerint két nagyobb csoportra osztja: a fogyasztói és a szervezeti piacra. Megfogalmazásában a fogyasztói piacon elsődleges cél a végső fogyasztás, míg a szervezeti piacok jellemzője, hogy „*kisebb a vevők száma, az egyes vevők piaci részesedése nagyobb, a vevők földrajzilag koncentráltabbak, a csere viszonylag nagy értékű, a termék komplexitása általában nagyobb, a vásárlásoknál viszonyosság jelentkezik, a döntéshozatal formája általában csoportos, a beszerzésekben a racionális vásárlási motívumok erősebbek*”⁵ (p. 68.). Munkájában szintén többféle magyarázatot ad a piacra, utalva a keresleti tényezőre, illetve a földrajzi nézőpontra. Adott termék, illetve szervezeti tevékenység piaci szegmentálása és pozicionálása első lépésének véli a földrajzi területen alapuló csoportképzést és választást. A piac földrajzi szintjeiként a helyi, a regionális, a nemzeti, a nemzetközi és a világpiacot határozza meg. Az eltérő geográfiai terület más keresletet, termékeket, fogyasztói értékeket jelent(het), ezáltal más terméktípusok vagy fogyasztói csoportok határolhatók el. Utóbbiak szétaprózottsága miatt szegmens helyett már fragmenseket említ. LEHOTA J. (2001) a szervezeti piacok tekintetében hangsúlyozza a termelői piac típusát, mint koncentrált piactípust, amely a piachelyek egyik új módozataként fejlődik hazánkban.

SZABÓ D. – JUHÁSZ A. (2013. p. 13) országos piaci elemzésükben a piacfogalom alatt Dankó et al. (1988)⁶ művében foglaltakat fogadják el; amely szerint „*A piac hagyományos értelemben az árucserének egy olyan intézményesített és szervezett formája, amely az idők folyamán a kereskedelem fejlődésével alakult ki a gazdasági, társadalmi és kulturális adottságoknak megfelelő differenciáció folyamán*”⁷. Kutatásuk fókuszja az országos helyzetkép sajátosságainak meghatározása, térség-specifikus sajátosságokat nem fogalmaztak meg. Vizsgálatuk piactípus tekintetében mind a hagyományosan

³ Forrás: <http://aisel.aisnet.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1433&context=amcis2002>, 2017-01-09

⁴ Forrás: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0301421512005162>, 2017-01-09

⁵ LEHOTA J. (2001): Élelmiszer-gazdasági marketing. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. P. 68.

⁶ Forrás: <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/03/index.html>, 2017-01-24

⁷ SZABÓ D. – JUHÁSZ A. (2013): A piacok jellemzői fogyasztói és termelői szemmel. Agrárgazdasági Kutatóintézet, Budapest. P. 13.

vegyes termékkörű piacokat, mind a helyi termelői piacokat érintette, ezért az országos jellemzők és jelen esettanulmány eredményei összehasonlíthatóak.

A piacot TOMCSÁNYI P. (1988. p. 46) úgy értelmezi, mint „*az áruforgalom összessége, kifejezi a kereslet-kínálat találkozásának helyét, időpontját és módját is [...] A marketingben főleg az árupiac az érdekes. Az áru lehet termék, szolgáltatás vagy szellemi termék (licenz). A piac érvényesülésének – kissé idealizált – feltételei: 1. az eladók és a vevők szabad választási lehetősége, 2. az árucserében részt vevők kölcsönös haszna.*”⁸ Tágabb értelmezésében „*minden olyan intézmény, összeköttetés, információáramlás, aminek a révén az árut megvásárlásra felajánlják, piac*”-ként definiálható. A kutató említést tesz a piaci mechanizmusról, valamint térbeliségéről, jelentéstartalmáról: a piac ténylegesen az eladók és a vevők szervezett találkozóhelye, amelynek az ókori görög-római társadalomban a városi polgárok tényleges áruvásárlásának terét jelentette (TOMCSÁNYI P. 1988. pp. 46-47.). A piaci fogalom sokszínűségére utalva nevezi absztrakt közgazdasági jelenségnek is. A tanulmány szempontjából lényeges elem a piac szervezettsége, hiszen a hatályos jogszabályi feltételek szerint is ennek az értelmezésnek van helye, mint „*a helyhez, időhöz és intézményhez kötött árucseré*” (p. 48.). TOMCSÁNYI P. (1988) kiemeli, hogy a piacot heterogénnek feltételezve az ott megjelenő vásárlók szintén csoportosíthatók (piacszegmentáció), többek között jövedelmük, koruk, érdeklődési körük vagy fogyasztási szokásaik szerint. Napjaink fogyasztói társadalmában ennek kiemelt jelentősége van, mert a fogyasztók, illetve a termékvételt megvalósító célszemélyek igényeinek felmérése alapján képesek a gyártók versenyképesek maradni a hasonló vagy azonos profillal rendelkező vállalkozások, vállalat(lánc)ok között. Elmondható, hogy ma a fogyasztó formálja a piacot a korábbi, tömegtermelésből származó felesleg értékesíthetőségének gyakorlata helyett. A vásárlói döntést alapvetően a fogyasztói igények határozzák meg, amelyet a nyugati országok napjainkban erősödő trendjei és az élelmiszerbiztonságra vonatkozóan felmerült kérdések, kétségek számottevően befolyásolnak. Mindez akkor érvényesülhet, ha a vásárlók ismerik ezeket a trendeket, illetve motiváltak a helyi gazdaság támogatásában, az öntudatos, környezettudatos vagy a közérdeket előtérbe helyező fogyasztói magatartás gyakorlásában (aktív fogyasztói marketingtevékenység hangsúlya) (DUDÁS K. 2011). A jelenlegi trendek, HORVÁTH Á. (2010. pp. 39-41.) írásában „*megfigyelt és dokumentált irány*”-ok közül elsődlegesen az egészségtudatosság, az autentikusság, a lassítás, a hagyományok (gyökerek) felidézése (TÖRÖCSIK M. 2006, 2007, 2011) az, amely érinti a piacokat és a piaci kereslet (termék és célcsoport) alakulását.

A magyar piacközpontok ellátási körzeteiről mutatnak be helyzetképet az 1828-as adóösszeírás alapján (BÁCSKAI V. – NAGY L. 1984, BÁCSKAI V. 1988) készült munkák: a tavat övező régióon belül Veszprémben, Keszthelyen és Marcaliban volt piacközpont, illetőleg a nagykanizsai piackörzet területe érintőleges szereppel bírhatott (marcali és nagykanizsai körzet pontosan nem volt elhatárolható egymástól). A korabeli piachelyek elsődleges szerepe a friss idényáru biztosítása volt, azonban más jellegű árucikkeket is megvételre kínáltak, ez jelzi a piachelyi termékkínálat maihoz való hasonlóságát. A Balaton régióra vonatkozóan, a trianoni területi veszteségeket követően célirányos állami fejlesztésekkel a turizmust helyezték előtérbe, amely együtt járt a régióban ideiglenes és tartósan ott élő népesség számbeli emelkedésével. Az 1900-as évektől folyamatosan növekvő lélekszám megkö-

⁸ TOMCSÁNYI P. (1988): Az élelmiszer-gazdasági marketing alapjai. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. P. 46.

vetelte az élelmiszer-biztonság megteremtését, a folyamatos ellátást, azonban számos kereskedelmi egységet szezonálisan működtettek, a nyári főszezonhoz képest nagymértékben elmaradó állandó kereslet miatt. A Balaton-térség fejlesztési terveiben szintén megjelent a népesség ellátásának szükségessége, amelyre a piachelyek prezentálták az egyik alternatívát.

Az élelmiszer biztosítását a szocialista érában a helyi területhasználat módosításával, részben állami beavatkozással tették lehetővé. Ennek hatására a térségben működő állami gazdaságok, termelői szövetkezetek döntően a térségi népesség élelmiszerszükségleteinek kielégítését voltak hivatottak ellátni. A termékeket a gyarapodó számú települési piacokon⁹, valamint az egymást követően, szezonálisan megnyíló kis üzletekben vásárolhatták meg a fogyasztók. SÁNTHA A. (1983, 2007), GERTIG B. (1985) és KANYAR J. (1985) írásaiban a dokumentálás időszakára vonatkozó helyzetelemzés mellett előrejelzést is adnak a környezetterhelés mértékére, a területhasználat átgondoltabb megvalósítására, amely egyben érinti a piachelyek termékkel való ellátását, illetve termelők jelenlétét is. A Kaposvári Egyetemen 2012-2015 között, „Az emberi tevékenység környezeti hatásai, valamint az ezekkel összefüggő társadalmi konfliktusok komplex vizsgálata egy sekélyvízű tóhoz tartozó érzékeny földrajzi terület (a Balaton vízteste és déli vízgyűjtője) példáján” elnevezésű projekt keretében végzett vizsgálatok során megállapították, hogy a Balaton déli vízgyűjtő területén – amely részben egybeesik az üdülőkörzet területével – jól alkalmazható lenne a fenntarthatóság felé törekvő bio- és ökológia, amely az előállított termékek számára további hozzáadott értéket jelentene, túl a termék lokális készítésén. A fogyasztói értékítélet szintén pozitív eredményeket mutatott (SZENTE V. et al. 2014), azonban a minősítéssel szembeni kétségek, és a vásárlók érzékenysége hátráltatja e szemlélet köznapi megvalósulását.

A régió piacai együttesen jelenítik meg az élelmiszergazdaságot és a vidékfejlesztés egyik lehetséges irányát; vidékfejlesztési eszközként a helyi gazdaság szerveződését segítik, értékesítési lehetőséget teremtve a helyi termékek piacra jutásához. Az üdülőkörzet jellegéhez kapcsolódóan a piachelyek szerepe kiterjedhet a szabadidő eltöltésének újabb módozatára, azonban az empirikus felmérésem során a helyi és a térségben ingatlanal rendelkező személyek jelentős többségben voltak, amely nem teszi lehetővé a tanulmány keretében a piacok turisztikai attrakcióként történő tárgyalását a turisták nézőpontjából. A régió piachelyeinek közelmúltbeli kutatásai ugyan megfogalmazzák azok vidékfejlesztési perspektíváit (PÓLA P. 2016), azonban jelen empirikus adatok alapján a piachelyek turisztikai értelmezését a helyi lakosok, illetve a térségi ingatlantulajdonosok vonatkozásában lehet relevánsan vizsgálni.

A piachelyek versenypozíciójának megtartását, növelését a kínált termék egyediségének hangsúlyozásával és megőrzésével érhetik el, amelyet napjainkban a helyi termékek iránt támasztott gasztrokulturális kereslet segíthet elő. Egy, a térségre jellemző termék a különlegességével hozzájárulhatna a turisztikai pozíció javításához és a vidékfejlesztéshez egyaránt (SZABÓ G. 2013). A közvetlen értékesítési pontok e típusai vonzáskörzetüket ilyen módon szintén bővíthetik. A szakirodalomban a területhasználat diverzifikálásával és a helyi gazdaságban végzett legalább elsődleges feldolgozással, magasabb hozzáadott értékkel rendelkező termékek értékesítési lehetőségeként számolnak a piacokkal (CSATÁRI B. 2001).

⁹ Levéltári iratanyagok alapján, feldolgozva a szerző által.

Az üdülőkörzet viszonylatában FEKETE K. (2013) végzett elemzést a helyi termelői piacokról, aki geográfiai megközelítésben elemezte a piacok területi elhelyezkedését, egymáshoz viszonyított pozícionálásukat a nyitvatartási idő alapján, térségi fejlesztő hatásukat, valamint javaslatokat tett további termelői piacok nyitására az üdülőkörzetben (elsősorban Somogy megye, Zalaújlak és környéke, Balatonfüzfő és az üdülőkörzet keleti területén). A termelői piacokon túli közvetlen értékesítési pontok adatait, elhelyezkedését és fogyasztó-orientált megközelítésük jellemzését azonban sem FEKETE K., sem a korábbi Balaton-fókuszú földrajzi és más tudományterületi elemzések nem közölték.

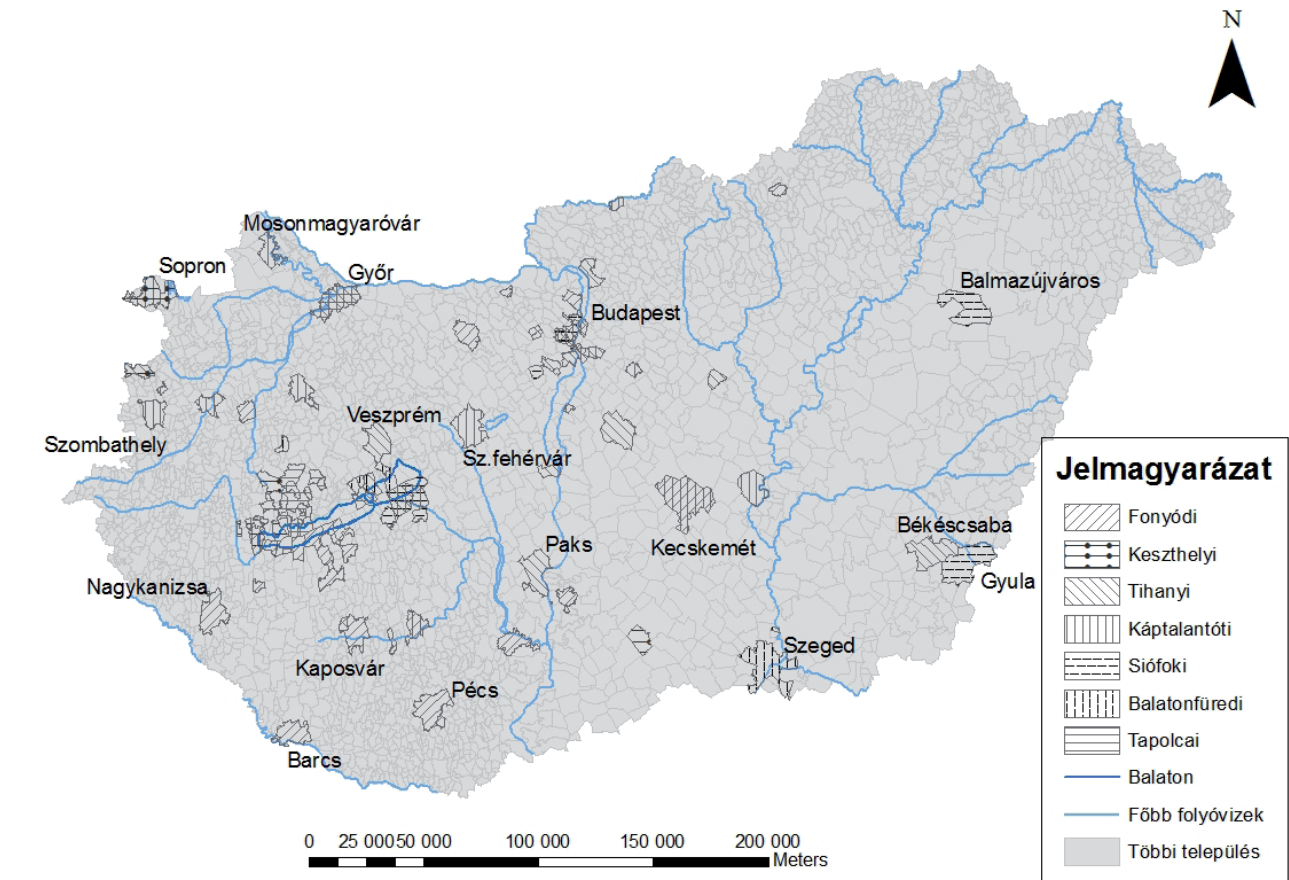
Összegezve tehát a balatoni régió piachelyeinek kutatástörténeti előzményeit, elmondható, hogy a piachelyek a turizmus preferenciájával megjelenő jelentős népességtöbbség időszakával értékelődtek fel, szerepük pedig elsődlegesen az élelmiszer-szükséglet beszerzése volt, habár másodlagosan a közösségi találkozási hely jelleget is betölthette. Kutatásomat megelőzően voltak az üdülőkörzetre irányuló piachelyi vizsgálatok, azok tárgyköre viszont a termelői piactípusra, és a vidékfejlesztési gyakorlatára vonatkozott. Olyan geográfiai elemzés, amely figyelembe vette volna a piachelyek térszerkezeti jellemzőit, a vonzott térségek határait, illetőleg az új változaton túl más piachelyeket is a vizsgálat alanyainak tekintett volna, kutatásom alapján mindeddig nem volt. A történeti áttekintés alapján ezért földrajzi problémaként fontos meghatározni azokat a sajátosságokat, amelyek a piachelyi vizsgálatot szükségessé és időszerűvé teszik. A hiánypótló eredmények alapján hatékonyabb tervezést lehet megvalósítani a vásárlói, illetve fogyasztói ismérvek és elvárások segítségével; időszerűségét a ma megfigyelhető multicatorna-használattal szemben fennmaradt piaci értékesítési formára irányuló kereslet feltárása indokolja: annak okait, jellemzőit a vásárlói csoportok megkérdezésével megismerhetjük.

A neves kutatók munkáit áttekintve saját értelmezésem szerint a piachely olyan szervezett térbeli pont, amely rendelkezik a jogszabályok által előírt feltételekkel; együttesen képviseli a többféle terméktípus szerint specializálódott értékesítői tevékenységek helyszíneit (például öko-, bio-, használcikk-, bolhapiac stb). A piachelyeknek kialakult hálózata van, amelyek formális és funkcionális elemeit a kereslet-kínálat, valamint a tulajdonosi, működtetői szegmens alakítja, új módozatokat is létrehozva. Az egyes piacváltozatok területi elhelyezkedése igen eltérő, azonban egységes értékesítési módozatnak tekintve viszonylag erős (üdülőkörzeti) koncentrációval írható le.

ÁLTALÁNOS PIACLÁTOGATÓI JELLEMZŐK

A vizsgálatban részt vevő, előzetesen kiválasztott hét piachelyből négy Veszprém, kettő Somogy és egy Zala megyében helyezkedik el, ennek alapján a felvett 454 kérdőív 49,12%-a Veszprém, 35,24%-a Somogy, 15,64%-a Zala megyei piacról származik. A települések összesített vonzáskörzete elsősorban arra adhat vázlatos képet, hogy az üdülőkörzetet felkeresők az ország mely területéről érkeznek, azaz kik veszik igénybe az üdülőkörzetben elérhető szolgáltatásokat. A legnagyobb sűrűsödés a Balaton üdülőkörzetben található (2. ábra), amely részben utal a helyi lakosok célterületeként megjelenő piachelyekre.

2. ábra: A kérdőívet kitöltők lakóhelyük szerint. Forrás: Saját felmérés.
Figure 2. Addresses of the survey respondents. Source: Own survey.

A válaszadók döntően a dunántúli helységek lakosai voltak, a Dunától keletre eső érintett települések mindössze 10,8%-os aránya a nyugati országrész felülreprezentáltságát jelzi. A legmagasabb településszám Veszprém, Somogy és Pest megyét jellemzi (1. táblázat), amely utal azokra a korábbi fejlesztési dokumentumokban szintén olvasható adatokra, hogy a térségben ingatlannal rendelkezők döntően Somogy, Baranya és Pest megyei állandó lakosok (*Balaton üdülőkörzet regionális rendezési terve* 1980, 1983-84; GERTIG B. 1985). A piachelyek látogatóinak nagyobb része tehát vagy helyi, vagy helyben ingatlannal rendelkező személy az empirikus felmérés alapján, azonban eltérés figyelhető meg a piactípus jellege szerint. A megjelenők között kiemelhető a fővárosiak jelenléte (73 fő, 16,0%), akik látszólag a piactípustól, valamint az északi, illetve déli parti elhelyezkedéstől függetlenül jelentek meg a települési piacokon. Az összesített adatok alapján az Észak-magyarországi és az Észak-alföldi Régió lakosai alig képviseltetik magukat, amely a számukra közelebb fekvő turisztikai látványosságok felkeresését, ezzel a balatoni piachelyeken való megjelenés elmaradását is valószínűsíti. A térségi piacokat felkereső, az üdülőkörzeten kívül lakó személyek elsősorban a nagyobb népességszámú, városi jogállású településekről érkeztek, Zala és Somogy megye aprófalvas térségeinek lakói (a megyék üdülőkörzethez tartozásuk, valamint kedvezőbb térbeli távolságuk ellenére) viszont nem jelentek meg a válaszadók között.

Megyei megoszlásban Veszprém és Somogy megyék településeinek aránya egyaránt 20% felett alakult, amely megfelel azon kutatói feltételezésnek, hogy a helyi és térségi lakosok az elsődleges célcsoport. Pest megye 14%-os rátája az üdülőtulajdonosokat, valamint a piacokat közösségi térként használó személyeket takarja. A közösségi szerepre különösen felhívja a figyelmet a budapesti lakóhelyűek tihanyi és káptalantóti piacokra történő látogatása, amelyek aránya e két helyszín esetében meghaladja a 48, illetve 37%-ot (2. táblázat). Mindez azt mutatja, hogy az ingatlantulajdonosok, illetve a turisták jelentik az ezeken a termelői piacokon elérhető fogyasztói csoportot.

1. táblázat: Megyei összesítés a válaszadók lakóhelye szerint.¹⁰ Forrás: Saját felmérés.
Table 1. County totals of respondents residence. Source: Own survey.

Megye	Érintett település (db)	Érintett település (%)	Válaszadók (fő)	Válaszadók (%)
Veszprém	25	25,8%	120	26,4%
Somogy	21	22,6%	112	24,7%
Pest	13	14,0%	86	18,9%
Zala	6	7,5%	67	14,8%
Vas	5	5,4%	6	1,3%
Bács-Kiskun	4	4,3%	4	0,9%
Fejér	3	3,2%	3	0,7%
Győr-Moson-Sopron	3	3,2%	15	3,3%
Tolna	3	3,2%	7	1,5%
Baranya	2	2,2%	4	0,9%
Komárom-Esztergom	2	2,2%	2	0,4%
Békés	2	2,2%	2	0,4%
Hajdú-Bihar	1	1,1%	1	0,2%
Csongrád	1	1,1%	1	0,2%
Nógrád	1	1,1%	1	0,2%
Borsod-Abaúj-Zemplén	1	1,1%	1	0,2%
Összesen	93	100,0%	432	95,2%

A válaszadók között alacsony számban vannak jelen a térségbe kirándulók, illetve olyan üdülési céllal érkezők, akik saját tulajdonnal nem rendelkeznek a régióban. A turisták közt mindezek alapján a piachely turisztikai attrakcióként tűnik fel.

Keszthely és Tapolca esetében a választott helyszíneket a helybeli lakosok magas aránya jellemzi, ahol a helyi célcsoport szükségleteinek teljesítésére a termékkínálat is utal. A legnagyobb arányban a friss, nyers árucikkek (zöldség, gyümölcs, tojás), a feldolgozott élelmiszerek (méz, őrölt fűszerek), továbbá a nem élelmiszer jellegű, illetve idegenforgalmi keresletet generáló termékek (konvencionális ruházati cikkek, háztartási felszerelés...) értékesítésére kerül sor. Előbbi csoporthoz sorolható a siófoki piaccsarnok, amely arányával a középérték körül regisztrálható. A fonyódi és a balatonfüredi helyszínek az idegenforgalmi és a térségi kereslet tereit jelentik – arányuk 14-18% között alakult, amelyek a kvartilisek számítása alapján középértéknek, valamint az átlag körüli értékeknek is nevezhetők.

¹⁰ Az érintett települések között szerepelnek a piachelyszínek helyet adó települések is; a válaszadóknak mindössze 95,2%-a adta meg a lakóhelyét, azonban a ráták az összes válaszadói létszámmal számítottak.

2. táblázat: A budapesti lakóhelyűek piaci megjelenése.¹¹ Forrás: Saját felmérés.
Table 2. The emergence of market respondents living Budapest. Source: Own survey.

Érintett piac	Budapesti lakosok (%)
Tihany	48,57
Káptalantóti	37,50
Balatonfüred	17,86
Fonyód	14,29
Siófok	9,09
Tapolca	5,95
Keszthely	4,23
Átlagosan	19,64

A balatoni piacokon való megjelenés alapján – utalva a térhasználat alakulására – tehát elmondható, hogy döntően az ingatlantulajdonosok és a helyi lakosok veszik igénybe ezeknek a tereknek a kínálatát, amely önmagában utal a már kialakult termelő-vásárló közötti közvetlen kapcsolatra, továbbá a helybeli lakosok bizonyos csoportja körében kommunikációs csatornát jelöl. A lakosságon belül különböző demográfiai, társadalmi vagy gazdasági szempontok szerint meghatározó a közép- vagy felsőfokú iskolai végzettségű, negyven-hatvan év körüli kohorszhoz tartozó, jellemzően házastársi kapcsolatban élők jelenléte a hagyományos, vegyes termékkörű piacokon és a vásárcsarnokokban. Az összesített adatok a friss alapanyagok és félkész/kész élelmiszerek beszerzésének motivációját mutatják (NEZDEI Cs. 2016), amely az országos, megelőző kutatási eredményekhez (SZABÓ D. – JUHÁSZ A. 2013) viszonyítva hasonló tényképet rajzol.

TELEPÜLÉSI KÜLÖNBSÉGEK

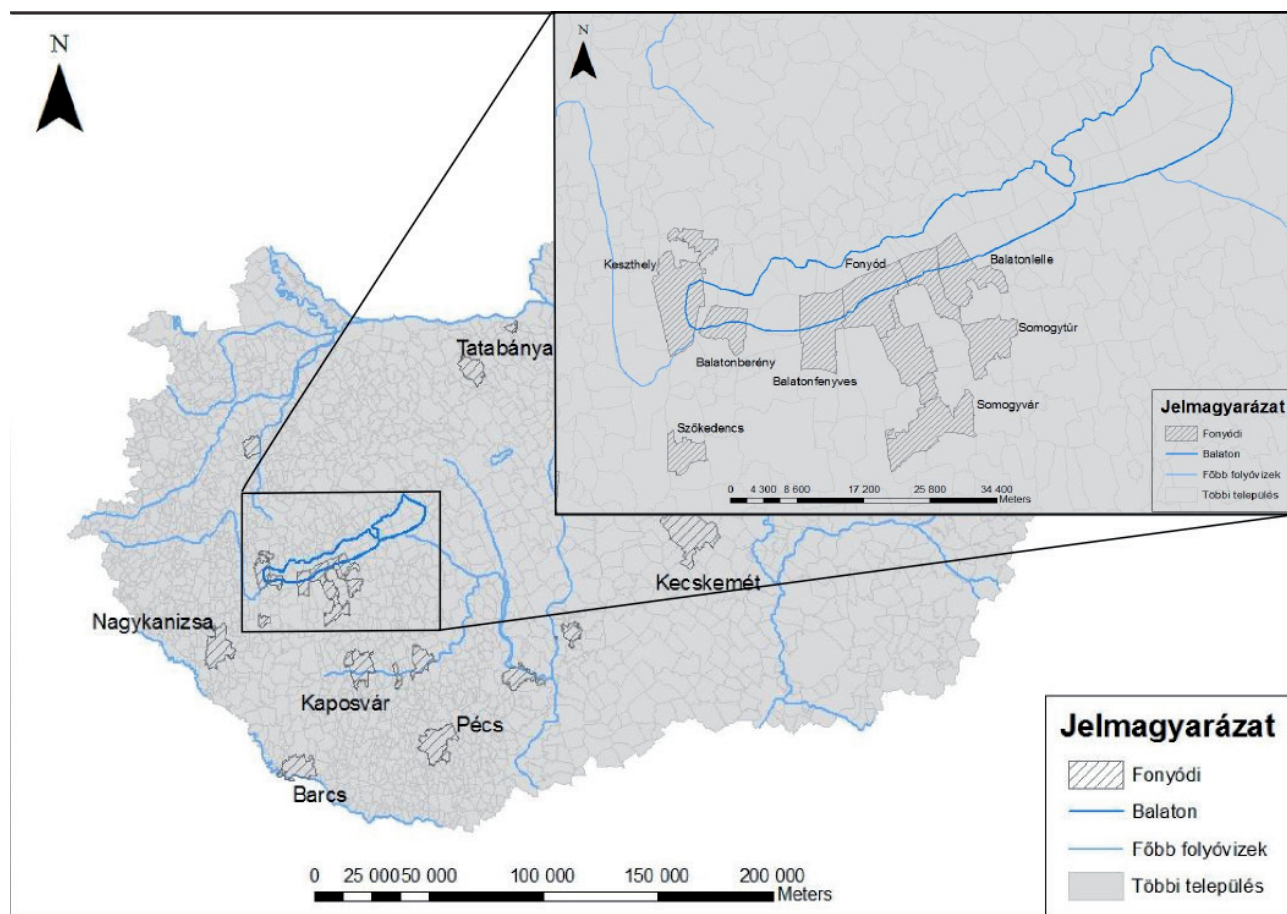
A különböző értékesítési csatorna-típusok, valamint a megyei összesítés eredményei megalapozták a területi eltérések vizsgálatát, mind a téregységek (megyei; északi, illetve déli partszakasz), mind a települések szintjén. A települési adatok összehasonlításában figyelembe kell venni a helységek népességszámának emelkedésével differenciálódó kereskedelmi csatornák típusait és számát, valamint a piactípusok területi elhelyezkedését is. BELUSZKY P. 1981-es (p. 33) módszertani munkájában úgy fogalmazott, hogy „a kiskereskedelem vonzása megkülönböztetett figyelmet érdemel azért is, mert irányait végső soron a vásárlók szubjektív döntése szabja meg, így a bolthálózat kiépítésekor messzemenően figyelembe kell venni a forgalmat, amelyet a központok lakosság száma, funkciói, közlekedésföldrajzi helyzete befolyásol, ezért a bolthálózat jól igazodik a városok hierarchikus szintjéhez, „természetes” (adminisztratív döntésektől nem befolyásolt) vonzásokörzetük nagyságához.”

Térségi vonatkozásban a tapolcai, a keszthelyi és a fonyódi hagyományosnak nevezhető értékesítési csatorna eltérő vonzásokörzettel írható le. A tapolcai helyszín frekventált pozíciójához képest 60,71%-os részesedéssel helyiek, 22,6%-ban környékbeli (25 km-es körzeten belüli) népesség kereste fel. A keszthelyi piacon a helyiek aránya húsz százalékponttal magasabb volt (81,69%), viszont a huszonöt kilométeres körzetből mindössze hét százalékban utaztak be piaci vásárlás céljából. A Keszthely térségében élők alacsony rátája egyrészt a lakossági önellátásra, másrészt a piacnak az ingázó lakosság

¹¹ Kvartilis értékek: minimum: 4,23; alsó kvartilis: 7,52; medián: 14,29; felső kvartilis: 27,68; maximum: 48,57.

számára kedvezőtlen közlekedésföldrajzi pozíciójára utal.¹² A fonyódi helyszín látogatóinak mindössze 32,38%-a volt fonyódi lakos, 60%-ban azonban az időszakosan a Fonyód és környékén ingatlanl rendelkező, kétheti vagy havi rendszerességgel leutazók vásárlási, kikapcsolódási tere, amelyet igazol az érintettek által megjelölt települések földrajzi fekvése (3. ábra), valamint a megkérdezettek szóbeli közlése.

3. ábra: A fonyódi piachelyet felkeresők lakóhelye, a válaszadók vonatkozásában (2016). Forrás: Saját felmérés.
Figure 3. Residences of the survey respondents, visiting the market place in Fonyód (2016). Source: Own survey.

A tárgyalt három település lakosság száma szerint Keszthely és Tapolca képvisel hasonló nagyságrendet, mindkettő piachelye a helyi és szomszédos települések népessége számára szolgáltat frissárut. Fonyód a lakosság számához képest nagyobb vonzókörzettel írható le hasonló piactípusba sorolt társainál, azonban alacsonyabb területi intenzitás társul vonzott településeivel. A településeken megjelenő népesség vásárlási lehetőségei Tapolcán és Keszthelyen diverzifikáltabbak, az áruházláncok, franchise-boltok, egyéb üzletek megléte miatt, viszont Fonyód esetében szűkebb a kereskedelmi egységek hálózata – igazodva a tényleges éves fogyasztói kereslethez. A fonyódi piacon a termelői standok melletti vásár felkeresése nagyobb forgalmat generál, amely egyben növeli a piaci forgalmat is. Kiemelendők a fonyódi helyszín évtizedek óta viselt turisztikai jegyei¹³, amelyek szintén magyarázhatják a vonzókörzet kiterjedtségét, valamint a turistaforgalomra gyakorolt hatásait.

¹² A piachelyre vasúton vagy közösségi közlekedési eszközzel érkezők számára a Vásár téri piac mintegy másfél kilométeres gyaloglást jelent.

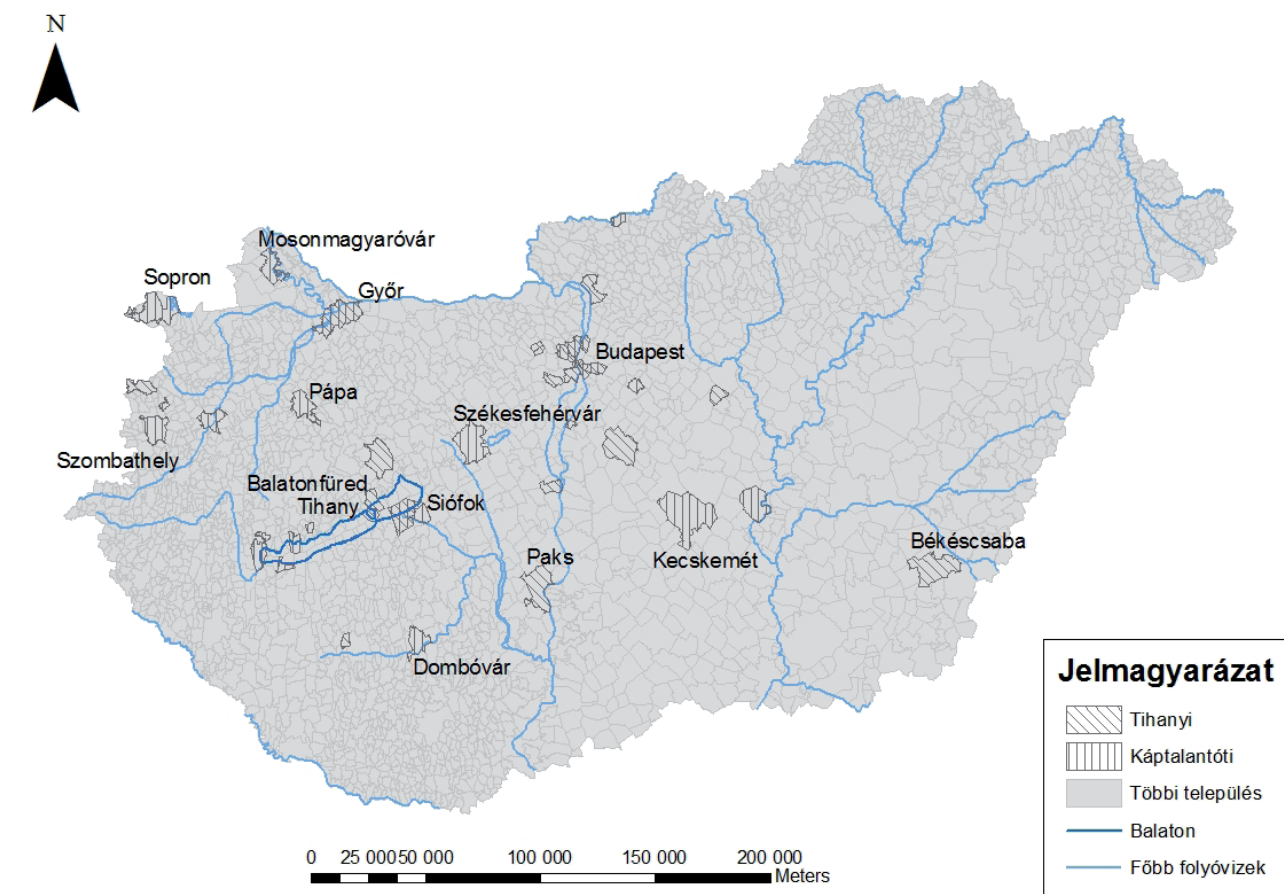
¹³ A turisztikai célokat az online marketingtevékenység igazolja (közösségi portálok, honlapok).

A piacok mellett a második fő csoportot a vásárcsarnokok jelentették, amelyek a térség keleti felén helyezkednek el, igazodva a lakosságszám és a szezonális forgalom által generált jelentősebb kereslethez. A térségben található két csarnok közül a balatonfüredi 66,07%-ban, a siófoki 67,27%-ban a helyi lakosok igényeit szolgálta ki 2016-ban. Ezt alátámasztja a döntően frissáru, és félkész vagy kész élelmiszerek termékkínálata, valamint indokolja a vásárcsarnokok mintáiban regisztrált települések szűk körét (kis kiterjedésű vonzásokörzet). A vásárcsarnokoknak a településen belüli kedvezőtlen helyzeti energiája (például a városközponti, de félreeső fekvés) versenyhátrányt jelent más értékesítési csatornák ajánlataival szemben. Mindezt bizonyítja, hogy a balatonfüredi csarnokot a közvetlen környezetében lakó helyiek keresték fel leginkább. E helyszínek termékkínálatában, forgalmában és földrajzi elhelyezkedésében lényeges különbség nem tapasztalható, habár Balatonfüred lakosságszáma csupán a siófoki érték felét éri el.

A helyi termelői piacokat (4. ábra) két – a térségi változatok között unikumként szereplő – példán, a tihanyi „B” és a káptalantóti „A” pontjainak eredményein keresztül mutatom be. Az „A” és „B” jelölést azért alkalmazom, mert mindkét település két-két termelői piaccal rendelkezik a gyakorlatban, így a betűjelzések az elkülöníthetőségüket szolgálják.

Az „A” piac kedvezőtlen forgalmi fekvésű, Tapolca mellett (15 000 fő körüli lakosságszám, három piachellyel) található, „B” társa azonban frekventált elhelyezkedésű, Balatonfüred szomszédságában (13 000 fő körüli lakosságszám, egy piachely (piac és vásárcsarnok)). A két helyszín egymás versenytársának tekinthető a termékkínálat és a piaci forgatag, hangulat függvényében, mindazonáltal a közel harmincnégy kilométeres földrajzi távolságuk a konkurens szerepet mérsékli a fogyasztói érték- és helyválasztásban (minőség, egyediség). A termékkínálat igen hasonló: a fő-, illetve melléktevékenységként piacozással foglalkozók az étkezési célú árucikkek mellett számos antik tárgy, régiség, háztartásbeli használati és díszítő elem árusítását folytatják. A két termelői piac fogyasztói köre jellemzően más vonzásokörzetet prezentál, továbbá az „A” helyszínt 91,67%-ban, a „B” helyszínt 100%-ban nem a helyi lakosok látogatták. Az „A” helyszín közép- és nyugat-dunántúli kiterjedésű vonzásokörzetet mutat, a „B” pont inkább a közép-magyarországi helységek népességét ösztönözte a megjelenésre. A budapestiek (üdülő(tulajdonos)k) aránya mindkét esetben 40-50% körül alakult.

4. ábra: A felmért termelői piacok vonzáskörzetei. Forrás: Saját felmérés.
 Figure 4. The catchment areas of the analyzed farmers markets. Source: Own survey.

A vonzáskörzetek elemzésében tekintettel kell lenni a magyar lakosság mezőgazdasági szektorral való mindmáig erős kapcsolatára is (KOVÁCH I. 2012), hiszen a lakosság azon része, amely az önellátásáról saját termeléssel gondoskodik, nem jelenik meg a piachelyeken. Részvételük inkább kivételes esetben biztosíthat csak bevételt az árusítónak (például, ha önmaga számára nem áll rendelkezésre elegendő termék, vagy az élelem földterületi igényessége, a termeléshez szükséges speciális szakismeret hiánya, vagy az adott növény/állat speciális gondozása miatt nem termeli meg). A szociológiai és mezőgazdasági kutatások, adatgyűjtések alapján a lakosságból mintegy 7-800 000 fő foglalkozik szabadidejében (hobbiból, megszokásból, takarékosági szempontokból) saját célra történő élelmiszertermeléssel, amely nagyságrendjében a magántermelők számával egyezik meg; KELEMEN K. – KOVÁCH I. (2007) kutatási eredményei szerint a magyar lakosság 61,5%-a közvetlen vagy közvetett módon agrárérintett. A kutatási eredmények rámutatnak a somogyi, illetőleg az erőteljes vidéki agrárérintettségre, ahol a lakosság „gazdasági kényszer, a beállítódás és szocializáció miatt, vagy hobby jelleggel”¹⁴ (p. 19.) foglalkozik agrártevékenységgel.

A piachelyek vonzáskörzetét azok közlekedésföldrajzi helyzete szintén befolyásolja. A piacok egyes típusaira ellátogató személyek leginkább személygépjárművel érkeznek, településenként

¹⁴ Kelemen E. – Kovách I. (2007): A magyar felnőtt lakosság agrárérintettsége. In: Kovách I. (szerk.): Vidékiek és városiak: A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon. L'Harmattan-MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest. P. 19.

viszont eltérések figyelhetők meg a piachely fekvése és a látogatók lakóhelye szerint. A keszthelyi és a balatonfüredi mintában jelentős (56,25%; 40,54%) a gyalogosan érkezők aránya, amely a piachely közelében lakók igénybevételét mutatja. A tihanyi, a fonyódi és a káptalantóti helyszínre az autóval közlekedők arányai meghatározók, amelyet vásárlói nézőpontból a településen belüli elhelyezkedés és a látogatás célja (vásárlás) tesz indokolttá. A közösségi közlekedési eszközök használata a tapolcai piachoz (28,79%) kapcsolódva emelhető ki, mert a helyszín a helyi és helyközi közösségi közlekedési megállóhoz közel helyezkedik el, elősegítve az elsősorban időskorúak által felkeresett piac elérését.

Összességében kijelenthető, hogy a termelői piacok vonzáskörzetei igen szórtak és alacsony intenzitással jellemezhetők, eltérően a hagyományos, vegyes termékkörű társaik vonzáskörzeteinek jelentékeny területi koncentrációjától. A termelői piaci helyszíneken egy mobilisabb, fiatalabb korú, kedvezőbb jövedelmi helyzetű (magasabb költési hajlandóságú), saját személygépjárművel rendelkező társadalmi réteg megjelenése érzékelhető, szemben a hagyományos piactípusok kedvezőtlenebb demográfiai, társadalmi mutatóival és gazdasági lehetőségeikkel. A felmérésben vizsgált kor, közlekedési eszköz, jövedelmi helyzet, költési hajlandóság tekintetében kevésbé prosperáló társadalmi csoportok keresik fel a vegyes termékkörű helyszíneket. A városi lakosság piacok iránti elköteleződését az öntudatos fogyasztási szemlélet magyarázhatja (termékminőségi motivációk); a nem városi lakosság szűkösebb piaci jelenlétére saját élelmiszertermelésük adhat választ. A helyszíneket legtöbbször saját autóval közelítik meg, azonban – a látogatók lakóhelyének és a piac településen belüli elhelyezkedésének függvényében – településenként különbözik az igénybe vett közlekedési eszköz.

ÉSZAKON ÉS DÉLEN

Agrár oldalról többek között a területhasználatban, az értékesített termékek kínálatában, társadalmilag a tulajdon- és birtokviszonyokban, valamint a foglalkozási szerkezetben, a humán és pénzügyi erőforrások meglétében fontos szerepe van az északi és a déli part eltérő adottságainak, a kapcsolódni érkező, különböző státuszú, iskolázottságú, gazdasági aktivitású társadalmi csoportoknak. Az északi és déli parton tapasztalható hasonlóságok és különbségek ismertetéséhez nyújt adalékot a piackörzetek összehasonlítása.

Az üdülőkörzet északi szakaszon felmért pontjai lefedik az északi partszakaszt, valamint megfelelnek annak a kutatói mintavételi szempontnak, hogy a parti és a háttértelepülések egyaránt megjelenjenek a vizsgálatban. Az üdülőkörzet északi részén található piacos helységek közeli vonzott települései a város és vidéke településközi kereskedelmi kapcsolatokat tükrözik; továbbá a távolabbi, az ország észak-nyugati részén lakóhellyel rendelkezők és a fővárosiak térhasználatában jelennek meg e terek.

A déli partszakasz mérési pontjainak száma és fekvése nem arányos sem a terület nagyságával, sem a part(ment)i/háttértelepülés kettősége kutatói kritériummal, azonban a régió közvetlen értékesítési csatornáira iránt jelentkező fogyasztói kereslet erős fluktuációja nem tette lehetővé további, kiszámítható módon követhető mérési pont kijelölését. A déli partszakaszon többségében helyi termelői piacokat működtetnek szezonálisan; folyamatosan mindössze a fonyódi, a marcali, a tabi és a siófoki piachely elérhető. A déli partszakasz vonzáskörzete a déli és a délnyugati országrészre terjed ki, amely kiegészül a fővárosi lakosság szabadidő-eltöltési tereivel. A budapesti lakosok inkább a

lakóhelyükhöz közelebb fekvő Siófokon szólíthatóak meg, míg a dél-dunántúli lakosokkal nagyobb számban a fonyódi piacon találkozhatunk. Az északi és a déli part piachelyi vonzáskörzete nem fedi egymást, közös pontjukat a fővárosi lakosok illetékessége, elérhetősége jelzi.

ÖSSZEFOGLALÁS

A Balaton üdülőkörzetben folytatott vizsgálat részeredményeként meghatározható hazánk egyes települései közötti részleges kereskedelmi vonzáskörzet, amely a mindennapi és egyedi fogyasztói igények teljesítésén keresztül, a helységek közti piachelyi kereskedelmi kapcsolattal írható le. Jelen tanulmány elemzésének fókuszában annak vizsgálata állt, hogy a népesség milyen távolságokat hajlandó megtenni egyes fogyasztói javak elérése érdekében, különös tekintettel a piachelyek vonzáskörzetére. A kutatás vonatkozó eredményei alapján az üdülőkörzet e helyszíneit a helyiek és a nem helyi, de a térségben ingatlanulajdonnal rendelkező személyek két fő csoportja keresi fel. Az üdülőkörzeten kívül élők döntően a Balaton térségében elsősorban valamilyen ingatlannal (például nyaraló, lakóház, szőlőbirtok stb.) rendelkeznek. Annak ellenére, hogy a válaszadók között minimális arányban szerepelnek, nem lehet kizárni a térségbe rekreációs céllal ellátogató, de tulajdonnal nem rendelkező személyek piachelyi megjelenését sem. E következtetések levonását a helyszíni kutatói megfigyelés és a válaszadói megkérdezések, interakciók teszik lehetővé, azonban az eredmények alapján a turistákra vonatkozó sajátosság nem állapítható meg.

A települések önálló piachelyi vonzáskörzetét, a lakóhelyhez igazodóan szintén két csoporttal lehet összegezni: egyrészt a szűk, elsősorban a (kis)térségi, 25-30 kilométeres vonzáskörzetben lévő települések csoportjával; másrészt a távolabb fekvő (50-100 kilométernél távolabb), laza – alacsony intenzitású településközi kapcsolattal leírható helységek kategóriájával.

A felmérésben szereplő termelői piacok vonzáskörzetei igen szórtak. A hagyományosan vegyes termékkörű piacok (mint Tapolca, Fonyód, Keszthely) közül a fonyódi helyszín illeszkedik a két termelői piacos helység sorába, az ott tapasztalható szórt, de gyenge térbeli kapcsolatokkal. A hagyományosan vegyes termékkörrel rendelkező piachelyek és a vásárcsarnokok (Balatonfüred, Siófok) viszont koncentrált, döntően 60-82%-ban lokális igényekkel, arra formált kínálattal írhatók körül. A piactípusok közötti vonzáskörzeti eltérést magyarázza, hogy a vizsgált települések piacait más társadalmi-területi mobilitású csoportok veszik igénybe, valamint a természeti adottságok eltérő mértékben adnak lehetőséget a saját élelmiszerellátás biztosítására. Utóbbi esetben figyelembe kell venni egyéb társadalmi-gazdasági elemeket, mint az agrártevékenységhez szükséges ismeret, eszköz-állomány rendelkezésre állása, birtokméret, vagy a jogi-gazdasági szabályozók korlátai.

A piachelyek egyedisége elősegítheti a falvakban lévők fennmaradását, hiszen a számos egyéb közvetlen/közvetett értékesítési csatorna konkurens szerepét ilyen módon mérsékelni lehet. Az elemzésben érintett termelői piacos települések szuburbán elhelyezkedése, és a fogyasztói csoportokra gyakorolt befolyása további vizsgálatot tesz szükségessé. A népességszám növekedésével a vásárlási helyszínek száma, arculata sokszínűbbé válik, a városok piachelyei tehát inkább kényszerülnek versenyhelyzetbe falusi társaiknál. A balatoni piacok számának gyarapodását (városokon belül is) a lakosság mellett az idegenforgalom is alakítja.

Az északi, illetve a déli partszakasz, mint eltérő idegenforgalmi és területfejlesztési csoportokkal karakterizálható balatoni szegmens, nézőpontjában megállapítható, hogy a piachelyek körzetei a fővárosi lakosság kivételével nem fedik egymást, az északi partvidéken a nyugati országrész, míg a déli partvidéken a dél-délnyugati országrész lakosai érintettek (5. ábra).

Kutatásom összesített vonzásokörzeti adatai szerint a Balaton régiót leginkább a dunántúliak keresik fel, területileg legkevésbé a kelet-magyarországi, illetve a vidéki, aprófalvas településszerkezetű térségek említhetők meg; kedvezőtlen demográfiai struktúrájuk, alacsony területi mobilitási szintjük (idősebb kohorszok tagjai, magántulajdonban álló személygépjármű hiánya, eltérő jövedelmi – mobilitási szint), a bonyolultabb közlekedés-földrajzi elérhetőség, illetőleg más turisztikai térségek szolgáltatásainak igénybevétele miatt.

5. ábra: A válaszadók néhány jellemzője piactípusonként. Forrás: Saját felmérés.

Figure 5. Some characteristics of the responders by the type of market place.

	Hagyományos, vegyes termékkörű piachely	Helyi termelői piac	Vásárcsarnok
Mintavétel helye	Fonyód, Keszthely, Tapolca	Káptalantóti, Tihany	Balatonfüred, Siófok
Mintavételi hely település-mérete (fő) (2016)	4 745; 19 910; 15 459	470; 1 383	13 082; 25 364
Válaszadók száma (fő)	260	83	111
Válaszadók átlagos kora (év)	60,63	50,97	60,42
Válaszadók leggyakoribb végzettsége (megnevezés; %)	Érettségi; 33,84%	Egyetemi; 36,14%	Érettségi; 29,72%
Válaszadók leggyakoribb foglalkoztatási státusza (megnevezés; %)	Nyugdíjas; 60,77%	Alkalmazott; 46,99%	Nyugdíjas; 56,76%
Válaszadói vonzásokörzet kiterjedése	Dél-Dunántúl; Keszthely; Tapolca és városkörnyéke	Észak-Dunántúl és főváros; Közép-Dunántúl és főváros	Balatonfüred és városkörnyéke; Siófok és városkörnyéke
Piachely leggyakoribb válaszadói megközelítése (megnevezés; %)	Személygépjármű; 46,15%	Személygépjármű; 89,16%	Személygépjármű; 37,84%

Nezdei Csilla, PhD-hallgató

Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földtudományok Doktori Iskola

e-mail: csilla90@gamma.ttk.pte.hu

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BÁCSKAI V. – NAGY L. (1984): Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Akadémiai Kiadó, Budapest. 402 p.
- BÁCSKAI V. (1988): Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején. Akadémiai Kiadó, Budapest. 231 p.
- BALOGH B. et al. (összeáll.) (1983-84): A Balaton üdülőkörzet hosszú távú fejlesztési programja: 1982-2000. VÁTI, Budapest.
- BELUSZKY P. (1981): A városi vonzaskörzetek (városkörnyékiség) vizsgálatának elvi-módszertani kérdései. Államigazgatási Szervezési Intézet, Budapest. 97 p.
- BUDAY-SÁNTHA A. (2007): A Balaton-régió fejlesztése. Kétnyelvű kiadvány. Saldo Kiadó, Budapest. 204 p.
- CSATÁRI B. (szerk.) (2001): A Tisza-vidék problémái és fejlesztési lehetőségei: A Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium Vidékfejlesztési Főosztálya megbízásából készült Tisza-vidék kutatás-fejlesztési program összefoglalója. MTA RKK ATI, Kecskemét. 104 p.
- ERDEI F. (1968): A zöldségforgalom és a zöldségkereskedelem. Zöldségtermelés, zöldségértékesítés, gazdaságosság. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest. pp. 144-182. In: FEKETE F. (szerk.) (1976): Erdei Ferenc összegyűjtött művei. Agrárgazdasági tanulmányok. 2. Gazdaságosság és termelésfejlesztés. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 304-343.
- FEKETE K. (2013): Egy helyi gazdaság- és közösségfejlesztési út a Balaton Kiemelt Üdülőkörzetben: a termelői piac. Budapest. 134 p. (Szakdolgozat)
- GERTIG B. (1985): A Balaton üdülőkörzet idegenforgalmának néhány gazdaságföldrajzi jellemzője. In: GERTIG B. – LEHMANN A. (szerk.): A Balaton és az idegenforgalom. Pp. 47-102.
- HORVÁTH Á. (szerk.) (2010): Fogyasztói magatartás. Szent István Egyetem, Gödöllő. Pp. 39-41.
- KANYAR J. (szerk.) (1985): Fonyód története. Fonyódi Művelődési Ház, Fonyód. 615 p.
- KELEMEN E. – KOVÁCH I. (2007): A magyar felnőtt lakosság agrárérintettsége. In: KOVÁCH I. (szerk.): Vidékiek és városiak: A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon. L'Harmattan-MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest. Pp. 13-26.
- KOVÁCH I. (2012): A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. Argumentum Kiadó, Budapest. 244 p.
- LEHOTA J. (2001): Élelmiszer-gazdasági marketing. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. 328 p.
- NEZDEI CS. (2016): A helyi termelői piacok háttere a 2014-2020 közötti terület- és vidékfejlesztésben, különös tekintettel a Balaton térségére. Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok 2016. (1. évf.) 1. sz. Pp. 46-58.
- REKETTÝE G. (1999): Az ár a marketingben. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. 342 p.
- SÁNTHA A. (1983): A Balaton vízgyűjtő területén folyó mezőgazdasági termelés helyzetével és fejlesztési lehetőségeivel foglalkozó tanulmányok főbb megállapításainak összefoglalása és a kutatási szempontok és célkitűzések meghatározása. JPTE Közgazdaságtudományi Kar, Pécs. 119 p.
- SZABÓ D. – JUHÁSZ A. (2013): A piacok jellemzői fogyasztói és termelői szemmel. Agrárgazdasági Kutatóintézet, Budapest. 142 p.

- SZABÓ G. (2013): Helyi termékek és terroir termékek, mint attrakciók a turizmusban. In: GONDA T. (szerk.): Domaci okusi – Domace vrijednosti. Gastroculturno nasljede Baranje. Udruga Savez poduzetnika Madara Hrvatske, Knezevi Vinogradi. pp. 1-18.
- SZENTE V. – JASÁK H. – SZÜCS A. – KALMÁR S. (2014): Helyi élelmiszerek fogyasztói megítélése. *Gazdálkodás* 2014. (58. évf.) 5. sz. Pp. 452-460.
- SZIGETI O. – SZENTE V. – SZAKÁLY Z. (2005): Fogyasztói megítélés a kecsketej termékek piacán. *Élelmiszer, táplálkozás és marketing* 2005. (2. évf.) 1-2. sz. Pp. 29-37.
- TOMCSÁNYI P. (1988): Az élelmiszer-gazdasági marketing alapjai. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. 459 p.
- TÖRÖCSIK M. (2006): Fogyasztói magatartás-trendek: Új fogyasztói csoportok. Akadémiai Kiadó, Budapest. 359 p.
- TÖRÖCSIK M. (2007): Vásárlói magatartás: ember az élmény és a feladat között. Akadémiai Kiadó, Budapest. 320 p.
- TÖRÖCSIK M. (2011): Fogyasztói magatartás: insight, trendek, vásárlók. Akadémiai Kiadó, Budapest. 499 p.
- VÁTI (kész.) (1980): A Balaton üdülőkörzet regionális rendezési terve: területfelhasználási terv. ÉVM Területrendezési és Fejlesztési Főosztály, Budapest.
- VUICS T. (1985): A mezőgazdaság helyzete, földrajzi kapcsolatrendszere és fejlesztésének lehetőségei a Balaton üdülőkörzetben. In: GERTIG B. – LEHMANN A. (szerk.): A Balaton és az idegenforgalom. Pp. 137-170.

Elektronikus források

- DANKÓ I. – DOMONKOS O. – GÁBORJÁN A. – JUHÁSZ A. – KRESZ M. – K. CSILLÉRY K. – PALÁDI-KOVÁCS A. – SELMECZI KOVÁCS A. – SZOLNOKY L. – TIMAFFY L. (1988): A magyar vásárok néprajza. In: DOMOKOS O. (főszerk.): Anyagi kultúra 2. Kézművesség. Akadémiai Kiadó, Budapest. Forrás: <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/03/index.html>, 2017-01-24
- DUDÁS K. (2011): Napjaink egyik jellemző trendje, a tudatos fogyasztás értelmezése. *Társadalomkutatás* 2011. (29. évf.) 3. sz. pp. 315-334. Forrás: https://www.researchgate.net/publication/270531387_Napjaink_egyik_jellemzo_trendje_a_tudatos_fogyasztas_ertelmezese, 2017-03-21
- EGBUE, O. – LONG, S. (2012): Barriers to widespread adoption of electric vehicles: An analysis of consumer attitudes and perceptions. *Energy Policy* 2012, Volume 48. Pp. 717-729. Forrás: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0301421512005162>, 2017-01-09
- LI, N. – ZHANG, P. (2002): Consumer online shopping attitudes and behavior: An assessment of research. Eighth Americas Conference on Information Systems. Forrás: <http://aisel.aisnet.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1433&context=amcis2002>, 2017-01-09
- LI, Q. – CURTIS, K. R. – McCLUSKEY, J. J. – WAHL, T. I. (2003): Consumer Attitudes Toward Genetically Modified Foods in Beijing, China. *The Journal of Agrobiotechnology Management and Economics* 2003, Volume 5 Number 4. Forrás: <http://www.agbioforum.org/v5n4/v5n4a03-wahl.htm>, 2017-01-09

- LOUREIROA, M. L. – LOTADE, J. (2005): Do fair trade and eco-labels in coffee wake up the consumer conscience? *Ecological Economics* 2005, Volume 53, Issue 1. Pp. 129-138. Forrás: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0921800904003611>, 2017-01-09
- PÓLA P. (2016): Helyi piacok és a vidéki turizmus. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok* 2016. (1. évf.) 1. sz. pp. 59-66.

Magyari-Sáska Zsolt¹

A székelyföldi vármegyék az Osztrák-Magyar Monarchia vármegye-térképei alapján készült georeferált online térinformatikai adatbázisa

ABSZTRAKT

Napjaink digitális világában egyre gyakoribb az integrált, több forrásanyagot összekovácsoló online adatbázis. Mivel felhasznált adataink szinte kivétel nélkül elhelyezhetőek a földrajzi térben, ezért a térkép alapú megjelenítések különleges fontossággal rendelkeznek. Ez vezérelt abban, hogy az 1910-es népszámlálás négy székelyföldi vármegyére vonatkozó adatait olyan formában tegyük elérhetővé mindenki számára, amely korban a hozzá legközelebb eső térképi reprezentációt használja. Így esett a választás az Osztrák-Magyar Monarchia XX. század eleji vármegye térképeire, amelyek tartalmát nem kép formátumban, hanem vektorizáltan tettem elérhetővé. A vektorizált változat előnyei között megemlíthető az alaptérkép tartalmának minimális mértékű kifestése az egyes tartalmi elemek láthatóságának egyéni szabályozhatósága miatt.

ABSTRACT

In today's digital world an integrated multi-source online database is increasingly common. Since the majority of data can be easily placed in geographic space, map-based visualizations are of special importance. This led us to make available the census data of 1910 for four counties of the Szeklerland using the closest map representation for that time. Thus, we selected as chart base the maps of the Austro-Hungarian Monarchy printed at the beginning of 20th century. The contents of them were made available in vector format rather than in raster format. One of the main advantages of the vectorized version, is the possibility to minimize the overlay content of the base map due to the individual vision controllability for each content element.

Kulcsszavak: vármegyék, vektorizálás, népszámlálás, Székelyföld, online térinformatikai adatbázis

Keywords: counties, vectorizing, census, Szeklerland, online GIS database

¹ Magyari-Sáska Zsolt PhD. egyetemi adjunktus, mérnök informatikus, GIS specialista. Babes-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Földrajz Kar. E-mail: zsmagyari@gmail.com

BEVEZETÉS

Az online elérhető térinformatikai adatbázisok egyre gyakoribbakká váltak az elmúlt évtizedben. Hasonló tendencia vehető észre az online kartográfiaiban is, egyre több régi térkép georeferált változata válik elérhetővé a világhálón, hiszen mindezek segítséget nyújthatnak a múltkutatás különböző szakterületeinek is (RUMSEY, D.-WILLIAMS, M. 2002; HILLER, A. 2008). Ilyen irányú fejlesztések jellemzőek úgy a nagyterjedésű térképtörténeti művek esetében (BARTOS-ELEKES Zs. et al. 2013), mint lokális, kisebb közösségek esetében (MAGYARI-SÁSKA Zs. 2015b)

A jelenlegi állapot a következőkkel jellemezhető, amelyek esetenként (a felhasználás függvényében) hátrányként is értelmezhetők:

- a térinformatikai adatbázisok tipikusan mai térképi tartalom alapulnak, nem történelmi térképeken
- a régi térképek georeferált változatai is tipikusan raszterek,
 - amelyek kitakarják az alattuk levő aktuális térképet/tartalmat. Ezt a helyzetet a rétegek ki/be kapcsolásával, illetve az áttetszőség beállításával próbálják áthidalni, de így gyakran egyik tartalom sem lesz igazán jól látható.
 - amelyek egyes tartalmi részeinek megjelenítése nem választható ki igény szerint, így sok esetben pontosan a kihangsúlyozni, megvizsgálni kívánt tartalom nem lesz szembeűnő.
 - amelyekhez nehezen lehet adatokat rendelni, úgy hogy azok valamely térképi téma (pl. települések) sajátja legyenek, és ez által különböző kategorizálásokban, elemzésekben részt vegyenek.

Ahhoz, hogy a régi térképek adatai, valamint a térképi tartalomhoz tartozó, más forrásból származó, kiegészítő adatok (pl. népesség) könnyen értelmezhetőek és hatékonyan felhasználhatóak legyenek, szükséges a fent említett hiányosságok leküzdése, és megfelelő adatbázis háttérrel való kiegészítése (MAGYARI-SÁSKA Zs. 2015a).

A XX. század elején készült térképek sajátossága, hogy még a csíkozásos domborzatábrázolást használják a mai, szintvonalas ábrázolás helyett. Ez az ábrázolásmód nem jelzi a magassági értéket, csak a lejtő hosszát és meredekségét, mégis lehetőséget ad egyes domborzati formák látványos ábrázolására. Mivel jelen pillanatban nincs elérhető módszer a csíkozásos domborzatábrázolás automatikus generálására, ezek kézi vektorizálása gyakorlatilag lehetetlen, a korhű ábrázolás jegyében érdemes tehát egy régi módszert mai technológiával elérhetővé tenni.

A kutatási munka célja, hogy online felületen közzétegye az Osztrák-Magyar Monarchia négy székelyföldi (Csík, Udvarhely, Háromszék és Maros-Torda) vármegyéjének, a korabeli térkép alapján elkészített vektoros adatokon alapuló, térinformatikai adatbázisát, amely tartalmazza az 1910-es népszámlálás település, járás, illetve vármegye szintű adatait is.

MUNKAMÓDSZEREK

A tervezett kutatás megvalósítása gyakorlatilag három részre tagolódt, melyeknek eredményeit összefogja az adatmegjelenítéshez létrehozott weblap.

Vektorizálás

A felhasznált térképlapok az Osztrák-Magyar Monarchia XX. század elején kiadott vármegye térképei voltak. Ezek méretaránya változó, annak függvényében is, hogy mekkora területű és milyen irányú kiterjedése van a vármegyének (1. táblázat). A térképek 2008-ban voltak beszkenelve és georeferálás nélkül tölthetők le az ELTE honlapjáról (<http://lazarus.elte.hu/hun/maps/1910/vmlista.htm>).

1. táblázat – A feldolgozott térképek kiadási éve és méretaránya (saját szerkesztés a térképlapok alapján)
Table 1 – Processed county maps's scale and printing year (own edition based on original map sheets)

Vármegye	Kiadási év	Méretarány
Csík	1912	1:400 000
Háromszék	1913	1:350 000
Maros-Torda	1904	1:380 000
Udvarhely	1913	1:300 000

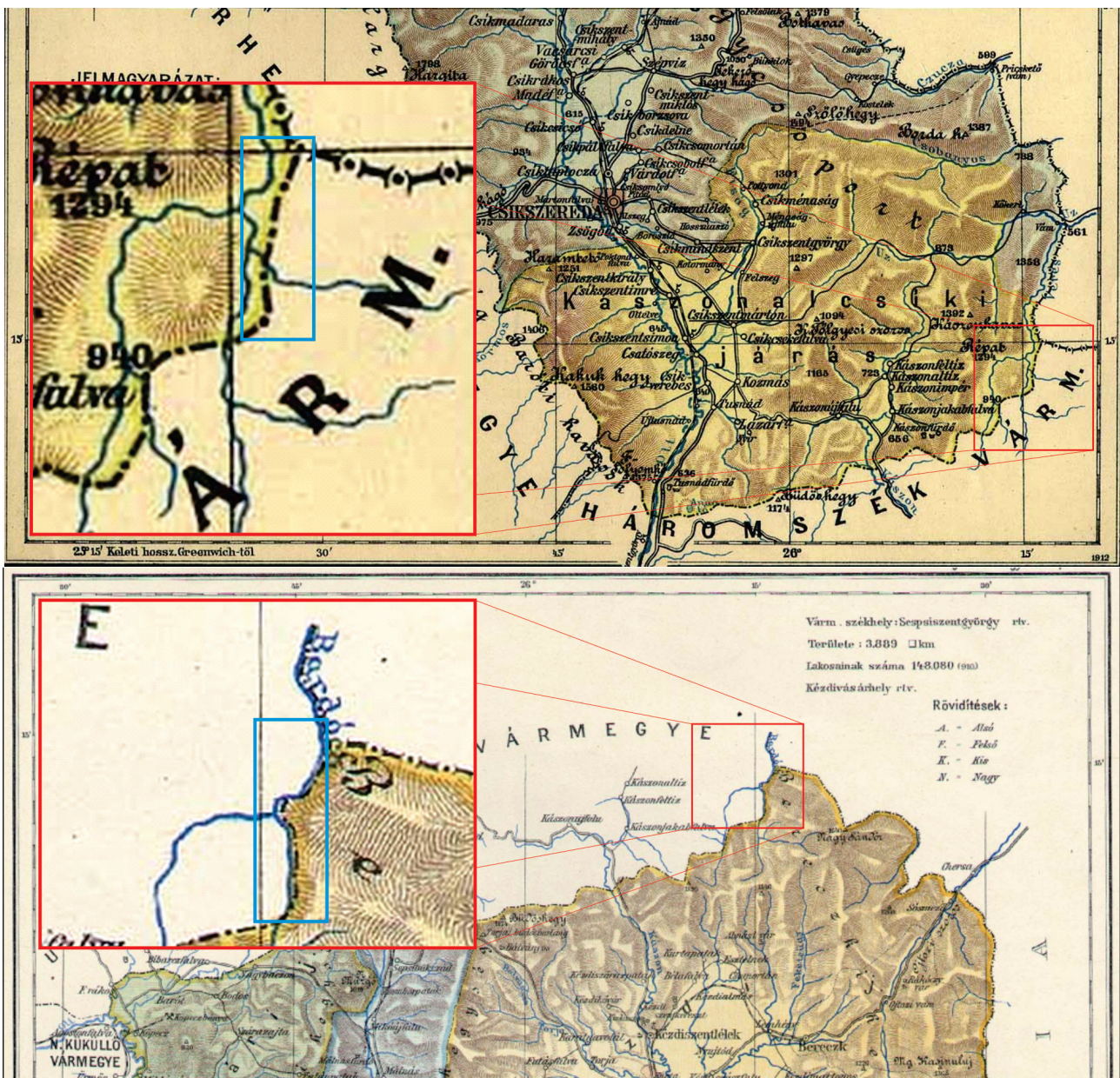
Első lépésben a letöltött térképszelvények georeferálását kellett elvégezni. A feldolgozott térképlapokon a földrajzi fókusz a Greenwich-i meridiántól kezdődően van feltüntetve, eltérően más vármegyét ábrázoló térképlapoktól, vagy a korábbiakban megjelent Gönczy térképektől, ahol a keleti meridián Ferrótól van meghatározva. Alapfelületként Bessel-féle 1841-es ellipszoidot használ. Georeferáláshoz a HD1863-WGS84 dátumok közti transzformációs paramétereket használtam (TIMAR G. et al. 2003). A műveletet QGIS rendszerben történt, a felvett georeferálási pontok (a fókusz metszéspontjai) alapján.

Mivel levezetett térképlapokról van szó, ráadásul különböző léptékben, ezért georeferálás után az illesztések nem lettek tökéletesek. A térképlapok elkészítésekor is valószínűleg az egyedi, különálló használat volt a cél, nem pedig egy térképmű darabjainak egyenkénti megjelenítése. Jól látszik ez abból is, hogy a levezetés miatt egyes szomszédos vármegyehatárok más formában jelennek meg, vagy éppenséggel a szomszédos vármegyéknek más határvonala van (1. ábra).

Mindezek mellett, OpenStreet Maps alapra illesztve a georeferált szelvényeket az eltérés azokon a helyeken, amelyek a levezetés miatt egyszerűsödtek, 500-600 m. Figyelembe véve az eredeti térképszelvények léptékét és azt, hogy nem katonai, hanem elsősorban ismeretterjesztő célja volt a létrehozásuknak, a kapott pontosságot elfogadhatónak ítélem.

A georeferálás után következett a tulajdonképpeni vektorizálás, ami szintén a QGIS rendszerben történt. Minden esetben a vektorizálási lépték egységesen 60 000-es volt, ami az alaptérképek léptékénél 5-6-szor részletesebb (minden térképi 1mm egységesen 5-6 mm-ként jelenik meg a képernyőn), ez által is biztosítva az azonos részletességet a vektorizált adatok számára.

1. ábra – eltérő alakú közös vármegyehatárok szomszédos vármegyék esetében:
 fent – Csík vármegye, lent – Háromszék vármegye (forrás: <http://lazarus.elte.hu/hun/maps/1910/vmlista.htm>)
 Figure 1. – Different shaped county maps border for adjacent counties:
 up – Csík county, down – Háromszék county (source: <http://lazarus.elte.hu/hun/maps/1910/vmlista.htm>)

Népszámlálási adatbázis

Népszámlálási adatok tekintetében az 1910-es anyanyelvi és felekezeti felmérés Varga E. Árpád által digitalizált on-line elérhető digitális adatbázisát használtam fel (<http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/transdb.htm>), hiszen időben ez állt legközelebb a digitalizált térképlapok megjelenési évéhez.

A négy vármegye közül egyedül Maros-Torda vármegye térképe jelent meg 1910 előtt, pontosabban 1904-ben. Ebben az egy esetben a térképen feltüntetett népszámlálási összlétszám természetesen nem egyezik az 1910-es népszámlálási adataival. A térképi adat 197 528, míg a népszámlálási adat 219 589 személyt jelöl meg. A másik három vármegye esetében a térképen feltüntetett és a népszámlálási adatbázisban megjelenő adatok tökéletesen egyeznek.

Az UNESCO által is használt adatbázis kezelő alkalmazás Windows operációs rendszer alatt is elérhető változata (WINISIS) sajnos egy olyan alkalmazás, amely a jelenlegi 64 bites operációs rendszereken nem futtatható, egyéni adatformátumot használ és exportálási lehetőségei is korlátozottak. Önmagában annak technikai megvalósítása, hogy a benne található, szakszerűen felvitt adatok integrálhatóak legyenek a jelen kutatásba, egy kihívást jelentett. Szükséges volt egy régi, már nem támogatott 32 bites Windows XP telepítésére, szükséges volt utána keresni egy teljes változatú WINISIS programnak, mivel az adatbázis mellett a honlapról letölthető változat nem rendelkezett megfelelő exportálási lehetőséggel.

A fent említett helyzet megoldása után, az immár Excel formátumba konvertált adatbázisban szereplő településneveket kellett egyeztetni a térképen szereplő településekkel. Mivel a célkitűzés elsősorban a térképek vektorizálása volt, ezért úgy kellett összehangolni a két adatforrást, hogy tartalmukban megegyezzenek, de térképi településnevek kerüljenek előtérbe, hiszen ezek jelennek meg, ezek alapján történik a népszámlálás adatainak visszakérdezése.

Csíkozásos domborzatábrázolás

A csíkozásos domborzatábrázolás a XVIII-XIX. századi térképek sajátos domborzat megjelenítő módszere, amelyet még a XX. század első évtizedeiben is széles körben használtak (COLLIER, P. et al. 2003; RÄBLER, S. et al. 2009).

A csíkozásos domborzatábrázolás a lejtővonalakra alapszik és a lejtőt ábrázolja, a magassági értékek helyett. Ez az ábrázolás nagyon hatékonynak bizonyul elsősorban hadászati célok esetében (BARTOS-ELEKES Zs. 2007), ahol kevésbé fontos az abszolút magasság ismerete, a lejtő meredekségéhez, hosszához képest, egy olyan helyszínen, ahol csapatmozgásokat, hadászati felszereléseket kellett mozgatni (2. ábra). A Habsburg-birodalomban készült, katonai felmérések által létrehozott – az erdélyi területeket is ábrázoló – térképek szintén csíkozásos domborzatábrázolást használtak. A csíkozásos domborzatábrázolást egyesek a modern 3D-s térképészeti megjelenítés elődjének vélik (MARSTON, B. E. 2015).

A csíkozásos domborzatábrázolásban két módszer létezik a lejtő meredekségének kifejezésére: a vonal vastagságának, illetve ezek sűrűségének változtatása (HICKING, E. J. 2014). Mindkét esetben a cél az, hogy a meredekebb területek sötétebbnek látszódjanak a térképen (MÉLYKÚTI G. 2010), amit akkori nyomdatechnika eljárásokkal kellett megvalósítani (színárnyalatok nyomtatása nem volt lehetséges).

Az első, aki csíkozásos domborzatábrázolást használt, Johann Georg Lehmann volt 1799-ben. Az ő rajzolási elvét standardizálta jóval később IMHOF (2007), a modernkori ábrázolás érdekében. Lehmann eredeti szabályai szerint a csíkozásos ábrázolásban a vonalak hossza nem lehetett 4 mm-nél hosszabb, de rövidebb sem, mint az egymás melletti csíkok közti távolság. A vonalak sorokba rendezve kellett létezzenek, a lejtő irányába kellett mutassanak. Az egymás alatti sorok nem kellett folytassák a már megkezdett vonalakat, csak különleges esetekben. A vonalak vastagsága 8 osztályba volt rendezve, az 5 fok alatti lejtéseket nem ábrázolta (HARSÁNYI M. 2010).

2. ábra – Csíkozásos domborzatábrázolást használó hadászati térkép az amerikai polgárháborúból
 (forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Hachure_map)
 Figure 2. – Military map from the American Civil War using hachures
 (source: https://en.wikipedia.org/wiki/Hachure_map)

A csíkozásos domborzatábrázolás jelentősebb és alkalmasabb nagyléptékű térképek esetében (ROBINSON, A.H. et al. 1995), ezért kisléptű térképeknél KENNELLY és KIMERLING (2000) javasolja a fenti szabályok enyhítését, a vonalak sorokba való rendezését, valamint ezek hosszának a lejtővel való arányosságát nem tekintve kötelezőnek.

Mivel ez a térképi elem is jelentős informatív szereppel bír a térképeken, célt volt a kutatás során, hogy ezt a tartalmat is vektoros formába alakítsam és megjelenítsem. Mivel a kézi vektorizálása a csíkoknak gyakorlatilag lehetetlen, így automatikus térinformatikai algoritmust fejlesztettem ki erre.

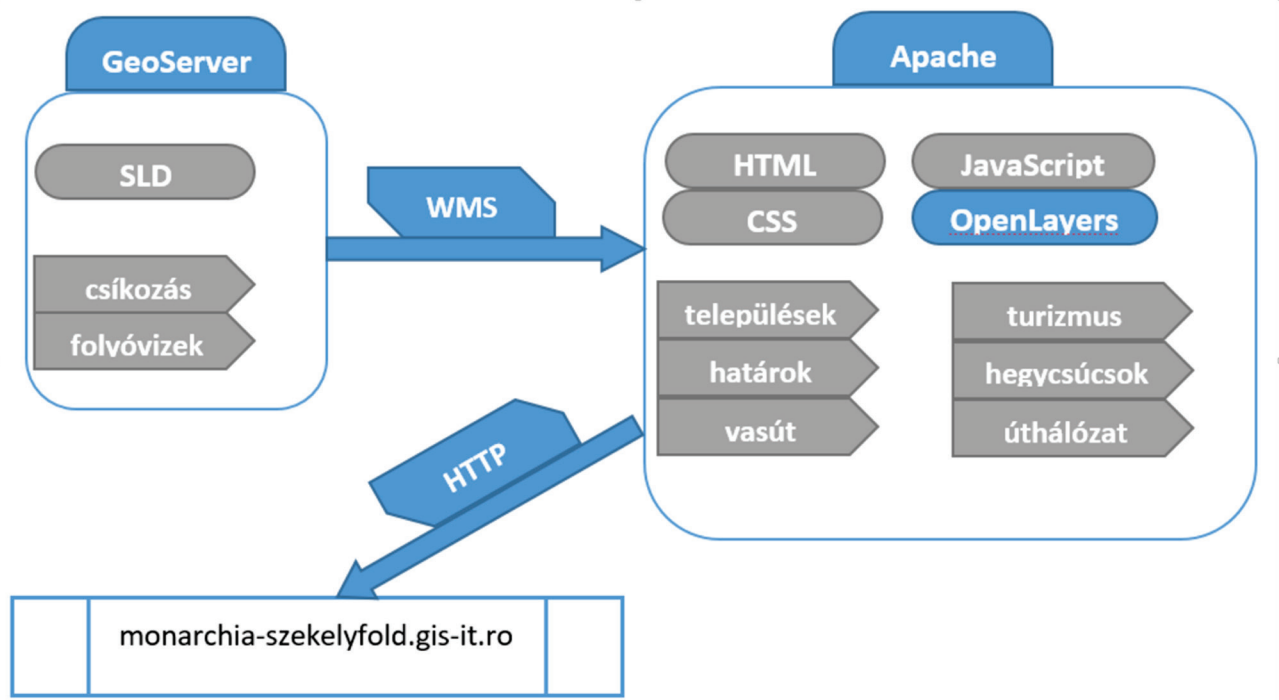
Online megjelenítés

A vektorizált és feldolgozott adatok mindenki számára való elérhetősége egy weboldalon keresztül történik. Ezen a weboldalon a HTML és CSS elemek felelnek a megjelenítésért, a térképi megjelenítéshez az OpenLayers 3 keretrendszer volt használva, az interaktív működéshez szükséges programozási elemeket pedig JavaScript-ben lettek megvalósítva.

Az adatok két platformról származnak. Mivel a cél az egyszerű megvalósíthatóság volt, ezért mindazon adatokat, amelyek nem képviseltek óriási adatmennyiséget, és amelyeket a kliens oldali böngésző adat szinten kezelni képes, GeoJSON állományokban lettek elhelyezve azon a szerveren, ahonnan elérhető a weblap is. Mivel azonban a csíkozásos domborzatábrázolás vektoros adatállományának mérete közelítette a 100MB-ot, ennek böngészőbe történő letöltése és az ott történő kezelése komoly kihívások elé állította volna a böngészőt, ezért szükséges volt egy térinformatikai/térképé-

szeti szerver használata. A választás a Java alapú GeoServer nevű alkalmazásra esett. A kialakított rendszer vázlatát látható a 3. ábrán.

3. ábra – A megjelenítéshez használt technológiák és adatok kapcsolata (saját szerkesztés)
Figure 3. – Data sources and web display technology (own edition)

A weblap hat részletességi szinten mutatja be a vektorizált tartalmat. Mivel az online megjelenítésben túlszűföldna a teljes tartalom, ezért az alábbi szabályok alapján történik a megjelenítés:

- 1. szint (legkevésbé részletes): csak a vármegyehatárok látszódnak, illetve ezek feliratai
- 2. szint: csak a járások látszódnak, hasonló színezéssel, mint ahogy az eredeti térképlapokon, illetve a járások feliratai
- 3. szint: megmaradnak a járások (felirat nélkül), valamint a települések és az úthálózat. A települések közül csak a nagyközségek vannak feliratozva
- 4. szint: megmaradnak a felirat nélküli járások és az úthálózat, valamint az összes település, de még mindig csak a nagyközségek vannak feliratozva. Új elemként megjelennek a magassági pontok és felirataik, a turisztikai jelzések, felirat nélkül. Megjelennek még a folyóvizek és felirataik valamint a vasút és a vasúti megállóhelyek.
- 5. szint: az előző szint minden eleme megmarad, és még megjelenik az összes település felirata, a turisztikai elemek feliratai valamint a tavak és felirataik.
- 6. szint: az előző szint minden eleme megmarad, részletesebben láthatóak az automatikusan generált vonalai a csíkozásos domborzatábrázolásnak.

A csíkozás megjelenítése kezdetben nincs aktiválva, mint ahogy az OpenStreetMaps sem, amely a megjelenítés alaptérképét képez(het)i. Mindkét elem azonban manuálisan bekapcsolható, a csíkozás csak a 5. és 6. szinten válik láthatóvá.

A folyóvizek esetében a vonalak vastagságát az adott folyóvíz teljes hossza határozza meg, így a jelentősebb folyók szélesebb vonallal jelennek meg. A települések feliratozása esetében a feliratok manuálisan helyeződtek el, mivel az OpenLayers keretrendszernek nincs automatikus felirat elhelyezési lehetősége. Ennek hiányában viszont a feliratok túlzottan fedték volna egymást.

EREDMÉNYEK

Követve a munkamódszerek során leírtakat a kutatás eredményei is több formában jelentkeznek: a vektorizálás eredményeként születtek meg a tematikus rétegek, a népességi adatbázis alapján készült el a település, járás és vármegyeszintű népességi és felekezeti adathalmaz, a csíkozásos domborzatábrázolás automatikus módszerének kidolgozása után generálódott az a vektoros réteg, amely a csíkozást tartalmazza és mindezek integrálódtak az elkészített és publikált online megjelenítő felületbe.

Vektorizálás és a népességi adatok csatolása

Az eredeti térképlapokról az alábbi tartalom lett vektorizálva, amelyek különálló rétegeket is képeznek:

- vármegyehatár, poligonréteg, a nem tökéletes illesztések miatt a szomszédos vármegyék esetében mindig az egyik vármegye határvonala volt a követendő. Ezt a helyzetet a 2. táblázat mutatja

2. táblázat – Vektorizáláskor figyelembe vett vármegye határok (saját szerkesztés)
Table 2. – Borders used in vectorising process for adjacent counties (own edition)

	Csík	Maros-Torda	Háromszék	Udvarhely
Csík	–	Csík	Csík	Csík
Maros-Torda	Csík	–	–	Maros-Torda
Háromszék	Csík	–	–	Udvarhely
Udvarhely	Csík	Maros-Torda	Udvarhely	–

- járáshatár, poligonréteg, azokban az esetekben, amikor egybeesik a vármegyehatárral, természetes módon követi a 2. táblázat által jelzett követendő határvonalat.
- úthálózat, vonalréteg, topológikus kapcsolatokat tartalmaz
- vasúthálózat, vonalréteg
- vasúti megállók, pontréteg
- folyóvízhálózat, vonalréteg, topológikus kapcsolatokat tartalmaz
- települések, pontréteg, hűségében a térképi ábrázolást követi, nem feltétlen illeszkedik az úthálózatra
- tavak, poligonréteg
- magassági pontok, pontréteg
- turisztikai vonzatú helyek (fürdők, barlangok stb.), pontréteg.

Az 1910-es népszámlálás adatait Erdély területére vonatkozóan természetesen elsősorban nem a vármegyetérképekkel való összehangjuk szempontjából vizsgálták, hanem azok módszertanára, illetve a felmért adatok történelmi, társadalmi értelmezésére vonatkozóan (VARGA E. . 1992). Jelen kutatásban viszont a népszámlálás adatait tartalmazó adatbázis településneveinek összehangolása a térképlapokon szereplő településnevekkel különböző megoldandó helyzeteket eredményezett.

Mind a négy vármegye esetében jelentkezik az a helyzet, hogy bizonyos települések más néven jelennek meg a térképen és az adatbázisban. A legtöbb esetben viszont csupán arról van szó, hogy a térképi név egyes előtagokat elhagy. Ennek helyszüke is lehet az oka, de az is lehet, hogy az 1898. évi IV. törvénycikk – amely kimondja, hogy ne legyenek azonos nevű települések az országban – ezeken a térképeken még nem került alkalmazásra. A fent említett helyzeten kívül a vármegyék esetében az alábbiak történtek.

A. Csík vármegye

Az 1910-es népszámlálás és a térképi megjelenése közti időben részlegesen átalakult a járási rendszer, megszűnik a Szépvízi járás, ennek következtében az adatbázisban ehhez a járáshoz tartozó, és térképen is megtalálható települések (Ajnád, Bálványospataka, Borospataka, Bükklok, Csíkborzsova, Csikdelne, Csíkpálfalva, Csíkszentmihály, Csíkszentmiklós, Csüvés, Gyepecze, Gyímesbükk, Gyímesfelsőlók, Gyímesközéplók, Hidegség, Kosteleg, Lóvész, Szépvíz) a Felcsíki járás részévé válnak.

Az adatbázisban egyes települések (Csíkszentimre, Felszeg, Poklondfalva, Csíkszentkirály) a Felcsíki járáshoz vannak sorolva, földrajzi elhelyezkedésileg – amit a térkép híven tükröz – a Kászonalsíki járás területén találhatók.

Egyes esetekben a térképen feltüntetett nevek nem egyeztethetők vagy nem találhatók meg az adatbázisban szereplőkkel (3. táblázat).

3. táblázat – Csík vármegye azon települései amelyek nem találhatók meg az adatbázisban (saját szerkesztés)
Table 3. – Settlements from map of Csík county that could not be identified in database (own edition)

Járási	No.	Térképi név
Gyergyótölgyesi	1	Buraszó
Gyergyószentmiklósi	1	Budád
Felcsíki	1	Agyagospataka
	2	Felsőlak
	3	Kőkert
Kászonalsíki	1	Kászonfürdő
	2	Nyír
	3	Oltelve

B. Háromszék vármegye

Az adatbázisban egyes települések (Bita, Maksa, Léczfalva) a Sepsi járáshoz vannak sorolva, földrajzi elhelyezkedésileg – amit a térkép híven tükröz – a Kézdi járás területén találhatók.

Az Orbai járáshoz tartozó Gelencze és Szitabodza esetében a térképen nincs település felirat, de megtalálható a jelzés. Ezen két település esetében a vektorizált térképen a települések nevei szögletes zárójelben jelennek meg.

Egyes esetekben a térképen feltüntetett nevek nem egyeztethetők vagy nem találhatók meg az adatbázisban szereplőkkel (4. táblázat).

4. táblázat – Háromszék vármegye azon települései amelyek nem találhatók meg az adatbázisban (saját szerkesztés)
 Table 4. – Settlements from map of Háromszék county that could not be identified in database (own edition)

Járás	No.	Térképi név
Orbai	1	Bárkányüveghuta
Sepsi	1	Zsomborpaták

C. Maros-Torda vármegye

Itt is találhatóak olyan esetek, amikor a megfeleltetés nem lehetséges. A helyzetet az alábbi táblázat tartalmazza (5. táblázat).

5. táblázat – Maros-Torda vármegye azon települései amelyek nem találhatók meg az adatbázisban (saját szerkesztés)
 Table 5. – Settlements from map of Maros-Torda county that could not be identified in database (own edition)

Járás	No.	Térképi név
Marosi felső	1	Libanes
Régeni alsó	1	Oláh
Régeni felső	1	La Morar
	2	Laczoseri
	3	Mája
	4	Urszirzant
	5	Zbugzagy

Bölkénymagyaros település esetében a térképen egyetlen jelzés van, míg az adatbázisban Alsóbölkény és Felsőbölkény külön-külön elválasztva szerepel, így az itt található összesített adatok vannak Bölkénymagyaroshoz rendelve.

A térképen Alsófancsal és Felsőfancsal külön jelzésként szerepel, az adatbázisban viszont egyetlen sorban, vesszővel elválasztva jelenik meg. Ebben az esetben nem jelentett gondot a térképi hűséghez való igazodás, ugyanis az adatbázisban nem jelennek meg számértékek, tehát nem kellett az adatokat szétválasztani a két térképi jelöléshez.

A vármegye térképe esetében bizonyos településnevek nem olvashatók le teljes pontossággal.

D. Udvarhely vármegye

A vármegye esetében is járási átalakítás történt az 1910-es népszámlálás és a térkép megjelenése közti időszakban. Az adatbázisban szereplő Parajdi járás a térképen már nincs feltüntetve és települései az alábbiak szerint oszlanak meg: az Udvarhelyi járáshoz sorolódik: Athya, Felsősófalva, Korond, Pálpataka, Parajd, Patakfalva; míg a Székelykeresztúrihoz: Kadács, Küsmöd, Siklód és Szolokma. A járási átalakítás miatt ugyanakkor egyéb változások is történtek, Ábránfalva, Homoródbene, Homoródszentlászló, Jásfalva, Kányád, Miklósfalva, Petek, Sándortelke, Székelyderzs és Székelymuzsna, a térképen a Homoródi járásban van, míg az adatbázis az Udvarhelyi járásban tünteti fel őket.

Ebben az esetben is esetenként szükség volt a térképi és az adatbázisban használt nevek megfeleltetésére, de itt is volt olyan eset, amikor ez nem volt lehetséges. A helyzetet az alábbi táblázat tartalmazza (6. táblázat).

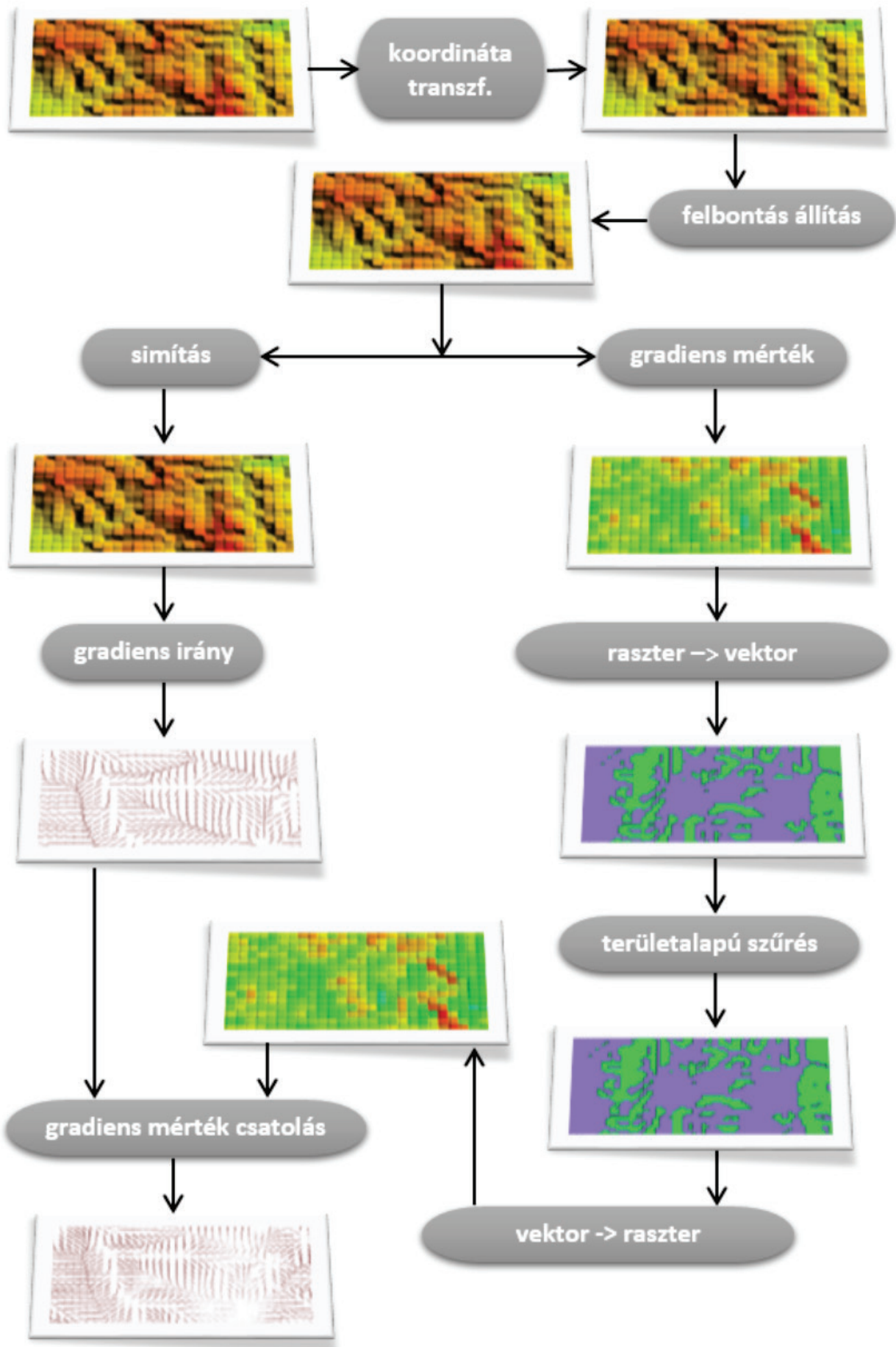
6. táblázat – Udvarhely vármegye azon települései amelyek nem találhatóak meg az adatbázisban (saját szerkesztés)
 Table 6. – Settlements from map of Udvarhely county that could not be identified in database (own edition)

<i>Járás</i>	<i>No.</i>	<i>Térképi név</i>
Homoródi	1	Bodaj
	2	Bükfalva
	3	Kápolna
	5	Margit udvar
	6	Rókaváros
Udvarhelyi	1	Korondfürdő

A csíkozásos domborzatábrázolás automatikus generálása

A kutatás során egy térinformatikai algoritmust dolgoztam ki (4. ábra) a csíkozásos domborzatábrázolás automatikus generálás érdekében, amelynek az SRTM 1 fokmásodperces digitális magasságmodelljét használja kiinduló adatként. A WGS84 – EPSG 3857 átalakítást követően a raszter felbontását 200 m-re skáláztam át. Az algoritmus a továbbiakban két szálon fut: egyiken a gradiens vonalak irányultsága határozódik meg, a másikon magának a gradiensnek a mértéke. Az irányultság meghatározásánál a raszteres magasságmodellre alkalmazott Gauss szűrő segítségével értem el azt a hatást, amely után a gradiens vonalak esztétikusan simulnak egymás mellé. A gradiens mértékének meghatározása után egy szűrés következik, amelyben az 5 foknál kisebb lejtésű területek gradiens értéke nullára állítódik, hiszen ezeken a területeken nem lesz csíkozás. A vonalához társított gradiens érték alapján történt a vonalak vastagságának beállítása.

4. ábra – A csíkozásos domborzatábrázolás automatikus generálásának algoritmus (saját szerkesztés)
Figure 4. – Automatic generation algorithm of hachures (own edition)

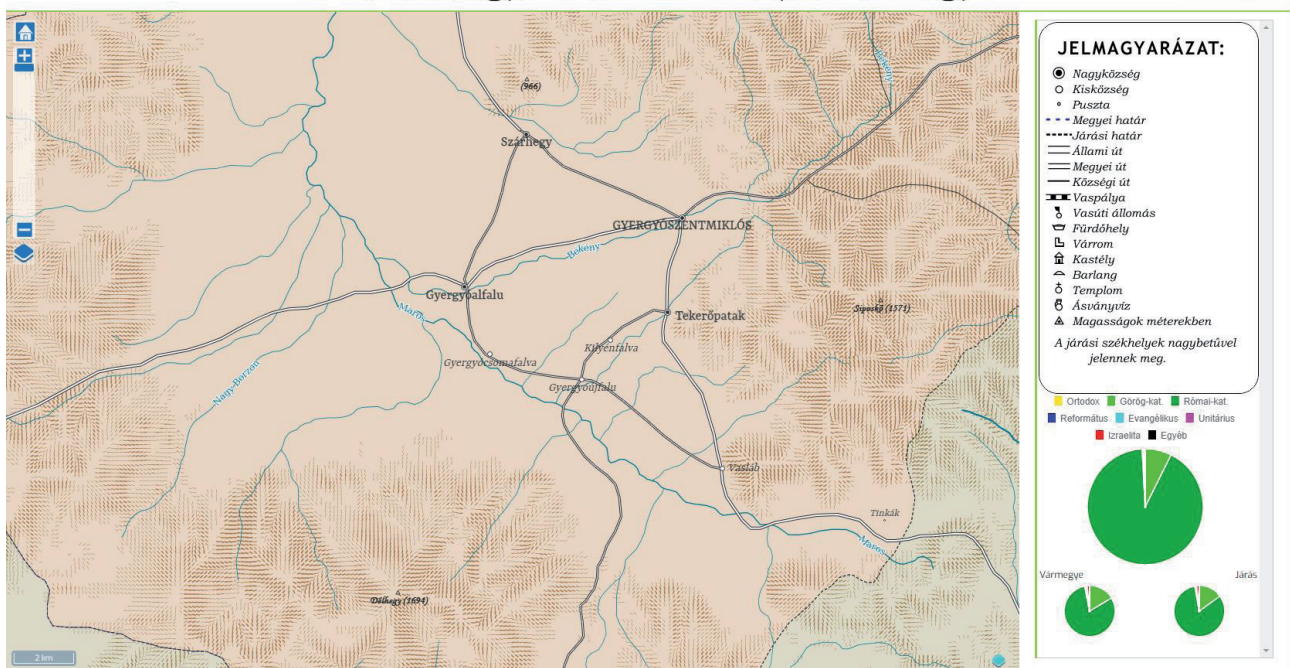

Az online felület

A négy székelyföldi vármegyétérkép vektorizált változata megtekinthető a monarchia-szekelyfold.gis-it.ro internetes oldalon (5. ábra). A nagy mennyiségű vektorizált tartalom megjelenítése Chrome böngészőre van optimalizálva, így ennek a használata ajánlott. Javasolt ugyanakkor a teljes képernyős, minimum 1680x1050-es felbontás. Ennek hiányában a weblap egyes elemei elcsúszhatnak egymáshoz képest.

5. ábra – A megjelenítéshez használt weblap (saját szerkesztés)
Figure 5. – The developed web page (own edition)

Az Osztrák-Magyar Monarchia Székelyföldi Vármegyéi

A kifejlesztett webes felület lehetőséget ad az alábbiakra:

A. A térképi tartalom megjelenítése, görgetésére, közelítésére, távolításra

Mivel az eredeti térképek 1:300.000 – 1:400.000 léptékben voltak kiadva, ezért a digitalizálás után is ezen a léptékekhez közeli távolításban használhatók leginkább. A megjelenítésben ezért a közelítés, a távolítás (amely akár az egér görgőjének segítségével, akár a felület bal oldalán megjelenő + és – gombokra való kattintással, valamint a köztük levő sáv mozgatásával lehetséges) lehetősége úgy van meghatározva, hogy lehetőséget adjon egyrészt a régió szintű behatárolásra, másrészt viszont legmagasabb részletessége mintegy másfél-kétszer legyen nagyobb az eredeti térképek részletességénél.

B. A megjelenítendő rétegek ki/be kapcsolására

A térképen megjeleníthető rétegek kapcsolója, a közelítő/távolító vezérlő alatt található. Ráhe-lyezve az egérkurzort, egy kis ablakban feltűnnek a megjeleníthető rétegek.

A különböző rétegek szimbolikája, feliratai igyekeznek hasonulni az eredeti térképlapokon megtalálható jelzésekhez. A rétegek tartalmára vonatkozó jelkulcs megjeleníthető a címsor jobb oldalán található *Jelmagyarázat* feliratra mozdítva az egérkurzort.

Az OpenStreetMaps térképalapként használható, melynek állapota nincs alapértelmezetten bekapcsolva.

A megjelenített tartalom láthatósága dinamikusan változik a közelítés/távolítás állapota alapján, így pl. a települések feliratai település kategória szerint, az adott közelítési/távolítási állapot alapján jelennek meg vagy tűnnek el, az előző fejezetben leírtak alapján.

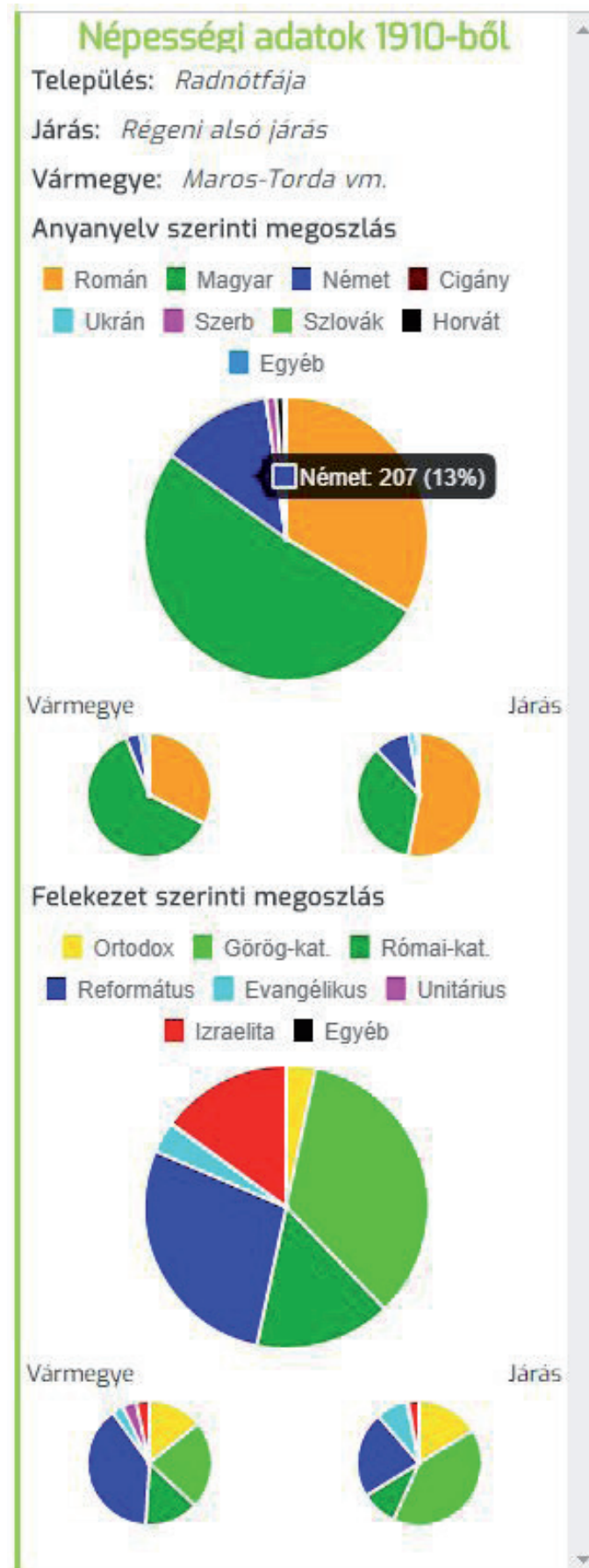
A térképi tartalomnak a csíkozásos domborzatábrázolás az az eleme, amely kimondottan egy adott (az eredetileg megrajzolt) léptékben jeleníthető meg oly módon, hogy a kívánt térképi hatást lehessen vele elérni. Éppen ezért a domborzatábrázolás csíkozásos megjelenítése csak a két utolsó távolítási/közelítési beállításban jeleníthető meg.

C. A népességi adatok lekérdezésére

A népességi tartalom lekérdezhető úgy település, mint vármegye és járás szintjén is. Amennyiben az egérkurzor egy adott település helyén vagy annak nevén van, a kurzoron megjelenik egy kérdőjel. Ebben az esetben az egérrel való kattintáskor a böngésző jobb oldalán kördiagram formájában megjelennek az adott településre vonatkozó anyanyelvi és felekezeti adatok. Mindkét esetben a kördiagramok bal és jobb alsó sarkában megjelenik annak a vármegyének, járásnak anyanyelvi valamint felekezeti szerkezete is, amelyhez térképileg az adott település tartozik. Amennyiben az adott településhez nem tartoznak adatok az 1910-es népszámlálás alapján, akkor csak a járási és vármegyei adatok jelennek meg. Ez történik akkor is, ha olyan helyre történik a kattintás, amelyen nem található település.

Azért hogy ne legyen túlszűfolt a megjelenítés, a diagramon nincsenek feltüntetve címkék formájában az adatok, csak ezek kategóriája olvasható le a jelmagyarázat alapján. Amennyiben viszont az egérkurzor valamely körcikk fölött van, az ahhoz tartozó adatok dinamikusan megjelennek: a kategórianév, a százalékos érték valamint a település szintű kördiagramok esetében az abszolút érték is (6. ábra).

6. ábra – A népszámlálási adatokat megjelenítő kördiagramok (saját szerkesztés)
 Figure 6. – Charts displaying census data (own edition)

KÖVETKEZTETÉSEK

A munkafolyamat során számos észrevétel, következtetés fogalmazódott meg. A térképi tartalomra vonatkozólag észrevehető, hogy a különböző méretarány miatt, a vármegyetérképek nem illeszthetők egymáshoz teljes pontossággal. Nem csak eltérő határvonalak alakulnak ki a különböző vármegyék esetében, de egyes tartalmi elemek, pl. folyóvizek egyes térképlapokon megjelennek, míg a vele szomszédosokon nem. A jelkulcs tekintetében sem teljes az egyezés, ugyanannak a fogalomnak eltérő, de természetesen vele azonos tartalmi megnevezése szerepel (pl. Fürdő, illetve Fürdőhely). Szintén a térképi tartalomra vonatkozóan voltak olyan nagytelepülések, amelyek elnevezése hiányzik a térképlapról.

A népszámlálás adatainak összekapcsolása a térképi tartalmon azt feltételezte, hogy minden egyes települést külön be kellett azonosítani, úgy a térképen, mint az adatbázisban. Ebben a munkafázisban számos eltérést találtam, ugyanakkor a térképi tartalmat tartottam elsődlegesnek, ehhez igyekeztem igazítani az adatbázis tartalmát. Mivel ezen eltérések tipikusan nem érintettek nagytelepüléseket ezért ez nem merült fel olyan helyzet, amelyet ne lehetett volna megoldani a térképi alap és az adatbázis alapján.

A kialakított és felhasznált algoritmus alapján elmondható, hogy a csíkozós domborzatábrázolás ma is elérhető és különösebb erőfeszítés nélkül alkalmazható. Nincs szükség kézi rajzolásra, vektorizálásra, hiszen digitális magasságmodell alapján automatikusan előállítható. A kialakított módszer különösen hasznos lehet a történeti térképészet számára, amely rekonstruálni akarhatja a régi térképeket, vagy éppen olyan új térképeket akar létrehozni, amely az elmúlt idők ábrázolási hatását akarja felmutatni, illetve a régészet számára, ahol az ilyen jellegű lejtőábrázolás jelentős szereppel bír.

Az online változatban megjeleníthető térképi tartalom valóban az eredeti térképlapok georeferált tartalma, ez alól kivételt képez a csíkozós domborzatábrázolás, amely az SRTM 1 fokmásodperces raszteres magasságmodell alapján készült el, azaz formájában a múltat idézi, de aktuális adatokat használ. Ezért a két különböző forrásból származó tartalom együttes megjelenítése nem feltétlen illeszkedik egymáshoz, az eltérések elsődleges oka az eredeti térképeknek a méretarányából származó pontatlansága, az aktuális domborzatmodell pontosságához képest.

A létrehozott és online elérhető adatbázis egyes tematikus rétegei külön-külön megjeleníthetőek és rávetíthetőek úgy az OpenStreetMaps alaptérképre, hogy nem takarnak ki egyéb területet.

Jelen kutatásnak több továbbfejlesztési lehetősége is mutatkozik. Ezek közül az egyik a területi kiterjesztésre irányulhat, a Monarchia további vármegyéit is hasonló módon vektorizálni, népességi adatokat csatolni hozzá és közzétenni. Egy másik lehetséges irány egy névjegyzék hozzátársítása, amely alapján gyorsan rá lehet keresni egy-egy helyszínre. Szintén egy továbbfejlesztési lehetőség a megjelenítés korhűségének továbbfejlesztése, mint pl. a folyóvizek vastagságának folyamatos növekedése.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Jelen kutatás megvalósítását az MTA Domus szülőföld ösztöndíjprogramja tette lehetővé.

IRODALOMJEGYZÉK

- BARTOS-ELEKES Zs.-TIMÁR G.-IMECS Z.-MAGYARI-SÁSKA Zs. 2013: *Georeferncing the topographic map of Wallachia (1855-1864)*, 8th International Workshop on Digital Approaches in Cartographic Heritage, Volume 8, Italy, pp. 1-12
- BARTOS-ELEKES Zs. 2007: *Bevezetés a térképészetbe*, Kolozsvári Egyetemi Kiadó - Presa Universitară Clujeană, Kolozsvár, Románia, 196 p.
- COLLIER, P.-FORREST, D.-PEARSON, A. 2003: *The Representation of Topographic Information on Maps: The Depiction of Relief*, *The Cartographic Journal*, 40 (1), pp. 17–26.
- HARSÁNYI M. 2010: *Hegyvidéki területek alternatív domborzatábrázolási módszerei*, BSc Thesis, Eötvös Lóránd University, Budapest, pp. 11-16
- HICKING, E. J. 2014: *Maps and Mapping. A cartographic manual*. Simon Fraser University, Canada, pp. 39-41
- HILLER, A. 2008: *Placing History: How Maps, Spatial Data, and GIS Are Changing Historical Scholarship*, ESRI Press: Redlands, CA 336 p.
- IMHOF, E. 2007: *Cartographic relief representation*, ESRI Press, California, USA, 388 p.
- KENNELLY, P. J.-KIMERLING, A. J. 2000: *Desktop Hachure Maps from Digital Elevation Models*, *Cartographic Perspectives*, 37, pp. 78-81
- MAGYARI-SÁSKA Zs. 2015a: *Developing and implementing multiuser, fully relational GIS database for desktop systems using open source technologies*, *Geographia Technica*, Volume 10, Issue 2, Presa Universitară Clujeană, pp. 59-65
- MAGYARI-SÁSKA Zs. 2015b: *A gyergyószentmiklósi örmény temető digitális térképi adatbázisa*, *Keresztény Szó*, XXVI/7, pp.10-13
- MARSTON, B. E. 2015: *Improving the Representation of Large landforms in Analytical Relief Shading*, Master Thesis, Oregon State University, USE, 42 p.
- MÉLYKÚTI G. 2010: *Topográfia 4: Domborzattan I.*, Nyugat-Magyarországi Egyetem, 21 p.
- RÄBLER, S.-JENNY, B.-HURNI, L. 2009: *Swiss Style Relief Shading Methodology: Knowledge base for further development and application in digital cartography*, Conference Proceedings ICC2009, 24th International Cartographic Conference, Santiago de Chile, Chile, pp. 1-9
- ROBINSON, A. H.-MORRISON, J. L.-MUEHRCKE, P. C.-KIMERLING, A. J.-GUPTILL, S. C. 1995: *Elements of Cartography*, 6th ed. New York, John Wiley and Sons, 688 p.
- RUMSEY, D.-WILLIAMS, M. 2002: *“Historical maps in GIS”* in Knowles A.K. (ed.) *Past Time, Past Place: GIS for history*. ESRI Press: Redlands, CA pp. 1-18
- TIMÁR G.-MOLNÁR G.-MÁRTA G. 2003: *A budapesti sztereografikus, illetve a régi magyarországi hengervetületek és geodéziai dátumaik paraméterezése a térinformatikai gyakorlat számára*, *Geodézia és kartográfia*, 55/3, pp. 16-21
- VARGA E. Á. 1992: *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén*, Regio-MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 214 p.

Tarrósy István

Afrikaiak a világban, afrikaiak Magyarországon – Elhanyagolt diaszpóra?

Africans all around the world, Africans in Hungary – Neglected diaspora?

ABSZTRAKT

Miközben számos kelet-közép-európai médium kongat vészharangokat a szerintük folyamatosan erősödő, ezen európai térséget is célba vevő fekete-afrikai migráció veszélyei miatt, a nemzetközi sajtóban a Szaharától délre elterülő afrikai területek „oroszlán gazdaságai” növekedésének szentelnek figyelmet, egyúttal az ázsiai „tigrisek” fejlődéséhez mérik vezető képviselőiket – köztük például Etiópiát, Botswanát, Angolát, nem is beszélve a Dél-afrikai Köztársaságról és Nigériáról, melyek egyértelmű növekedési pólusok az afrikai kontinensen annak ellenére, hogy éppen elhúzódó recesszióban vannak. A közhiedelemmel – melynek kialakulásában a globális média jelentősen érintett – ellentétben a 2010-es években további figyelemre méltó migrációs tendenciák rajzolódnak ki szerte az afrikai kontinensen. Elsősorban az Afrikán belüli, illetve az Afrikába irányuló migráció kerül az érdeklődés középpontjába. Ha pedig a fekete-afrikai területekről kifelé irányuló vándorlásokat vesszük szemügyre, köztük egyre fontosabbá válnak a világ gyorsan növekvő gazdaságaiba (így például Indiába, Kínába, Brazíliába, Törökországba) igyekvők által kijelölt útvonalak – szemben a sokáig tradicionális európai desztinációkhoz köthetőkkel. A világ legfiatalabb korfájával rendelkező afrikai kontinens kontrasztosságában éppúgy igazoltnak látjuk a helyi gazdaságok erősödését, a lakosság helyi keretek közötti boldogulásának igényét, mint a fiatalok azon aspirációit, melyek a jobb élet reményében külföldön – egyre többször akár Ázsiában, de sok esetben még mindig Európában – tartják elképzelhetőnek a jövőt. A téma kapcsán nem hagyható figyelmen kívül a diaszpórák fontossága, főként az egyéni migrációs döntések meghozatalának folyamatában oly fontos viszonyítási pontként szolgáló közösségek megléte vagy éppen hiánya az adott vándor által választott célország tekintetében. A globális afrikai diaszpórákkal foglalkozó, többnyire a Globális Észak kutatóműhelyeiben publikált szakirodalom vajmi keveset (ha egyáltalán) foglalkozik a posztsovjet térségben kialakult afrikai

közösségekkel. A ma interpoláris globalizmusának a világ számos országában fellelhető afrikai diaszpórái azonban szerves részét képezik: transznacionális kapcsolathálójuk mind a kibocsátó, mind a befogadó országok számára jelentőséggel bír. Jelen tanulmány egy, a szerző által 2008 óta folytatott, több fázisú és rétegű kutatásból táplálkozik és előfutára egy önálló kötetnek, mely a volt keleti blokk különböző helyszínein vizsgálja az ott élő afrikaiak helyzetét, szerepét, lehetőségeit, az adott ország külpolitikái számára értelmezhető jelentőségét. Az írás második nagyobb egysége a magyarországi „elhanyagolt” afrikai diaszpórára koncentrál.

ABSTRACT

While several Central and Eastern European (CEE) media have been sounding the alarm about the steadily increasing sub-Saharan migration with all its dangers towards this region of Europe, global media attention is paid more to the ‘lion economies’ of sub-Saharan Africa. Their economic growth is compared with that of the ‘Asian tigers’, including Ethiopia, Botswana, Angola, the Republic of South Africa and Nigeria, which, despite their ongoing recession, are certainly ‘poles of growth’ of their respective regions. Contrary to popular belief – which is markedly formed by the global media –, by the 2010s remarkable migratory tendencies have developed throughout Africa. Today, awareness is raised about *intracontinental* migrations together with trajectories of movements *to* the African continent. At the same time, if we look at outbound migration from the continent more closely, new routes are becoming increasingly significant to the emerging economies of the globe (such as India, China, Brazil, or Turkey), in particular, when we compare them to the more traditional European and North American destinations. On the continent with the most expansive population pyramid worldwide we see justified both the context of growing economies and the need of the local populations to stay at home, and the aspirations of young people to find a better life abroad – recently rather frequently in Asia, and still in a large number of the cases, in Europe. Regarding this issue, the importance of the diaspora needs to be taken into consideration, especially, as a crucial point of reference in the process of the decision the migrant has to make about the destination country. Academic literature about the global African diaspora – mainly published in the scientific and knowledge centres of the Global North – scarcely (if at all) mentions diaspora communities in post-Soviet countries. However, such African communities in many countries of these parts of the world are also integral part of the global transnational African diaspora, and their network of connections do matter both for their countries of origin and the chosen countries of destination. The present paper is built upon an ongoing research by the author having been conducted since 2008, and is forerunner of a book project, which investigates the status and roles of African communities across the former Soviet Bloc, with a focus on their potential involvement in the new pragmatic foreign policies of CEE countries towards Africa. After offering an overview of African migratory patterns, the second part concentrates on the “neglected diaspora” living in Hungary.

Kulcsszavak: afrikai migráció, diaszpóra, afrikaiak Magyarországon

Keywords: African migration, diaspora, Africans in Hungary

BEVEZETÉS: AFRIKA MIGRÁCIÓS TENDENCIÁI A LEGFRISSEBB ADATOK TÜKRÉBEN

A közhiedelemmel ellentétben a nemzetközi migráció tendenciáit vizsgáló és adatoló szervezetek jelentései alapján sem látható, hogy Afrika oly jelentős mértékben venne részt a nemzetközi vándorlásban, mint amennyire azt a globális és a helyi médiumok jelentős része sugallja – bár kétségtelenül növekszik az otthonaikat elhagyók száma. „Az afrikai kontinensről kiinduló nemzetközi migráció, más kontinensekéhez viszonyítva alacsony, noha helybeni taszító hatás bőven létezik” (L. RÉDEI. 2016. p. 529). Az ENSZ 2013-as adatai alapján a Föld nemzetközi határokat átlépő 232 millió vándorának 8 százaléka volt található Afrikában – szemben például Ázsia 30, Európa 31, Észak-Amerika 23 százalékával.¹ Az International Migration Report 2015-ben összesen 244 millió főt jelzett, melyből 8,6 százalék volt afrikai.² Ha a 20. század utolsó időszakát vizsgáljuk, azt látjuk, hogy 1980-tól 2000-ig az afrikaiak nemzetközi migrációban való részvétele „abszolút és relatív értelemben is monoton csökkent (14%-ról 9%-ra)” (RÉDEI. 2007. p. 272). A 2010-es évek elején az észak-afrikai forradalmak és politikai változások következtében tömeges kiáramlás történt elsősorban a szomszédos államokba, és a földrajzi proximitás okán az Európai Unió felé. „Látható, hogy milyen váratlan és tömeges volt megérkezésük az európai kontinensre, és mennyire felkészületlenül érte az az egyes cél és tranzit országokat” (L. RÉDEI. 2016. p. 529). A különböző történelmi időszakokban egyenlőtlen mértékben változott az afrikai migránsok száma. A migráció egyik kényszerű (kényszerített), egyben tragikus formájának tekinthető rabszolga-kereskedelem már az ókorban is bőségesen juttatott afrikai rabszolgákat különböző piacokra, a 16. századtól azonban az atlanti-óceáni „nagy triangulum” beindításával milliós veszteségeket szenvedtek el Afrika népei. E (ki)kényszerített migráció eredményeként a háromszög amerikai területeket felölelő oldalán létszámban is jelentős afrikai származású diaszpóra alakulhatott ki. 1518 és 1850 között nagyjából 11 millió afrikait hurcoltak el rabszolgaként. Ma a világ legnépesebb szubszaharai afrikai diaszpórái Brazíliában (96 millió fő fekete vagy multietnikus fekete él a több mint 200 milliós országban), az Amerikai Egyesült Államokban (41 millió fő), Haitin (9,5 millió fő), Kubában és Dominikán (1-1 millió fő), európai államként Franciaországban (több mint 2 millió fő), az Egyesült Királyságban (több mint 3 millió fő), illetve Olaszországban (legalább 600 ezer fő) találhatóak.³ Kína határozott és pragmatikus Afrika-politikájának⁴ egyik hozadéka pedig az, hogy mára nagyjából 500 ezerre tehető azoknak az afrikaiaknak a száma, akik az elmúlt néhány évben Kínába vándoroltak szerencsét próbálni.⁵

Akár kényszerített, akár saját akaratból választott, az elvándorlás az afrikai környezeti krízisekre és gazdasági szorításokra adott kézenfekvő válaszként volt értelmezhető (PARNELL, S. – WALAWEGE, R.

¹ <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimatesorigin.shtml> (2017-03-21)

² United Nations Department of Economic and Social Affairs/Population Division: *International Migration Report 2015*. New York, United Nations, 2016. 1. <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2015.pdf> (2017-03-21)

³ Ezen adatok forrása: The African Diaspora. http://www.experience-africa.de/index.php?en_the-african-diaspora 2017-03-10

⁴ A kínai kormány 2006 januárjában tette közzé angolul a *China's African Policy* című stratégiai dokumentumát. L. <http://www.focac.org/eng/zt/zgdfzccwj/t230479.htm> 2017-02-05

⁵ E témáról l. bővebben: TARRÓSY I. 2016: Afrikai migrációs folyamatok. In: TARRÓSY I. – GLIED V. – VÖRÖS Z. (szerk.): *Migráció a 21. században*. Pécs, Publikon Kiadó, pp. 241-244. Összességében e könyvfjezet biztosította jelen tanulmány argumentációs alapját és ivét.

2014. p. 48). A világ összes, a lakóhelyüket belföldön elhagyni kényszerült személyeinek (Internally Displaced People – IDP) száma 40 millió fölé (soha nem látott mértékűre) emelkedett 2015 év végére. Háromnegyedük 10 országban volt megtalálható, melyek közül öt ország, Kolumbia, a Kongói Demokratikus Köztársaság, Irak, Szudán és Dél-Szudán 2003 óta minden évben a tíz legnagyobb IDP-vel rendelkező ország között volt jegyezve.⁶ A szubszaharai afrikai térség a teljes IDP-tömeg 30 százalékát vonultatja fel és láthatóan krónikus érintettsége folyamatos kihívást jelent az ott élő lakosság számára.⁷ Mindezeket egészíti ki az a problémahalmaz, amely a menekültekhez kapcsolódik. 2015 év végén a világ akkori 16,1 millió menekültje közül 4,4 millió (tehát az összes 27 százaléka) a szubszaharai Afrikában próbált életben maradni.⁸ A kényszerítő okok, azaz azon (ki)taszító (push) tényezők – melyek őket otthonaik elhagyására késztették – között találtuk a fegyveres konfliktusokat, a polgárháborús helyzeteket, de a környezeti körülmények, feltételek drasztikus megváltozása miatt a tiszta, iható és egészséges ivóvíz hiányát, az elsivatagosodást és általában az ökológiai katasztrófákat.

Az afrikai kontinensen a vándorlás korántsem új keletű jelenség. A kontinens népcsoportjainak egy meghatározó része – azáltal, hogy nomád-félnomád életmódot folytat(ott) – évszázadok óta járja a kiterjedt térségeket, az esetek többségében megfelelő legelőt keresve állataik számára. Az 1960-as és 1970-es években függetlenségüket a volt gyarmati hatalmaktól elnyerő új afrikai államok lakóinak egy másik jelentős része hullámokban indult meg a volt gyarmatosító nyugat-európai országok felé, majd talált munkát és telepedett le a választott új hazában.

Mára a glóbusz legfiatalabb korfájú kontinensén – a stabil migrációs célpontnak tekinthető észak-afrikai államokat (így pl. Marokkót, Algériát, Tunéziát és Egyiptomot) leszámítva – egyre több szubszaharai ország válik desztinációjává a belső migránsoknak (pl. Dél-Afrika, Ghána, Kenya, Szenegál, Mauritius, vagy Kamerun és Zimbabwe). Annak ellenére pedig, hogy sokak szerint Afrika maga nem túl vonzó a „külső” betelepülők számára, érdekes folyamatok rajzolódnak ki az Ázsiából kiinduló migrációban – elsősorban az Afrikába érkező kínai vándorok számának emelkedését elemezve. E jelenség háttérében a McKinsey Global Intézet 2010 júniusi jelentése szerint az „orszlán gazdaságok” progresszív növekedése, de általában Afrika globális felértékelődése, gazdasági, befektetési (és megtérülési) lehetőségeinek bővülése, új piacainak vonzereje áll, mely többek között a kínai (és más ázsiai) vállalkozókat is egyre komolyabban és hosszú távon érdekli.⁹ Sokan vannak azok a véleményen, hogy a „második versenyfutás Afrikáért”¹⁰ folyamata egyfajta újragyarmatosítást takar, megint mások éppen ellenkező álláspontot foglalnak el, és ahogyan például Parag Khanna jelzi: „Kína [...] nem leigazza Afrikát, hanem lehetővé teszi számára a növekedést, és azt, hogy vonzóbbá váljon a globális befektetők, köztük Kína számára is” (KHANNA. 2016. p. 119). Ahogyan szerte a nagyvilág különböző országaiban, úgy Afrika-szerte sem tudható pontosan, melyik országban, hány

⁶ Értelemszerűen 2011-ig Dél-Szudán nem létezett önálló államként, tehát addig az akkori Szudán déli területein lévő, és így Szudán egésze volt a listán szerepeltetve.

⁷ Internal Displacement Monitoring Centre: *Global Report on Internal Displacement 2016*. 8. <http://www.internal-displacement.org/assets/publications/2016/2016-global-report-internal-displacement-IDMC.pdf> 2017-03-25

⁸ United Nations High Commissioner for Refugees: *Global Trends. Forced Displacement in 2015*. Geneva, UNHCR, 2016. 14. <http://www.unhcr.org/576408cd7.pdf> 2017-03-25

⁹ MCKINSEY GLOBAL INSTITUTE: *Lions on the move: The progress and potential of African economies*. Washington, D.C., 2010. június.

¹⁰ Ld. erről pl. BÚR G. 2011: *The Second Scramble – A második versenyfutás Afrikáért*. In: BÚR G.: *Afrika-történeti tanulmányok*. Budapest, Mundus Novus Könyvek, pp. 160-175.

kínai bevándorló él/tevékenykedik akár időszakosan, akár hosszabb időre berendezkedve. A szakértői becslések¹¹ minimum 800 ezer, de inkább legalább 1 millió kínairól szólnak, ám vannak, akik a reális számot 1 és 2 millió közé teszik. Annak ellenére, hogy általában egy afrikai ország teljes populációjához képest a kínaiak jelenléte még mindig elenyésző (kevesebb mint 1 százalék), az elmúlt pár évtized exponenciálisan növekvő tendenciája, illetve néhány állam egyre gyarapodó kínai közösségei elgondolkodtatják az embert a változások következményeiről, különösen a helyi társadalomban az „idegenről” (a másikról, az „Ők”-ről) alkotott percepciókat tekintve. Ez utóbbi egy nemrég, a jelen tanulmány szerzője által indított újabb kutatás központi vizsgálati kérdését jelöli ki.¹²

A különböző formákat és jegyeket, valamint igen kevert népeiséget felmutató afrikai migrációs körképben egymás mellett vonulnak menekültek, lakóhelyüket belföldön elhagyni kényszerülők, a globális munkaerő-piacon szerencsét próbálók, „klímavándorok”, elszipkázott értelmiségiek, „csempészett” fiatalok és mások. Az Afrikában folyó migráció azonban egyre inkább kétirányú folyamat, ahogy a távol-keleti betelepülők példáján láttuk, és számos térsége a nemzetközi immigrációnak célpontja. Az afrikai migráció jelenlegi állása szerint azonban az „afrikai bevándorlók legnagyobb számban nem a fejlett világban, hanem Afrikában vannak.”¹³ Amíg a folyamatok média-reprezentációját dominálják a lélekvesztőkön a legközelebbi európai szigetek felé tartó afrikaiakról készült képek, az Afrikán belüli migráció egyre erősödik. Napjainkban Elefántcsontpart, Nigéria, Ghána, Gabon, Líbia, Kenya és a Dél-afrikai Köztársaság saját jogon válik migrációs desztinációkká (CASTLES, S. – DE HAAS, H. – MILLER, M. J. 2014. p. 142); a szubszaharai térséget jellemző migráció valójában egy intrakontinentális folyamatgyűttest takar.

AZ „ELHANYAGOLT” DIASZPÓRA: AFRIKAIK A VOLT KELETI BLOKKBAN

Ahogy már előzetesen jeleztük, az afrikai migráció egyúttal interkontinentális jelenség is. Azzal együtt, hogy a jelenleg is zajló menekültügyi válság idején látható módon több afrikai igyekszik Európát elérni, az Európai Unióba bejutni, mégis túlzónak értékelhető az a megállapítás, mely egyfajta apokaliptikus víziót sejtet a közép- és hosszú távú trendekre hivatkozva, melyek alapján „az afrikai kontinensről, különösen annak szubszaharai régiójából az előbbinél jóval intenzívebb elvándorlás várható Európa felé.”¹⁴ Friss kutatások éppen azt erősítik meg, hogy „az afrikai migránsok túlnyomó része továbbra is a kontinensen belül mozog. [...] A kontinensről kifelé irányuló migrációban pedig ugyan megmaradt az Európába történő mozgás, de egyre inkább Észak-Amerika, az Öböl-térség és Ázsia” szerepelnek céltérségként az afrikai migránsok számára (FLAHAUX, M-L. – DE HAAS, H. 2016. p. 22). Az Európa felé zajló mozgások háttérében történelmi, a gyarmatosítás időszakához és

¹¹ Például I. PARK, Y. J. 2009: Chinese Migrants in Africa. *SIIA Occasional Paper*. No. 24. <https://www.saiia.org.za/occasional-papers/132-chinese-migration-in-africa/file> 2017-03-21, valamint FRENCH, H. W. 2015: *China's Second Continent. How a Million Migrants Are Building a New Empire in Africa*. Vintage Books, New York.

¹² Amely figyelembe veszi az olyan megjelent publikációkat, mint pl. NASSANGA, G. L. – MAKARA, S. 2016: Perceptions of Chinese presence in Africa as reflected in the African media: case study of Uganda. *Chinese Journal of Communication*. 2016, 9. évf. 21-37.

¹³ HETTYEY A. 2011: Nem jutnak tovább Afrikánál az afrikaiak. Index, 2011.09.18. http://index.hu/kulfold/2011/09/18/nepvandorlas_afrikaban/ 2017-02-20

¹⁴ MARSAL V. 2016: A migrációs diskurzus margójára I. – Afrika mint kibocsátó régió. *SVKK Elemzések* 2016/13. Budapest, Stratégiai Védelmi Kutatóközpont, 2016.09.19. 1. http://netk.uni-nke.hu/uploads/media_items/svkk-elemzesek-2016-13-a-migracios-diskurzus-margojara-afrika-mint-kibocsato-terseg-marsai-v.original.pdf 2017-03-21

a posztkoloniális időszak fennmaradt kapcsolatrendszeréhez köthető örökséget¹⁵ találjuk, melynek egyik következménye a tanulmány első részében jelzett diaszpórák kialakulása, jelenléte, és minden bizonnyal döntést befolyásoló szerepe. Az afrikai vándorok a többi nemzetközi vándorhoz hasonlóan világos módon a diaszpóráik kapcsolati hálóját igyekeznek (fel)használni a többször kihívásokkal teli utazásaik során, megérkezésükkor pedig számítanak a célországban létező afrikai közösségek támogatására. Fontos megjegyezni még, hogy az Európába érkezett afrikaiak jelentős többsége jogszerűen, dokumentáltan jött, papírokkal, a belépéshez szükséges vízummal rendelkezik – különösen azok például, akik cirkuláris migránsként a déli európai államok mezőgazdaságában dolgoznak akár szezonális munkavállalókként –, és akkor válnak jogszerűtlen tartózkodókká, amikor túllépve a vízumuk engedélyezte időszakot (CASTLES, S. – DE HAAS, H. – MILLER, M. J. 2014. p. 188), bent maradnak az Európai Unióban. Ami képes fenntartani az afrikaiak fejlettebb térségek felé történő mozgását, magyarázható a duális vagy szegmentált munkaerő-piac elméletével, mely a nemzetközi migrációt ösztársadalmi kontextusban vizsgálja. Az elmélet szerint „a modern ipari államok gazdasága eleve meghatározott szintű bevándorlásra rendezkedett be. Bizonyos szektorokban a bevándorlók munkájára erős és folyamatos kereslet van. A fejlett országok jellemzően kettős (duális) munkaerő-piacca rendelkeznek” (HAUTZINGER Z. – HEGEDŰS J. – KLENNER Z. 2014. p. 29). „Az elmélet primernek tekinti a fejlett ipari államok hazai munkaerő számára nyitott, viszonylag magas jövedelmet kínáló legális munkaerő-piacát, míg szekundernek ezen országok szintén legális, de alacsony státuszú feladatokat, alacsony társadalmi presztízst, rossz munkakörülményeket, alacsony béreket kínáló instabil munkapiacát” (PÓCZIK SZ. 2008. pp. 70-71). Mindezeket túlmenően az Európába igyekvő afrikaiak jelentős része nem a legszegényebbek közül kerül ki, ugyanis az Európába való bejutás, az EU-ban való lét jelentős anyagi áldozatokkal jár. Mára például akár az egyre szigorúbb határellenőrzéseket, a vízumrezsimeket, akár a megélhetés napi pénzübeni tételeit nézzük, kedvezőbb körülményeket találunk az Ázsia – például Kína – irányába tervezett afrikai migráció számára. Egy szubszaharai gazdasági migráns könnyebben kap vízumot, olcsóbb lesz az utazása, ha Kantonban vagy a Csöcsiang tartománybeli Jivuban próbálkozik munkát találni a jobb megélhetés reményében, mintsem az Európai Unió egyik nyugati tagállamában tenné ugyanezt.¹⁶

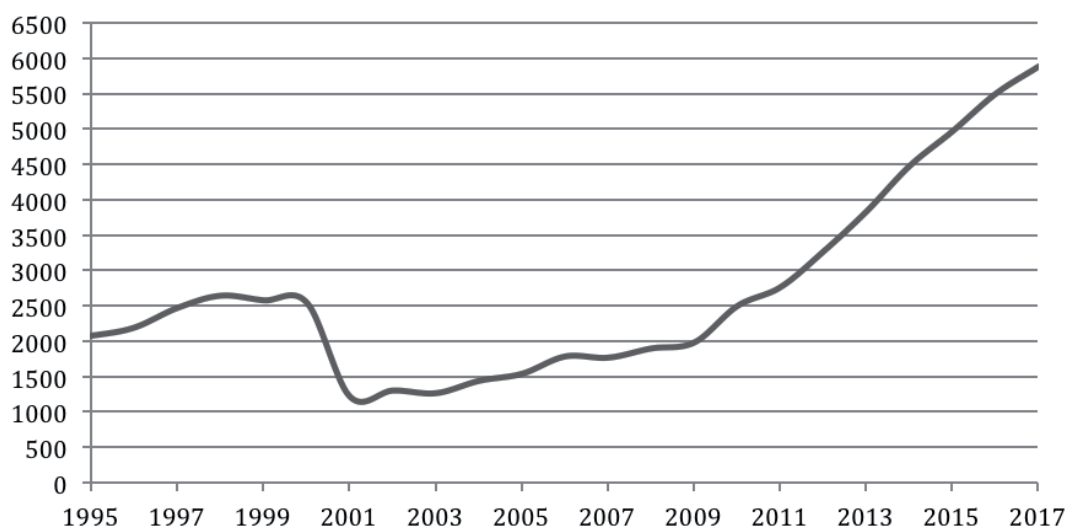
A kelet-közép-európai térség azonban továbbra is – vagy talán ismételtlen – vonzó a legálisan utazó afrikaiak számára. Ahogyan a volt keleti blokk időszakában, napjainkban újfent jelennek meg gazdasági bevándorlók a térség államaiban. Számuk továbbra is csekély, de köszönhetően többek között néhány ösztönzőleg ható „kormány-praktikának” (így ösztöndíjprogramoknak), a menekültügyi szigorítások ellenére növekvő tendenciát mutat.

¹⁵ Ez az örökség sok mindennel terhes, sőt, ahogyan Biedermann Zsuzsánna írja, „Afrika elmaradottságáért a migránsok [e] célországai is felelősek: a kereskedelmi egyezményeket a fejlett országok érdekei alapján fogalmazzák meg, és Afrika a globális értékláncokban csak marginális szerephez jut. A szigorú származási szabályok, illetve a szűk körű preferenciális klauzulák akadályozzák, ellehetetlenítik a kontinens betagozódását az értékláncokba. Napjaink kereskedelmi rendszere [továbbra is] a fejlett országok érdekeit szolgálja.” L. BIEDERMANN ZS. 2016: A szubszaharai Afrikából Európába irányuló migráció kiváltó okai. *Műhelytanulmányok* 113. MTA KRTK Világgazdasági Intézet, Budapest, 2016. 16. <http://mek.oszk.hu/16000/16000/16000.pdf> 2017-03-21

¹⁶ Ezt több interjúalany is megerősítette 2015 szeptemberében Jivu városában. Őket egy kutatóút alkalmával kérdeztük a Jivuban található, jelenleg a világ legnagyobb nagyker-piacának tartott Yiwu Market afrikai üzletnegyedében.

A Szovjetunió felbomlásáig tartó kétpólusú világ keleti blokkjának országaiban már az 1960-as évektől emelkedő számban jelentek meg afrikaiak, akik akkori „baráti” állami ösztöndíjakat és továbbtanulási lehetőséget nyertek el jónevű egyetemeken. Diplomát szereztek, elsajátították a fogadó ország nyelvét, sokan családot alapítottak, mások hazatértek szülőföldjükre, és szinte kivétel nélkül egzisztenciát teremtettek. A Magyarországon tartózkodó afrikaiak nagy része is főként tanulmányi céllal érkezett hazánkba. A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) szerint 2017-ben kevesebb mint 6000 legális afrikai bevándorló él jogszerűen nálunk (1. ábra). Sokan aktívak vesznek részt civil szervezetek munkájában vagy kulturális egyesületekben, és hídszerepet töltenek be anyaországuk és választott hazájuk kultúrája és társadalma között. Rendszerint jól integrálódtak, jelentős mértékben járulnak hozzá választott hazájuk gazdasági teljesítményének növeléséhez is. Glied Viktor is kiemeli, hogy a Magyarországon élő afrikaiak többsége „tanulási, munkavállalási, néhány esetben pedig családdegyszítési céllal jön hozzánk. A szórakoztatóipar, az oktatás, a sport és az egészségügy veszi fel a legálisan itt élő és dolgozó afrikaiak 90%-át” (GLIED. 2012. p. 112).

1. ábra: Magyarországon tartózkodó afrikaiak 1995 és 2017 között. Forrás: KSH 2017. Saját szerkesztés
 Figure 1: Africans in Hungary between 1995 and 2017. Source of data: Hungarian Statistical Office 2017. Own edition
 (https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wvvn001b.html 2017-04-22)

Róluk ugyanúgy vajmi keveset tudunk, mint a volt keleti blokk más országaiban élő afrikaiakról, hiszen a nemzetközi migráció szakirodalmában roppant szerényen (ha egyáltalán) foglalkozott velük az elmúlt évtizedekben.¹⁷ „Elhanyagoltnak” tekinthetjük őket abból a megközelítésből is, hogy a többségi, befogadó társadalom – ugyan érzékeli őket – nem igazán vesz tudomást róluk, mint „hozzáadott értéket” képviselő, amúgy a gazdasághoz, de még inkább a sikeres külpolitikához – mely manapság külgazdaság orientált diplomáciát takar – hozzájárulni képes populációról. Különösen egy expanzív és pragmatikus külpolitika számára jelenthet fontos kapcsolatot az adott országban fellelhető afrikai diaszpóra – kimondottan a felsőfokú végzettséggel rendelkező magasan képzett személyek – az anyakontinensen vállalt szerepek definiálásában, illetve az egyes tettek, akciók megvalósításá-

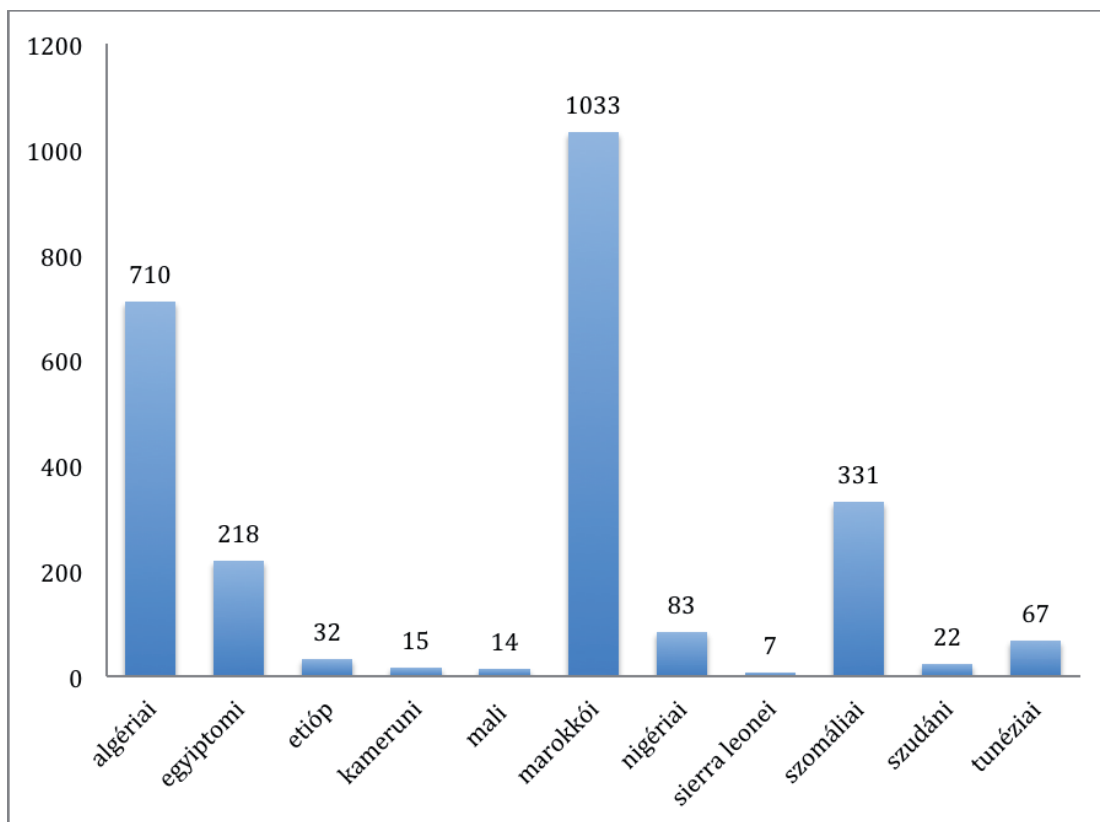
¹⁷ 2008-tól Magyarországon éppen a szerző és kutatótársai folytattak e területen kutatásokat számos esetben az Európai Integrációs Alap támogatásával, melyeket az *Afrika Tanulmányok* folyóirat hasábjain, valamint szerkesztett tanulmánykötetekben és tankönyvekben adták közre.

ban. Izgalmas, egyúttal hasznos kutatási területet jelöl ki tehát a volt keleti blokkban élő afrikaiak feltérképezése, helyük, szerepeik, tetteik bemutatása, az egyes országok e megközelítésben történő összevetése.

Nem vitatjuk, hogy Európának, azon belül Magyarországnak és a kelet-közép-európai térség más országának is fel kell készülnie egy következő lehetséges menekülthullám kezelésére, elsődlegesen, hogy ne legyen tömeges és ezáltal ellenőrizetlen a beáramlás, mely aztán a beilleszkedés tekintetében is kihívásokat eredményezhet. Azonban továbbra is igaz az az állítás és ellenérv, miszerint „a szubszaharai menekültek számára hazánk messze nem elsődleges célpont: Magyarországnak nincs gyarmati múltja [tehát nincsenek posztkoloniális transznacionális kapcsolati hálói], nyelve nehezen tanulható, a nyugat-európai államokhoz képest az életszínvonal alacsonyabb” (MARSÁI V. 2016. p. 18). A Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal adatai szerint¹⁸ 2016-ban összesen 29 432 fő regisztrált menedékkérő volt, akik közül 438 fő részesült védelemben (menekültként, oltalmazottként vagy befogadottként). Ebben az évben összesen 2854 fő volt afrikai, akik leginkább három észak-afrikai országból: Marokkóból, Algériából és Egyiptomból érkeztek (2. ábra).

2. ábra: A Magyarországra érkezett afrikai menedékkérők száma állampolgárság szerint 2016-ban (a legalább 5 főt kibocsátó országok összevetése). Forrás: KSH 2017. Saját szerkesztés

Figure 2: Asylum-seekers arriving in Hungary according to nationalities in 2016 (comparing sending countries from where at least 5 persons arrived). Source of data: Hungarian Statistical Office 2017. Own edition https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wvn002b.html (2017-04-22)

A legális migrációt vizsgáló kutatások rámutatnak arra, hogy „az afrikai közösségek otthonra leltek hazánkban” (MARSÁI V. 2016. p. 19). A hazánkban 2015 év végén érvényes engedéllyel, huzamos

¹⁸ Forrás: a BÁH 2015-2016. összefoglaló statisztikai kiadványfüzete. www.bmbah.hu 2017-03-09

ideig itt tartózkodó külföldi állampolgárok közül 4985 afrikai személyről tudtunk beszámolni, mely a teljes legális értelemben vett migráns populáció nagyjából 3 százalékát tette ki; ahogyan pedig az 1. ábrán látjuk, 2017-re e szám közel 6000-re emelkedett.¹⁹ Közülük sokan állami ösztöndíjasként érkeztek Magyarországra és felsőfokú végzettséget szereztek. A mauritániai születésű Szliman Ahmed²⁰, a Szahara Alapítvány vezetője például az akkori budapesti Műszaki Egyetemen szerzett diplomát 1976-ban, majd több mérnöki továbbképzésen vett részt, többek között Csepelen és a Dunaújvárosi Vasműnél. Raymond Irambo 1982-ben érkezett Kongó-Brazzaville-ből (Kongói Köztársaság) szintén a műegyetemre és ma elektromérnöként dolgozik Budapesten. Egy 2009-ben készült interjúban a civil szervezeti szinten is aktív Irambo – ő a Magyar Afrika Társaság (AHU) főtitkára – erről az időszakról úgy nyilatkozott, hogy: „Nekünk onnan messziről barátságosnak tűnt a kommunista világ, sokan úgy gondolták, hogy ha szocialista országban képzik magukat, azt majd otthon jobban lehet kamatoztatni. Ráadásul a többi szocialista országban tanuló honfitársunk mindig azt mondta, hogy ahhoz képest, ahol ők élnek, Magyarország olyan, mint a paradicsom.”²¹ Az etióp Tadesse Eyassu 1990-ben nyert el egy ösztöndíjat, tudatosan választotta Magyarországot. Egy 2009-es interjúban kifejtette azt a két okot, ami miatt ránk esett a választása: „Az egyik ok az volt, hogy a magyarországi oktatás nagyon elismert Afrikában is. Továbbá ez egy kifejezetten élhető ország. A másik, hogy a magyar népet keresztény népként emlegették, vendégszerető keresztény népként, és ez nagyon fontos volt számomra.”²² 2004-et követően további vonzerőt képvisel az a tény, hogy a magyar diplomák EU-s diplomák, melynek megszerzése egyértelmű előnyökkel járhat az afrikai fiatalok számára is.

A Magyarországon diplomát szerzett volt diákok, akik közül többen vezető politikai vagy üzleti pozíciót töltenek be országukban, jelentős társadalmi tőkét jelentenek Magyarország számára. Kötődésük hazánkhoz, ismeretük Magyarországról, nyelvtudásuk mind azt a célt segítenek megvalósítani, amely Magyarország afrikai (újra)pozicionálását vizionálja. Így nem meglepő, hogy a 2. Budapest Africa Forum (BAF2), melyet a Külgazdasági és Külügyminisztérium Afrika Főosztálya szervezett 2015. november 2-3. között, deklarált célja volt az oktatási kapcsolatok középpontba emelése: „Kapcsolataink hagyományos eleme és Afrika fejlődésének motorja az oktatás, ennek megfelelően az oktatási együttműködés képezi a fórum fő témáját. [...] A fórum célja, hogy fokozott párbeszédet folytassunk a korábban hazánkban tanult afrikaiakkal, a hazai akadémiai, civil és üzleti szféra képviselőivel, hogy jobban építhessünk az általuk felhalmozott tudásra és kapcsolati tőkére. A BAF2 meghívotti célcsoportja magyar egyetemeken végzett magas rangú afrikai állami tisztségviselők, afrikai felsőoktatási miniszterek és egyetemek vezetői,” áll a fórum hivatalos internetes oldalán.²³ Mindezek alapján egyértelműen látható a kapcsolat az oktatás és a külpolitika között. A puha erőként definiálható minőségi és versenyképes oktatás és képzés, valamint a hozzá kapcsolt ösztöndíjak,

¹⁹ Ez a szám 2016. január 1-jén a Központi Statisztikai Hivatal szerint 148 400 fő volt. L. KSH: Magyarország, 2015. Budapest, 2016. 19. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2015.pdf> 2017-01-08

²⁰ L. a Szliman Ahmeddel készült interjú: *Afrika Tanulmányok*. 2010, 4(2): 60-64. Interneten: http://www.afrikatanulmanyok.hu/application/essay/893_1.pdf

²¹ L. Vincze Barbara: „A piaci értékünk alacsonyabb”. Origo, 2009.09.19. <http://www.origo.hu/itthon/20090919-afrikaiak-magyarorszagon.html>

²² L. a Tadesse Eyassuval készült interjú: *Afrika Tanulmányok*. 2009, 3(3-4): Interneten: http://www.afrikatanulmanyok.hu/application/essay/846_1.pdf

²³ L. <http://budapestafricaforum.kormany.hu>

csereprogramok, kiegészülve egyéb kulturális és turisztikai, az ún. nyilvános diplomácia (public diplomacy) keretébe illeszthető aktivitásokkal és intézményekkel képesek fajsúlyosabb területeket (gazdaság, kereskedelem) erősíteni. Amennyiben e vonzerők súlyosa(bba)n és hangsúlyosa(bba)n szerepelhetnek egy kormányzati politikában, minden bizonnyal támogatni tudják a gazdasági élet magyar szereplőinek pozíciószerzését. Ezzel pedig képesek lehetnek Magyarország „okos erejét” (smart power) erősíteni, fejleszteni, Magyarországot Afrika térképén markánsa(bba)n elhelyezni.²⁴

A 2015-ben Afrikából Magyarországra bevándorlók száma nem érte el az ezret (3. ábra). Köztük a tanulmányi céllal hazánkba érkezőket hangsúllyal érdemes kezelni. A 2013-ban a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV törvény és a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC. törvény felhatalmazásai alapján újtára indított Stipendium Hungaricum ösztöndíjprogram (mint állami ösztöndíjprogram ismét) egyre több afrikai fiatalnak kínál lehetőséget, mellyel Magyarország számukra migrációs desztinációvá válik. A legális afrikai bevándorlók nagy része tehát tanulási céllal érkezik Magyarországra. Ez a fajta mobilitás a „migráció egészének egy fontos részterülete, [amely] nem végleges letelepedést jelent, hanem huzamos tartózkodást, [de] azzal, hogy valaki megismeri a másik környezetet, esetleg nyelvi vagy más vonatkozásban akár otthonosan is mozog, összehasonlításokat tesz korábbi lakóhelyének lehetőségeivel, növeli a végleges elvándorlási szándékot, és letelepedhet” (L. RÉDEI M. 2009. p. 11.) Ebből a szempontból pedig még hatványozottabban szükséges a mindenkori világos kormányzati elképzelés, szándék és stratégia arra vonatkozóan, hogyan „hasznosítható” (integrálható) a letelepedő személy a befogadó nemzet érdekei mentén.

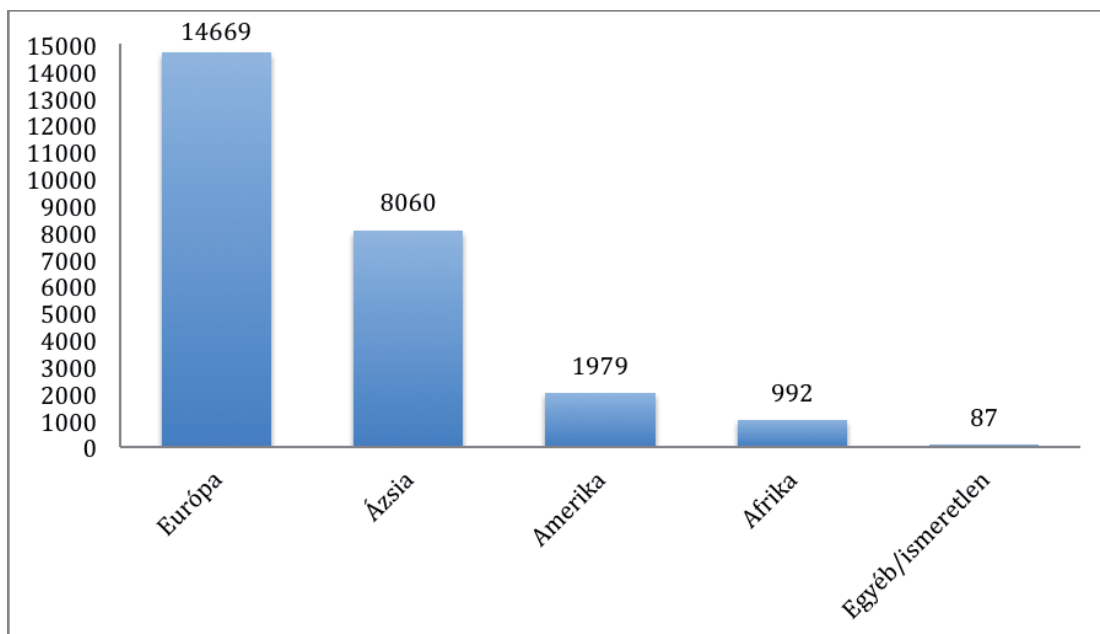
3. ábra: A bevándorló külföldi állampolgárok Magyarországon földrészek szerint 2015-ben.

Forrás: KSH 2017. Saját szerkesztés

Figure 3: Foreign migrants in Hungary according to continents in 2015. Source of data:

Hungarian Statistical Office 2017. Own edition

https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wvvn005b.html (2017-04-22)

²⁴ A magyar-afrikai kapcsolatokról I. TARRÓSY I. 2017: Magyar-afrikai kapcsolatok és a pragmatikus külpolitika. In: BIEDERMANN ZS. – KISS J. (szerk.): *Szubszaharai Afrika gazdasága a 21. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 365-384.

TÉRSÉGI „KIPILLANTÁS” A KELETI BLOKKBAN:

ELSŐ AFRIKAI SZÁRMAZÁSÚ PARLAMENTI KÉPVISELŐK LENGYELORSZÁGBAN

„A lengyel társadalom befogadóképességéről, a kisebbségek iránt tanúsított nagyfokú nyitottságáról árulkodik az a tény, hogy egy kevesebb mint 5000 főt számláló afrikai közösségből bekerülhettem a parlament alsóházába, a Sejmbé,” nyilatkozta 2015-ben a ma 44 éves John Abraham Godson, aki 1999-ben tanulmányi céllal érkezett Nigériából Lengyelországba.²⁵ Ma már lengyel állampolgárként lengyel feleségével négy gyermeket nevelnek közösen. 2015-ben rajta kívül még egy afrikai származású tagja volt az akkori törvényhozásnak: a ma 53 éves zambiai Killion Munyama, aki 1982-ben szintén tanulmányi céllal utazott a kommunista Lengyelországba. Godson, aki 2010 és 2015 között volt parlamenti képviselő (a legutóbbi választások alkalmával nem tudott mandátumhoz jutni), egy 2015 kora tavasszal készült interjúban azt hangsúlyozta a különböző kultúrák együttélését firtató kérdés kapcsán, hogy nyitottságra van szükség mind az afrikai, mind az európai oldalon. „Nyitottnak kell lenni, maradni, de egyfajta okos módon. Ad hoc jellegűek a migrációs és integrációs politikák Európában. Sokkal okosabb, intelligensebb, holisztikusabb politikára van szüksége az EU-nak és benne nekünk is. Nem kérdés továbbá, hogy Európa és Afrika jövője – ahogyan múltja és jelene is – össze van kötve. Nekünk európaiaknak otthon Afrikában kell segítenünk a fejlődést, támogatni például az afrikai oktatási rendszereket, lehetőségeket, hogy a fiatalok otthon maradván megtalálhassák számításaikat, családjaik jobban, jól élhessenek. [...] Afrika nem támogatást, segélyt igényel, hanem partnerséget, intelligens partnerséget, együttműködést. Okos, integrált európai politikák segíthetik azt is, hogy az afrikaiak munkát találjanak maguknak otthon, aztán majd turistaként látogassanak Európába” (TARRÓSY I. 2015. pp. 65-69).

ÖSSZEGZÉS

Ma azt láthatjuk Európa-szerte, hogy a John Abraham Godson által igényelt „okos, integrált” politikák hiánycikknek számítanak az EU döntéshozóinak asztalán. Nincs egyetértés azzal kapcsolatban, mit kell Európának tennie a migrációt illetően. Olyan jelenségről van szó, amely per definitionem létezik és a jövőre nézve is létezni fog (hiszen az emberiség történetének kezdetétől fogva elmaradhatatlan része a vándorlás, valójában a történelem lényegében vándorlások és vándorok története), jogos az a felvetés, mely aláhúzza: „Az államok és kormányzatok feladata tehát az, hogy igyekezzenek hasznosítani annak pozitív elemeit, illetve tompítani a negatívumokat, és amennyire lehetséges, ellenőrzés alatt tartani a folyamatot” (MARSÁI V. 2016. p. 20). Magyarország esetében ez különösen komoly feladatot jelöl ki egy olyan időszakban, amikor látható, hogy „2012 óta az idegenellenesség stabilan magasnak mondható [...] és a nyíltan idegenellenesek aránya a 2016-os év elején elérte az eddigi csúcspontját: [...] minden második megérdezett tekinthető idegenellenesnek” (SIK E. – SIMONIVITS B. – SZEITL B. 2016. p. 99). Mindeközben érdemes megfontolni a hazai népességfogyásból levezetett következő gondolatmenetet is: „a népességfogyás megállítására évente 35 ezer bevándorlót kellene befogadni, hogy Magyarország [...] lakossága szinten maradjon. [...] Ha a határon túli magyarok természetes bevándorlását figyelmen kívül hagyjuk, gyakorlatilag »tágra kellene nyitni a kapukat«”

²⁵ L. a szerző Varsóban rögzített interjúját Godsonnal: TARRÓSY 2015.

(WETZEL T. 2011. p. 133). E felvetés a tanulmány írásakor politikai értelemben minden bizonnyal elképzelhetetlennek tűnő gondolat.

A magyarországi határvédelmi szigorításokkal egyidőben azonban az ország legújabb külpolitikai fejezetei, a „Déli Nyitás” és a „Keleti Nyitás”, éppen az afrikai (és ázsiai, valamint dél-amerikai) térségek – különösen a szubszaharai Afrika országai – felé történő kapcsolat(újra)építést szorgalmazzák. E politika sikerességéhez egyértelműen járulhatnak hozzá a Magyarországon élő afrikaiak, és az általuk képviselt „hozzáadott értéket” szükséges komoly(a)bban vennie a mindenkori kormánzatnak. Az expandáló, külgazdaság-alapú pragmatikus magyar külpolitika számára megtérülhet, ha nem elhanyagolja, hanem éppen ellenkezőleg, bevonja a velünk élő afrikai diaszpórát.

Dr. habil. Tarrósy István, habilitált doktor, egyetemi docens
Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Társadalmi Kapcsolatok Intézete,
Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BIEDERMANN ZS. 2016: A szubszaharai Afrikából Európába irányuló migráció kiváltó okai. *Műhelytanulmányok* 113. MTA KRTK Világgazdasági Intézet, Budapest.
- BIEDERMANN ZS. – KISS J. (szerk.) 2017: *Szubszaharai Afrika gazdasága a 21. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BÚR G. 2011: *Afrika-történeti tanulmányok*. Mundus Novus Könyvek, Budapest.
- CASTLES, S. – DE HAAS, H. – MILLER, M. J. 2014: *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*. 5th edition. Palgrave Macmillan, London.
- FLAHAUX, M-L. – DE HAAS, H. 2016: African migration: trends, patterns, drivers. *Comparative Migration Studies*. 2016 (4. évf.) 1. szám. PP. 1-25.
- FRENCH, H. W. 2015: *China's Second Continent. How a Million Migrants Are Building a New Empire in Africa*. Vintage Books, New York.
- GLIED, V. 2012: Egy afrikai magyar „közösségről”. Afrikával foglalkozó civil szervezetek Magyarországon. In: TARRÓSY I. – GLIED V. – KESERŰ D. (szerk.): *Új népvándorlás. Migráció a 21. században Afrika és Európa között*. Publikon Kiadó, Pécs. pp. 187-204.
- HAUTZINGER Z. – HEGEDŰS J. – KLENNER Z. 2014: *A migráció elmélete*. Nemzeti Közszerzői Egyetem, Budapest.
- HETTYEY A. 2011: Nem jutnak tovább Afrikánál az afrikaiak. Index, 2011.09.18.
- KHANNA, P. 2016: *Konnektográfia. A globális civilizáció jövőjének feltérképezése*. HVG Könyvek, Budapest.
- L. RÉDEI M. 2009: *A tanulmányi célú mozgás*. REG-INFO Kft., Budapest.
- L. RÉDEI M. 2016: Az afrikai migráció aktuális kérdéseiből. *Ethnologia*. 2016 (1. évf.) 1-4. szám. pp. 529-540.
- MARSAI V. 2016: A migrációs diskurzus margójára I. – Afrika mint kibocsátó régió. *SVKK Elemzések* 2016/13. Stratégiai Védelmi Kutatóközpont, Budapest. 2016.09.19. pp. 1-21.
- PARK, Y. J. 2009: Chinese Migrants in Africa. *SAIIA Occasional Paper*. No. 24.
- PARNELL, S. – PIETERSE, E. (szerk.) 2014: *Africa's Urban Revolution*. Zed Books, London – New York.
- PÓCZIK SZ. – DUNAVÖLGYI SZ. (szerk.) 2008: *Nemzetközi migráció – nemzetközi kockázatok*. HVG-ORAC, Budapest.
- RÉDEI M. 2007: *Mozgásban a világ. A nemzetközi migráció földrajza*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- SIK E. – SIMONOVITS B. – SZEITL B. 2016: Az idegenellenesség alakulása és a bevándorlással kapcsolatos félelmek Magyarországon és a visegrádi országokban. *REGIO*. 2016 (24. évf.) 2. szám. pp. 81-108.
- TARRÓSY I. – GLIED V. – KESERŰ D. (szerk.) 2012: *Új népvándorlás. Migráció a 21. században Afrika és Európa között*. Publikon Kiadó, Pécs.
- TARRÓSY I. 2015: John Abraham Godson, a lengyel Obama. *Afrika Tanulmányok*. 2015 (9. évf.) 2. szám. pp. 65-69.
- TARRÓSY I. – GLIED V. – VÖRÖS Z. (szerk.) 2016: *Migráció a 21. században*. Publikon Kiadó, Pécs.
- WETZEL T. 2011: *A bevándorlás kérdése Magyarországon*. Publikon Kiadó, Pécs.

Tibor Fehér

Geo-economics and Geopolitics in Europe from the Aspect of a Centre-Periphery Divide

ABSTRACT

The paper gives a comprehensive geo-economic analysis of Europe, providing a new, distance-based definition of core (360 km), centre (720 km), semi-periphery (1440 km) and periphery (over 1440 km), which is also relevant for other, non-European economies. The main finding of the paper is that transportation costs per unit are much higher for peripheral economies than central ones which might question the rationale behind a close economic integration for peripheral countries with the centre when shipping low value-added exports. However, integration with the centre is still beneficial for semi-peripheral producers. The paper also compares the Lower Rhine Centre with two other historical centres, notably Moscow and Istanbul, concluding that the latter two are economically significantly weaker and thus cannot be an alternative integration vector for semi-periphery or periphery with high value-added exports. The findings of the paper would favour a significant reform of the European Monetary Union, arguing for a common currency of central countries (including UK, Denmark and Switzerland) while reintroducing national currencies at the periphery. However, political realities do not match usually geo-economic rationale as close neighbours who are destined for close economic cooperation often have troubled historical ties.

Keywords: Centre-Periphery; Economic Geography; Integration; European Union; Transportation Cost

INTRODUCTION¹

The causes of the European economic crisis and especially that of several Eurozone countries, the North-South and East-West differences in Europe have extensive literature; the purpose of this study is not to summarize the different theories, but to provide an alternative, geography-based explanation for various phenomena. First I have to highlight an important distinction: there is no crisis in the Eurozone or the EU as a whole – as often claimed by the opponents of European integration inside and outside the EU – but there is/was a crisis in several Eurozone countries. The causes are multiple but there is one underlying condition which is not highlighted enough in mainstream political and economic discourse: the Centre-Periphery divide. Centre-Periphery divide has various interpretations: it could be used in a global sense as in case of the World Systems Theory of Immanuel Wallerstein (WALLERSTEIN 2004). However, this paper would use it in a regional sense, more in line with the Paul Krugman's New Economic Geography (KRUGMAN 1991 and FUJITA-KRUGMAN-VENABLES 1999).

Since the fall of the Roman Empire and the Muslim conquest of North Africa and the Near East, the economic centre of Europe had been the Lower Rhine area, i.e. present-day Netherlands, Belgium and the Ruhr area of Western Germany, which is roughly corresponding to the core area (Austrasia) of the Frankish Empire in the early Middle Ages. Whether the rise of the Franks was caused by them holding this key economic centre or the political successes of the Franks helped the region to emerge to a central role, this region became the manufacturing centre of Western Europe as well as the meeting point of the Levantine and Hanseatic trade routes, and later the core region of capitalist and democratic development feeding in also Trans-Atlantic trade from the 16th century.

THE CENTRE AND THE PERIPHERY

The Lower Rhine area also became the centre of the European integration in the 20th century, being the core of a wider area including London (metro area 13,8 million), Paris (12,1 million),² Rhine-Ruhr metropolitan region (11,3 million),³ and Randstad (6,4 million)⁴ with more than 100 million consumers and very high technological development, with Brussels (metro 2,5 million) roughly in the geographical centre. The Lower Rhine also became the “warehouse” of non-European goods through the ports of Rotterdam (1st in Europe, 437 mt goods handled in 2015), Antwerp (2nd, 190 mt) and Amsterdam (4th, 99 mt)⁵ – thus it became (stayed throughout history) the manufacturing, retail and consumer centre of Europe. This also means that a significant part of extra-EU exports of the semi-periphery has to be shipped to the Centre before leaving the EU.

It is rather difficult, artificial and simplifying to delimitate the area of the Centre and to decide where the semi-periphery begins. But as all economic models are over-simplifying, I would choose the range of 720 km from Brussels, the “capital of Europe” and the geographic centre of the central

¹ This work is a result of the author's own research; it does not represent the views of the Hungarian Government; the Hungarian Ministry of Foreign Affairs and Trade or the views of their officials. The essay was a voluntary undertaking, not being part of any project and not getting any financing from any persons or legal entities.

² Eurostat data for 2015 (<http://ec.europa.eu/eurostat/web/metropolitan-regions/data/database>)

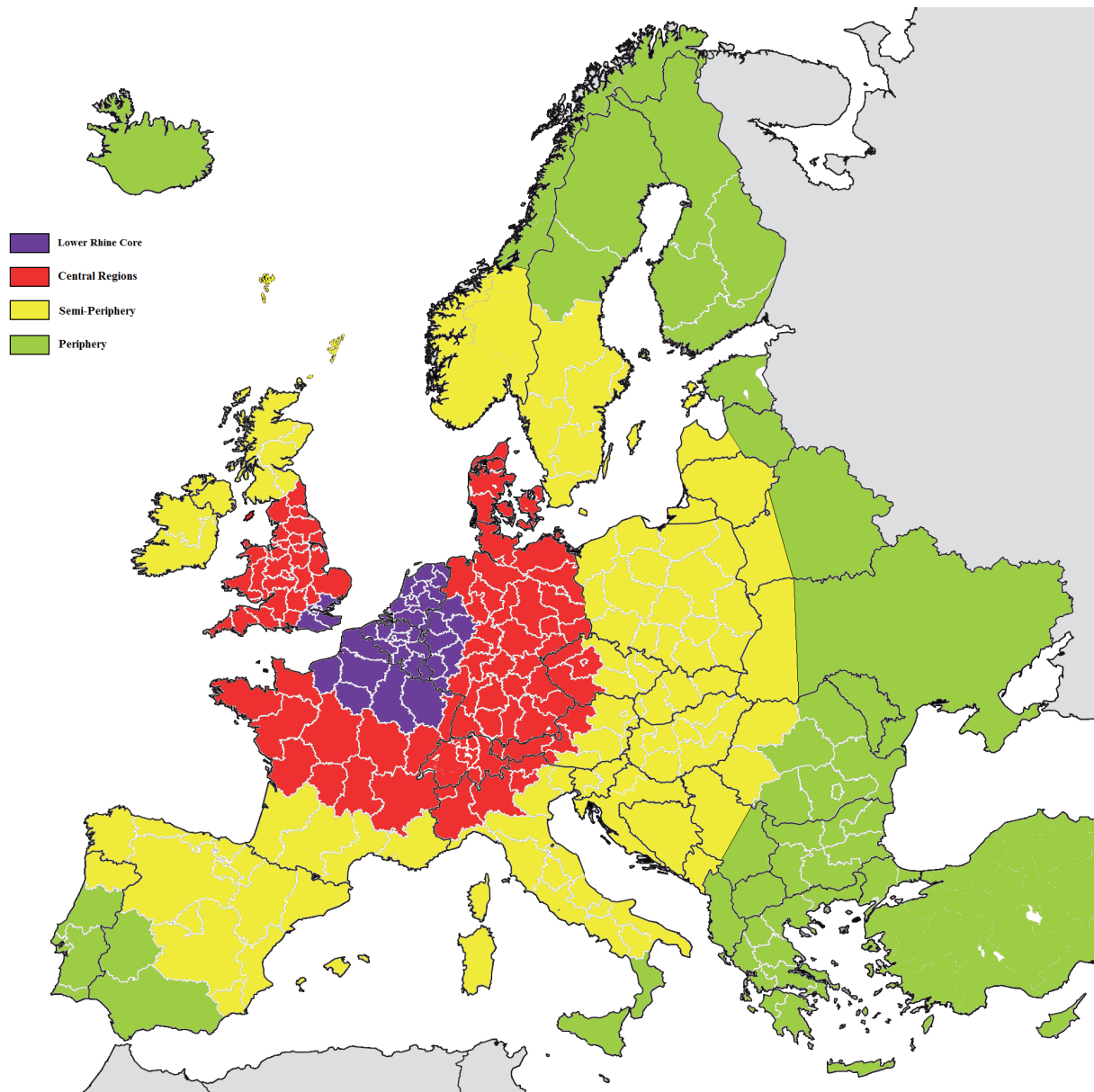
³ Compiled from <https://www.it.nrw.de/statistik/a/daten/amtlichebevoelkerungszahlen/index.html>

⁴ Sum of Amsterdam, Rotterdam, Utrecht and the Hague metro areas from Eurostat 2015

⁵ Eurostat data for 2015 (http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Maritime_ports_freight_and_passenger_statistics)

micro-region. The argument is that one truck with one driver without stopping or violating the European rules (8 hours drive = one working day) can transport the cargo from the starting point 720 km-long with an average 90 km/h speed (while this choice might seem artificial and simplifying, later in the article we can see its relevance). Any further transport would need another driver or stopping the truck for several hours or violating the rules – all resulting in higher economic costs. With doubling this distance, we can get the border of the semi-periphery and the periphery around 1440 km. With halving the distance, we will get the main core or a 360 km-wide region around Brussels containing the Benelux, London and Southeast England, Paris and North-East France, as well as the German federal states of Saarland, North Rhine-Westphalia, and Rhineland-Palatinate. The main point is that from any end of the core you can get to the opposite end driving less than 8 hours. The main European financial centres (London, Paris, and Frankfurt) are situated on the edges of the core. In the following calculations I use not only EU-28 but European Economic Area (EEA) data, as geographically Switzerland, Liechtenstein and Norway cannot be excluded from the analysis.

Fig. 1: Geo-economic regions of Europe (Source: Author's own work)

The centre contains roughly half of the EEA population and 2/3 of the GDP (see Purple+Red area on Fig. 1, for data see Supplementary Table). In the simplistic model, we can argue that all EU/EEA producers, who are selling their products on the internal EU market, would sell 2/3 of their goods in the Centre and only 1/3 elsewhere around the EU. On the other hand, the periphery (see Green on Fig. 1) makes up only 7% of the GDP, so on average every producer would try to sell only 7% of their products there. What will be the difference between the transportation cost – and thus the final cost – of a product coming from the Centre and the Periphery, respectively if we assume that transportation cost is 1X until 720 km, 2X between 720 and 1440 km, and 3X over 1440 km (Table 1)?

Table 1: Transportation costs in an integration – simplistic model (where X=basic transportation cost/unit)
(Source: Author's own work)

Producer/Sale	Centre	Semi-periphery	Periphery	SUM cost	%
Centre	0,65X	0,28*2X=0,56X	0,07*3X=0,21X	1,42X	100%
Semi-periphery	0,65*2X=1,3X	0,28X	0,07*2X=0,14X	1,72X	121%
Periphery	0,65*3X=1,95X	0,28*2X=0,56X	0,07X	2,58X	182%

As we can see from the simplified model in the table, the average transportation cost for a producer on the periphery would be more than 80% higher than a producer in the centre in the same product segment. This results in a significant loss of competitiveness for the peripheral producer not only in the central but also on local markets. The producers from the Centre may sell their products on peripheral markets below the actual “production + transportation” cost as their relative loss would be offset by profits on the Central market, while Peripheral producers might have to sell the goods at a higher price on the local market to offset the losses from transportation cost to Central markets. As we can see also from the table, for the Semi-periphery, the relative loss of competitiveness is 20% as higher transportation costs to the Centre are mitigated by the higher competitiveness on local Semi-Peripheral markets as well as on increased sales on the periphery (e.g. Poland has a very positive trade balance with Ukraine, Hungary with Romania, Slovenia with the Western Balkans etc.). Offsetting the 20% transport cost loss with lower wages is also a possibility for the Semi-Periphery but offsetting 80% with wages in a region where the free movement of workers applies is unlikely.

The loss of competitiveness for the Peripheral producer depends on the absolute cost of the product – the higher value-added, the less impact of transportation in the final cost. This means that on the periphery, any country or company can only be successful if it has a high-tech high-cost product where transportation cost has marginal effect, while low value-added sectors would suffer the most. This explains the difference between the success of Finland, Estonia and to some extent Ireland, and the constant backwardness of the Portuguese, Andalucian, Southern Italian and Greek economy, regardless of the huge historical financial transfers from the EU and member state budgets.

Example (own calculations): Product A has a production cost of 100 € and basic transportation cost of 20 €. The producer in the core region sells 100 units of Product A in the EEA market, that would mean $100 \times 100 = 10\,000$ € production cost and an average $1,42 \times 100 \times 20 = 2840$ € transport cost, overall 12 840 €. If we assume that the product would be priced for the whole market, they could sell it for 140 €/unit with 11,6 € profit/unit.

Semi-peripheral producer would face a similar 10 000 € production cost but $1,72 \times 100 \times 20 = 3440$ € transport cost, overall 13 440 € which can still be sold for 140 €/unit in the EU market competitively. However, our semi-peripheral company would only earn 5,6 € profit/unit. This is a limited disadvantage compared to central producers which would result in lower investment into modernization or push the company to lower basic production cost (wages) but still makes it possible to compete with central producers.

Peripheral producer with 10 000 € production cost would have to bear $2,58 \times 100 \times 20 = 5160$ € transport cost, resulting in overall cost of 15 160 € (18% higher than centre), so it cannot go below 152 € per unit as a sales price or would need to significantly reduce production cost, with more than 10%. One possibility is lowering wages but workers than possibly would move to central and semi-peripheral companies for higher wages when free movement of workers is a rule. Alternatively, the peripheral country could keep the wages intact in local currencies but devaluate the currency by more than 10% (this is impossible when the periphery and the centre are in a currency union).

In a similar case, if Product B has a production cost of 100 € and basic transportation cost of 5 €, central producers would have 10 710 € cost per 100 unit, semi-peripheral 10 860 € and peripheral 11 290 € (1,4% higher than Centre), so the difference would shrink but could still impact the market position. However, at 1 € transportation cost/unit (Product C), the results would give 10 142, 10 172 and 10 258 € (1,14% higher than Centre) final cost, respectively, where peripheral disadvantage would nearly diminish.

One may raise the question how distant exporters (like China or Bangladesh) might export low value-added goods in bulk to the European Centre when it is disadvantageous for much closer European peripheral producers. The answer lies in different regulatory framework, which leads to non-transport related price advantages for the distant exporters (e.g. lower environmental and labour protection standards, government subsidies, lower wages etc.). These advantages cannot be generated for European peripheral economies as they should observe a similar regulatory framework and there is free movement of workers within the EU. Common currency inside the Eurozone/USD zone also excludes exchange rate manipulation, which is available for distant players exporting to the European/American market.

OTHER HISTORICAL CENTRES

The analysis above suggests that for the Periphery, the costs of economic integration can be higher than the benefits if we assume mutual market opening. It also poses the question whether it would be more beneficial to integrate with another, geographically closer Centre, instead of the Lower Rhine core of the EU. The question comes, where are other centres nearby? In Europe, historically, there have been two more political-economic centres besides the Lower Rhine, notably Istanbul (Byzantium, Constantinople) and Moscow.

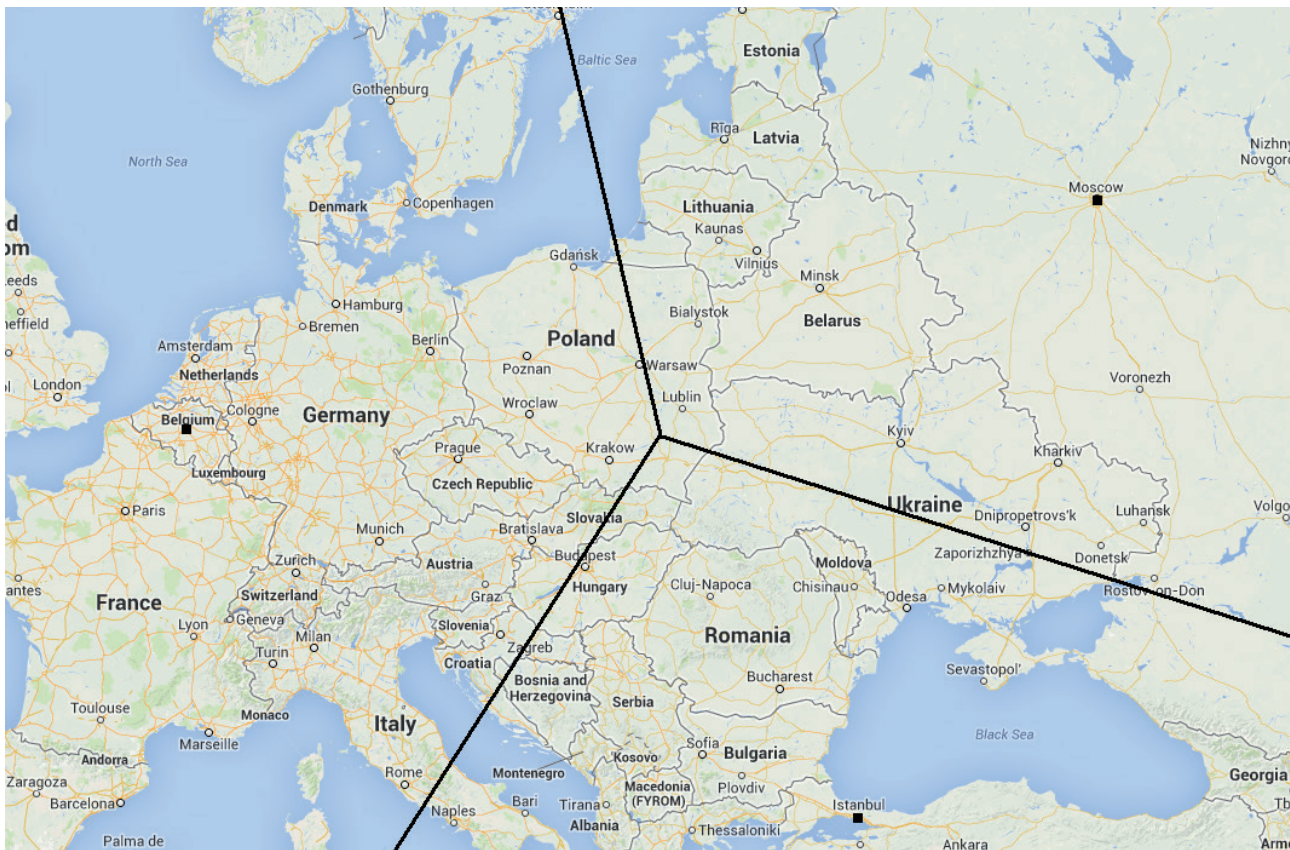
Byzantium has been the traditional centre of Anatolia, the Balkans, the Southern coast of the Black Sea and in specific periods, also Southern Italy. Moscow is different from the Lower Rhine and Istanbul – both of which benefited from the fall of the earlier centre, Rome – as historically it had not been relevant until at least the 15th century. It has developed into a significant European

political-economic centre only during the Soviet period when it regained the status of the imperial capital, lost to Petersburg in the early 18th century. After WWII, Moscow became the centre of a huge “Communist empire” containing several vassal states and a hub-spoke command-economy system (COMECON). After a brief downturn after the fall of the Soviet Union, Moscow is again becoming the dynamic centre of the Russian and CIS economy, with the clearly articulated goal of becoming the centre of the Eurasian Economic Union as opposed to Brussels-led European Union.

The distances Brussels-Istanbul, Brussels-Moscow and Moscow-Istanbul have had a more significant geopolitical impact throughout history than someone would think at first glance. The continental halfway between Brussels and Istanbul is on the Šibenik–Zagreb–Budapest–Rzeszów line, which is quite similar to the border of the Hapsburg and Ottoman empires during the 16-17th centuries. The same divide also fits the border between Southern Italy (Mezzogiorno) and North-Central Italy (Papal State + city states), but the Ottomans were prevented from utilizing the geographical advantage due to their defeat in the Battle of Lepanto in 1571. On the other hand, the Byzantine Empire was able to conquer Southern Italy in the early middle ages as opposed to the Frankish and Langobard-dominated North and Central Italy.

The Brussels-Moscow halfway is on the Stockholm–Kaliningrad–Warsaw–Rzeszów line, which is roughly corresponding to the border of the Russian Empire and later the Soviet Union in the 19th-20th centuries. The Moscow-Istanbul divide goes from Rzeszów through Lviv–Vinnitsa–Zaporizhia–Mariupol–Stavropol to Grozny. Several Russo-Turkish wars have been fought for the control of these areas from the 18th century onwards (Fig. 2).

Fig. 2: Half-way distance in a straight (bee-) line Brussels/Moscow/Istanbul. The actual intersection is closest to Tarnobrzeg near Rzeszów, Poland (Source: Author’s own work)

Understandably, straight-line distances not completely fit the realities on the ground. High mountain ranges historically increased, seas and navigable rivers decreased the real (time and effort-wise) distance, thus the actual Russo-Turkish line would be closer to the Carpathian and Caucasus mountain ranges, while the Baltic Sea connected the shore of Finland and the Baltic states to Scandinavia and North Germany. However, from the 19th century, the spread of railways and later road transportation made inland transportation cheaper and quicker, which increased the importance of direct land connection in national economies. The borderlines in modern times for an economic point of view are also affected by the relative power of the centres: as the Lower Rhine is much more powerful economically today than Istanbul and Moscow, the economic strength pushes the borderline to the East and South-East.

What conclusion can be drawn from the above phenomena? That historically dominant empires on the edge of Europe had expanded mostly only to a geographically “reasonable” border, to halfway between the Western European Centre and their own imperial centres. Thus, a Moscow-based empire was practically limited to the Finland-Sweden border – Baltic Sea – Vistula – Carpathians line and then along the Dniester to the Black Sea and the Caucasus. An Istanbul-based empire was limited to the Dalmatia/Croatia – Central Hungary – Eastern Slovakia line and then through the Dniester and the Black Sea to Transcaucasia. As we know, these empires surpassed their “natural extent” in certain historical periods at the height of their power (i.e. Ottomans in the 16-17th centuries and Russia/Soviet Union in the 19th-20th centuries) but these gains were only temporal. It is an interesting question whether the volunteer association of states (i.e. the EU) could surpass these boundaries and constantly anchor the eastern and southern peripheries to the Lower Rhine Centre.

POTENTIAL OTHER CENTRES TODAY

Today both alternative centres have a population of more than 10 million and produce a large part of GDP of Turkey and Russia, respectively. None of them can compete with the Lower Rhine area but are emerging consumer and industrial centres. Let’s have a short analysis whether these regions may pull the economic activity to themselves from the peripheral EU regions.

The core region of Central Russia (the 360-km radius around Moscow) produced 30,1% of the whole Russian GDP according to the Russian Federal Statistics Office.⁶ In current USD, it means 401,2 billion out of the Russian GDP of 1331,2 billion in 2015 (World Bank).⁷ The core EU-region in 2015 had a GDP of 3675 billion EUR,⁸ which equals 4075 billion USD, that is 10-times higher than the Moscow core area.

⁶ http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/accounts/# Валовой региональный продукт В текущих основных ценах - всего (1998-2015гг.)

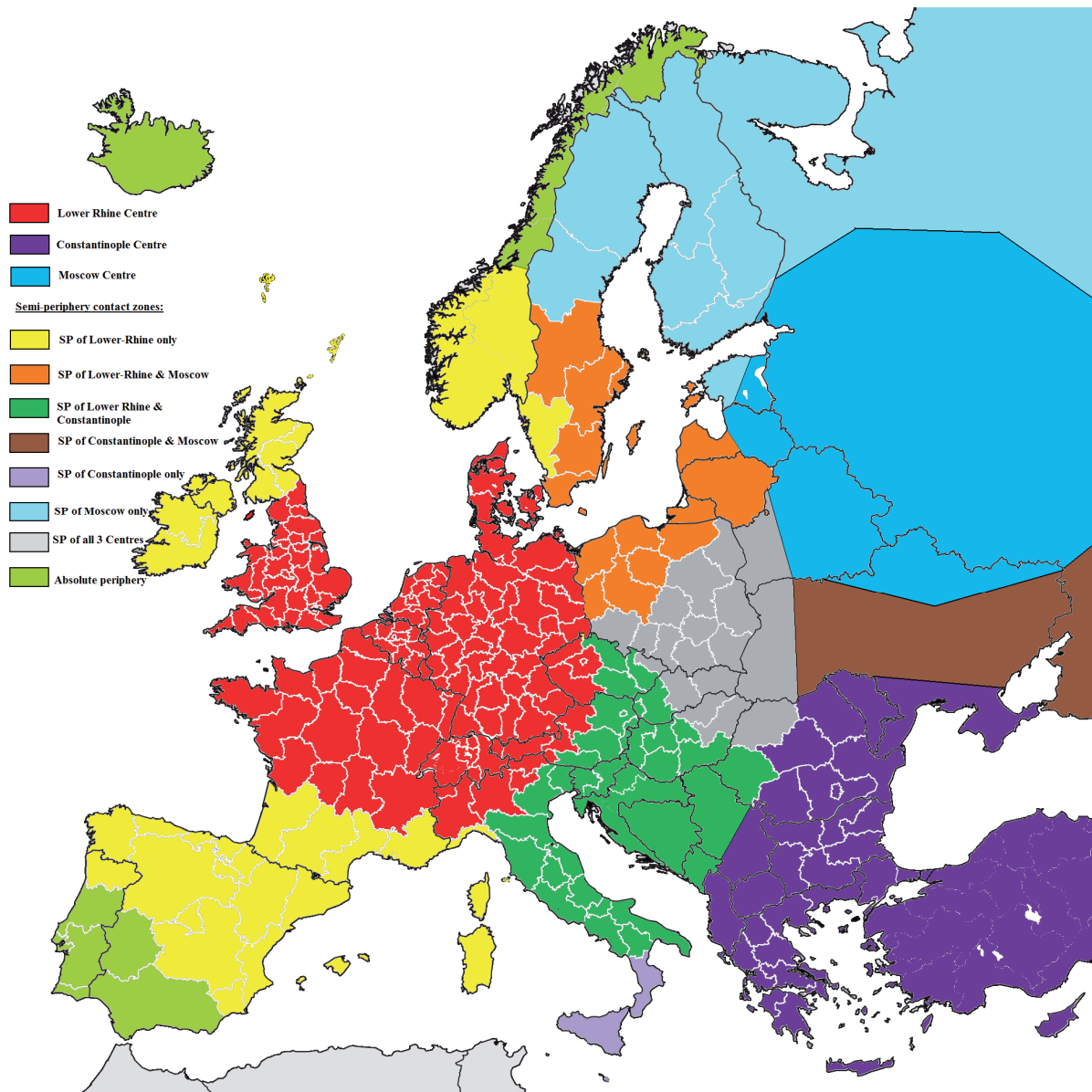
The following federal subjects were considered belonging to the Core Moscow region: Moscow, Tver, Yaroslavl, Ivanovo, Vladimir, Kostroma, Kaluga, Ryazan, Smolensk, Tula regions (oblasts) and Moscow city (nearly identical with Central Federal District). Their GDP was 19,6 trillion rubles out of 65 trillion rubles total.

⁷ <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=RU>

⁸ Eurostat Regional Statistics; Gross domestic product (GDP) at current market prices by NUTS 2 regions <http://ec.europa.eu/eurostat/web/regions/data/database>

Istanbul and the 360 km-wide core region around it in North-western Turkey⁹ was responsible for 44,2% of the Turkish GDP in 2014 according to official data (*regional data for 2015 is not available*). This is 353,2 billion USD out of 798,8 billion USD in 2014 (World Bank). Assuming a similar weight of Istanbul, the core Turkish GDP would be 317,5 billion USD in 2015. To the core region of Istanbul also belongs the South-East of Bulgaria with 6,1 billion USD in 2015, so the whole core area produced 323,6 billion USD compared to 3675 billion EUR of the core EU region, which equals 4075 billion USD. Thus, Core Istanbul produces 8,8% of Core Brussels or 11-times less.¹⁰

Fig. 3: Intersection of three geo-economic centres in Europe (Source: Author's own work)

⁹ <http://www.turkstat.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (National Accounts > Regional Accounts)

The following regions were considered belonging to the Core Istanbul region: İstanbul (TR10), Tekirdağ, Edirne, Kırklareli (TR21), Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova (TR42), Bursa, Eskişehir, Bilecik (TR41). Note that Zonguldak was not included as the other two provinces of TR81 statistical region are too far, but we assume that the outer parts of Eskişehir province compensate for the difference.

¹⁰ Note: The first (unpublished) version of this study was conducted in 2013 with 2010 regional data. From the dynamical perspective, it is interesting to note that at that time the EU core was 8 times larger than Moscow (10-times in 2015) and 12 times larger than Istanbul (11-times in 2015). Thus Moscow is on a weakening while Istanbul is on a strengthening track, while the 2010 3:2 advantage for Moscow over Istanbul is slowly diminishing.

Therefore, based on the above analysis, Moscow and Istanbul – while being economically dominant inside their own countries – can not yet compete with the Lower Rhine core region for the semi-peripheries. Unless we would see a significant economic growth in the core regions of these megacities, and a long-lasting stagnation or contraction in the EU's core, Brussels would still remain the main economic gravity for border regions. However, it could be a topic for further analysis whether it would be economically reasonable to promote the “foundation” of a new economic centre in the “overlap triangle” (see grey area on Fig. 3) which could compete with the existing centres.

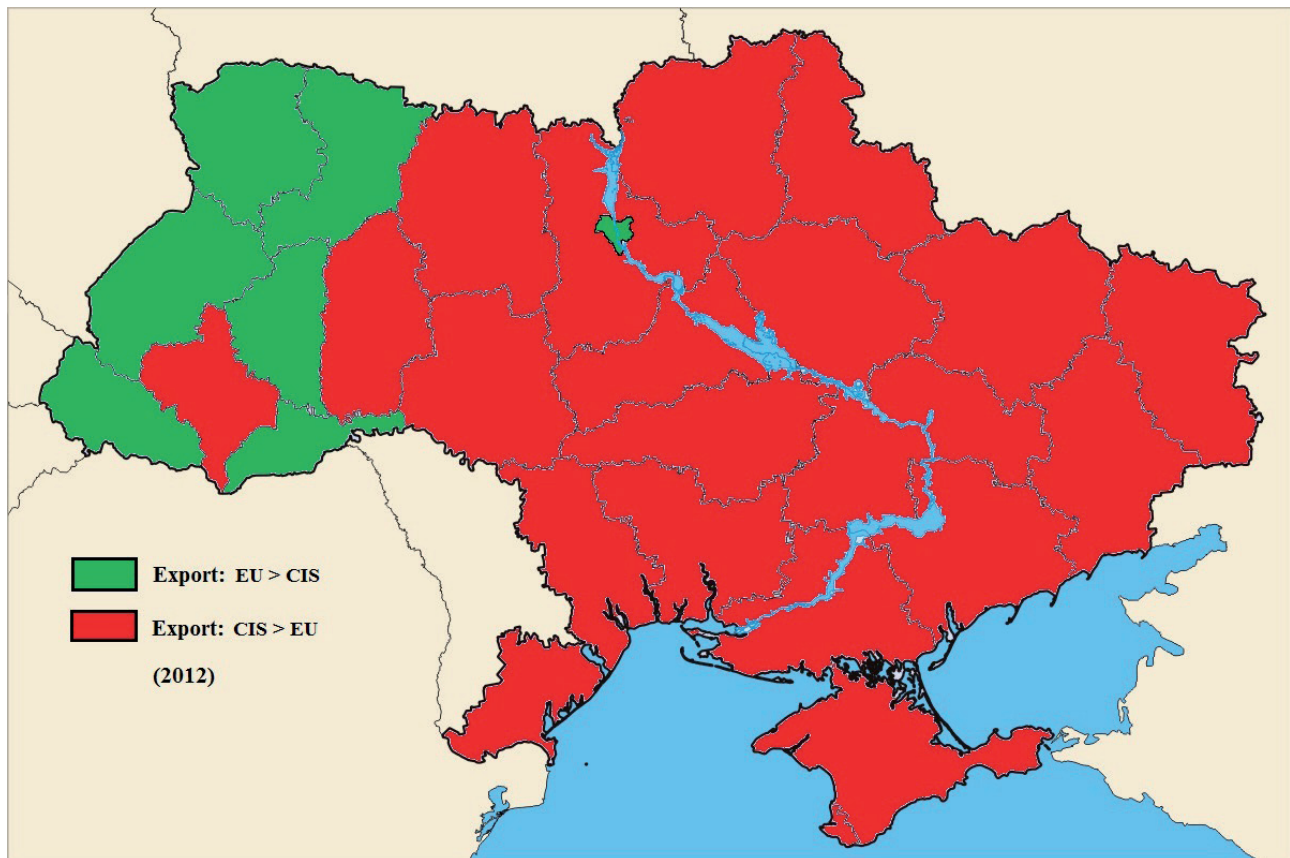
THE CHOICE: PERIPHERY IN RICHER VS. CENTRE IN POORER INTEGRATION?

Considering the comparative disadvantages faced by European peripheral producers on the EEA market, the question arises whether it would be more advantageous for them to pursue integration with one of the smaller economic centres or try to become a smaller peripheral economic centre, where they would be more likely to be competitive based on transportation costs. We may say that countries/regions have to calculate the opportunity cost between a large market with competitive disadvantage vs. a smaller market with competitive advantage. As semi-peripheral regions have relatively low disadvantage on transport costs, it is clear that they should pursue integration with the richer centre (according to the model, this applies for Ireland, Northern Spain, North and Central Italy, Slovenia, Croatia, Bosnia-Herzegovina, Montenegro, Hungary, Slovakia, Poland, Lithuania, Sweden, and Norway). Absolute peripheries lacking alternative centres like Portugal, Southern Spain or Iceland could follow suit, but probably without full monetary integration.

On the other hand, EU peripheries which fall into Istanbul's orbit (Greece, Cyprus, Albania, Kosovo, Macedonia, Bulgaria, Moldova as well as large parts of Serbia, Romania and Ukraine) should analyse the economic advantages and disadvantages of their integration vector.

Economically “Contested areas” between the EU periphery and Moscow Centre include Finland, Estonia, Latvia, Belarus and Ukraine (all of which are in the geopolitical focus of Russia-EU/Russia-NATO relations). Ukraine is especially problematic as its Western areas would logically economically focus on the EU, the Northeast on Moscow and the South on Istanbul. The 2012 export structure of Ukraine (the last “normal year” before the Russian-Ukrainian trade and later military conflict started) shows that those regions export more into the EU that fall into the Lower Rhine semi-periphery while others to CIS (mostly Russia). Since 2012, Ukraine's higher value-added exports (machinery, chemicals) have diminished as these product clusters were related to the Russian market, and cannot be integrated to the production chains of the EU core. Ukraine thus became a typically peripheral raw material (bulk agriculture, wood) exporter vis-à-vis the Lower Rhine centre with limited semi-manufactories (iron and steel), while before 2013 it was part of the higher value-added segment of the Moscow-centred CIS market (Fig. 4).

Fig. 4: Exports of Ukrainian regions in 2012 (Source: Ukrstat (<http://ukrstat.gov.ua/>))

These peripheral countries from an economic point of view should evaluate how high value added they can produce thereby decreasing their comparative disadvantages for transport costs. With high-tech production, the distant rich Lower Rhine market is favourable, but with low value-added production, the closer smaller market could be better. Economic Complexity Index¹¹ provides a good measurement of value-added production and hints which countries can manage to be “competitive peripheries: Finland (rank 8) and Ireland (16) have significantly higher scores than Latvia (35), Portugal (36), Bulgaria (38) or Greece (46), while Estonia (25) is in between the two groups. One should be of course aware that countries and nations do not always base their integration decisions on pure economic advantages; security policy, historical grievances etc. can overwrite those. The Russia-Baltic, Russia-Ukraine, Greece-Turkey and Cyprus-Turkey relations provide vivid examples.

GLOBAL OUTLOOK

Geopolitical/geo-economic theories would be considered relevant if they not only reflect realities in a particular region but have global relevance. With that purpose, I analysed other regions from a similar distance-trade-economic development aspect. The key numbers outlined in this paper are 360 km (220 miles/border of core), 720 km (440 miles/border of centre), and 1440 km (880 miles/border of semi-periphery).

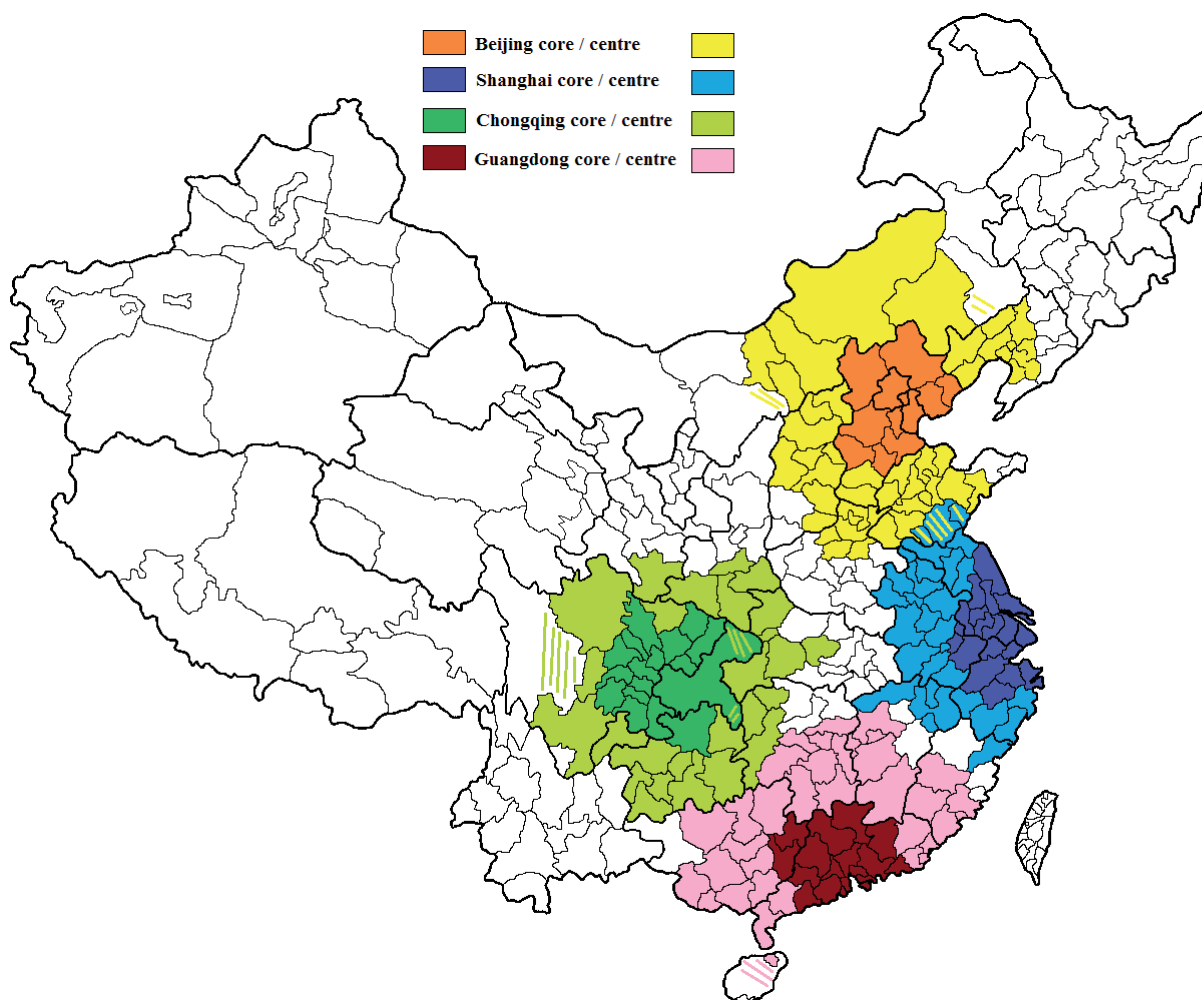
Japan has no periphery with Tokyo situated in the geographical middle of the country. The northernmost point of Hokkaido, Vakkanai is 1474 km from Tokyo, while the southern end,

¹¹ <http://atlas.cid.harvard.edu/rankings/>

Makurazaki (Kagoshima prefecture) is at 1404 km. Therefore, practically all of Japan's territory (except the Ryukyu Islands) falls within at least the semi-periphery of Tokyo. This underpins the unnecessary of the historical formation of an alternative economic/political centre in Japan.

In *China*, there are traditionally three economic-demographic centres: the so-called Bohai Economic Rim area in the North (Beijing-Tianjin, see yellow on Fig. 5); the Yangtze River Delta in the Centre (Shanghai-Nanjing, see blue on Fig. 5); and the Pearl River Delta in the South (Guangdong-Shenzhen-Hong Kong-Macau, see red on Fig. 5). While I could not find GDP data below provincial level¹², all of these three areas had somewhere between 1000-1500 billion USD GDP in 2016. A recently emerging fourth centre of growth is the so-called West Triangle in historical Sichuan (Chongqing-Chengdu, see green on map) with a GDP around 750 billion USD. Until 2015, five cities were considered National Central City in China, exactly these four core cities plus Tianjin in the Beijing metro area.

Fig. 5: The four economic centres of China (prefecture-level map) (Source: Author's own work)

As the map shows, the 720 km-radius described in this paper is relevant for Chinese economic geography, the borders of various centres near-perfectly fit; only Shanghai and Beijing have some overlap in Southern Shandong province and there are small gaps between Shanghai and Guangdong. Geo-economic analysis could be useful for selecting new growth centres in China in “coreless”

¹² Provincial GDP data available here: <http://data.stats.gov.cn/english/>

(white) areas to create the least possible overlaps, for example Harbin in Heilongjiang (Manchuria) or Lanzhou (Gansu province) in Northwest China.

The same method can be applied for *North America*. New York City is the undisputed economic hub of the Northeast United States, and one the two Alpha++ global cities besides London, UK (TAYLOR 2004). NYC is part of the larger Northeast Megalopolis (aka. BosWash) extending from Boston, Massachusetts to Washington D.C. Interestingly, this conurbation meets the presented criteria as NYC (Manhattan) is at 216 miles from Boston and 225 miles from Washington D.C., these two cities being at the edges of the NYC core region. This core region had a GDP of 3645 billion USD in 2015¹³, somewhat lower than the Lower Rhine core (4075 billion). The Northeast core GDP equalled 20,2% of the US GDP (18 037 billion USD according to World Bank), and the edges of the New York centre (720 km/440 miles) end around the Canadian Montreal-Ottawa-Toronto-Hamilton line.

California can be described as two contiguous cores around San Francisco (roughly 1000 billion USD) and Los Angeles (roughly 1450 billion USD) forming the “California Economic Centre”. The other two economic core regions in the US which surpass the 1000 billion USD GDP limit are the Texas Triangle (Dallas-Houston-San Antonio) and Chicago/Great Lakes. The New York City and Chicago centre meet around Youngstown, Ohio (being at 403 miles from Chicago and 398 miles from NYC), near the Ohio-Pennsylvania border. A comprehensive analysis of North American economic regions is not the purpose of this study; I only wanted to demonstrate that the seemingly arbitrary distance chosen to define the European economic centres also fit for China or North America.

The described geo-economic rules can be used in the future especially in non-industrialized developing countries to optimize the internal trade flows/investments and to create economically reasonable international economic organization. However, this is not an easy task. Many developing countries have realized the importance of relocating their capitals to a more central location in the country, but usually economic activity has not been relocated. Most notably stock exchanges stayed in big coastal cities regardless of moving the administrative capital (Lagos vs. Abuja in Nigeria; Karachi vs. Islamabad in Pakistan; Sao Paulo and Rio de Janeiro vs. Brasília in Brazil etc.), representing the real economic centres.

CONCLUSION

The most important conclusion for states/regions on the Periphery is that they will have a constant and significant drawback due to transportation costs in the main EU/EEA markets, which should be offset by high-tech, high value-added production / non-transport related services or specialization into a very specific segment of the European economy where the Core/Centre is non-competitive by objective reasons (Spain’s globally dominant olive industry can be such an example). If none of these could be achieved, integration with less prosperous but still important alternative centres (Moscow or Istanbul) could be considered as a more profitable alternative.

From a strictly geo-economic point of view, Brexit is an illogical move as London is part of the Lower Rhine core region, the whole England and Wales falls into the Centre, only Scotland and Ireland being semi-periphery. As for the common currency, also the ideal currency union (€) for the Lower

¹³ <https://www.bea.gov> see Supplementary Table

Rhine Centre would be Benelux, Germany, France, UK, Switzerland, Austria, Denmark and probably Czechia (potentially rivalling the global currency role of the USD) – while in reality, Switzerland, UK and Denmark are the main opponents of Euro. Somewhat counter-intuitively, semi-peripheral and peripheral countries adopted the Euro in large numbers, resulting in loss of competitiveness and debt crises (Greece, Cyprus, Spain, Portugal, Ireland, but also threats for the banking system in Italy). It is also important to note that the Lower Rhine core economic area has the largest GDP concentration in the World, even surpassing the New York core (BosWash) area, and nearly equalling the total Japanese GDP, regardless of comparatively slow economic growth in Europe in the recent years. Emerging core regions in China and California are still much behind. Therefore, the Lower Rhine core would keep being the most attractive market for other European countries in the semi-periphery. Geo-economic rules could be used in future industrial development plans in the developing world as well as in presently semi-peripheral and peripheral areas, but moving economic centres or founding new ones are a rather difficult task, as the recent history of developing countries shows.

Tibor Fehér, diplomat
Ministry of Foreign Affairs and Trade, Budapest
E-mail: jafetie@gmail.com

BIBLIOGRAPHY

- Bureau of Economic Analysis: <https://www.bea.gov>
- Eurostat: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- Fujita M, Krugman P, Venables AJ (1999), *The Spatial Economy: Cities, Regions, and International Trade*, MIT Press, Cambridge, MA
- Krugman, P (1991), *Geography and Trade*, MIT Press, Cambridge, MA
- Taylor, PJ (2004). *World city network: a global urban analysis*. London, New York. Routledge
- Wallerstein, I (2004), „*World-systems Analysis.*” In *World System History*, ed. George Modelski, in *Encyclopedia of Life Support Systems (EOLSS)*, Developed under the Auspices of the UNESCO, Eolss Publishers, Oxford, UK
- National Bureau of Statistics of China: <http://data.stats.gov.cn/english/>
- Nordrhein-Westphalen statistic: <https://www.it.nrw.de/statistik/index.html>
- Rosstat: http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/accounts/#
- The Atlas of Economic Complexity: <http://atlas.cid.harvard.edu/rankings/>
- Turkstat: <http://www.turkstat.gov.tr/>
- Ukrstat: <http://ukrstat.gov.ua/>
- World Bank: <https://data.worldbank.org/>

